

BİLİM^{ve} SANAT

AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ

KASIM 1981

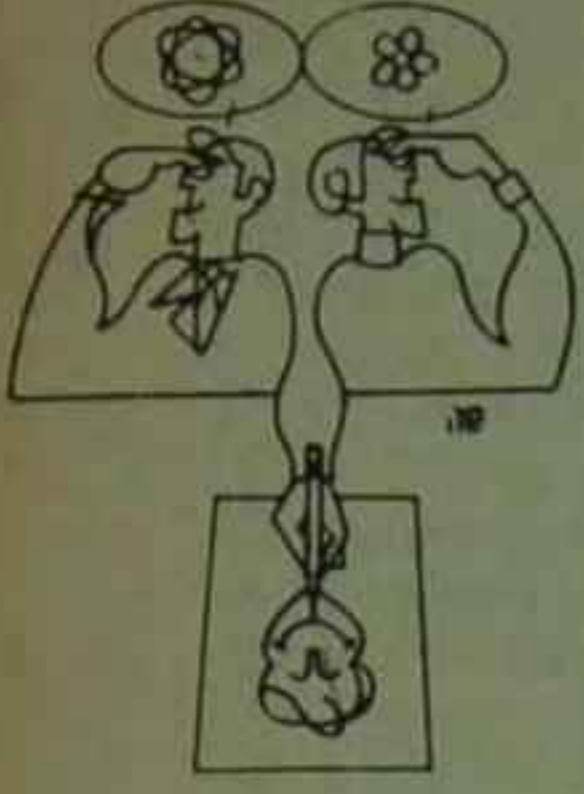
100 TL 11

İKTİSAT KONGRELERİ
TEKİNİĞİN GELİŞMESİ

DERGİ-OKUR İLİŞKİLERİ	3	BİLİM VE SANAT
TEKNİK UĞRAŞININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE ANLAMI	4	ZEKİ TEZ
KARİKATÜR	11	NEZİH DANYAL
EVİRİM TEORİLERİNİ ÇARPITMA ÇABALARI	12	SEROL TEBER
ALGORİTMA	16	NAZİF TEPEDELENLİOĞLU
EDEBİYAT ÖĞRETİMİ Mİ, EDEBİYATTAN SOĞUTMA EĞİTİMİ Mİ?	19	SEZAL KAYNAK
EDEBİYAT VE TOPLUM	21	DIETER SCHLENSTEDT ÇEV: SARGUT ŞÖLÇÜN
SEVGİ SOYSAL'I ANMAK	25	YILMAZ ONAY
ONLAR İŞÇİ İSTEDİLER, BİZ İNSAN GÖNDERDİK	26	AHMET SAY
İKTİSAT KONGRELERİ VE TOPLUMSAL SİYASET	29	M. ŞEHMUS GÜZEL
SEFİL AMA LUMPEN DEĞİL	37	VEYSEL ÖNGÖREN
AVUTMACA-ÖVÜNME-YILGINLIK	39	ASLAN B. KAFAOĞLU
KIRK YIL ÖNCEKİ DERGİLERİMİZ:9 PROJEKTÖR	41	REMZİ İNANÇ
SANAT POLİTİKA-HALK YIĞINLARI İLİŞKİLERİ	43	DOĞAN DEMİR
BÖLGE TİYATROLARI: SÖYLENMİŞLERİN YİNELENMESİ	45	LEVENT TARHAN
MALİYECİ CAVİT BEY'İN 1918 KASIMINDAKİ SORGULANMASINDA GÖBEN-BRESLAV OLAYI VE ALMAN ANLAŞMASI	48	OSMAN S. AROLAT
TEKNOLOJİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ	50	MEHMET KÖK
SATRANÇ	51	EMREHAN HALICI
KARİKATÜR	52	MUSTAFA DOĞRUER

Sahibi: A. NAKİ ÖNER • Sorumlu Yazışmaları Müdürü: MEHMET ÖZTOPRAK • Genel Yayın Yönetmeni: VARLIK ÖZMENEK • Teknik Sorumlu: VECDİ BAŞKESİK • Adres: Emek İşhanı (Gökdelen) Kat: 13. No: 1300 Kızılay' Ankara • Dizgi: EMAS • Baskı: EMAS • Kapak Baskı: Pelin Ofset • Abone Koşulları: Yurtiçi Yıllık 1000' Altı Aylık 500 TL, Yurtdışı Yıllık 40' Altı Aylık 20 DM • 5 adetten az isteklerde her dergi için 100 TL'lik posta pulu gönderilmesi yeterlidir. • Posta Çeki No: 125261 • İlan Koşulları: Arka Kapak (R.) 25.000' (S.B.) 12.000 TL, İç Sayfalar Tam Sayfa 10.000' 1/2 Sayfa 5.000 1/4 Sayfa 2.500 TL •

DERGİ-OKUR İLİŞKİLERİ

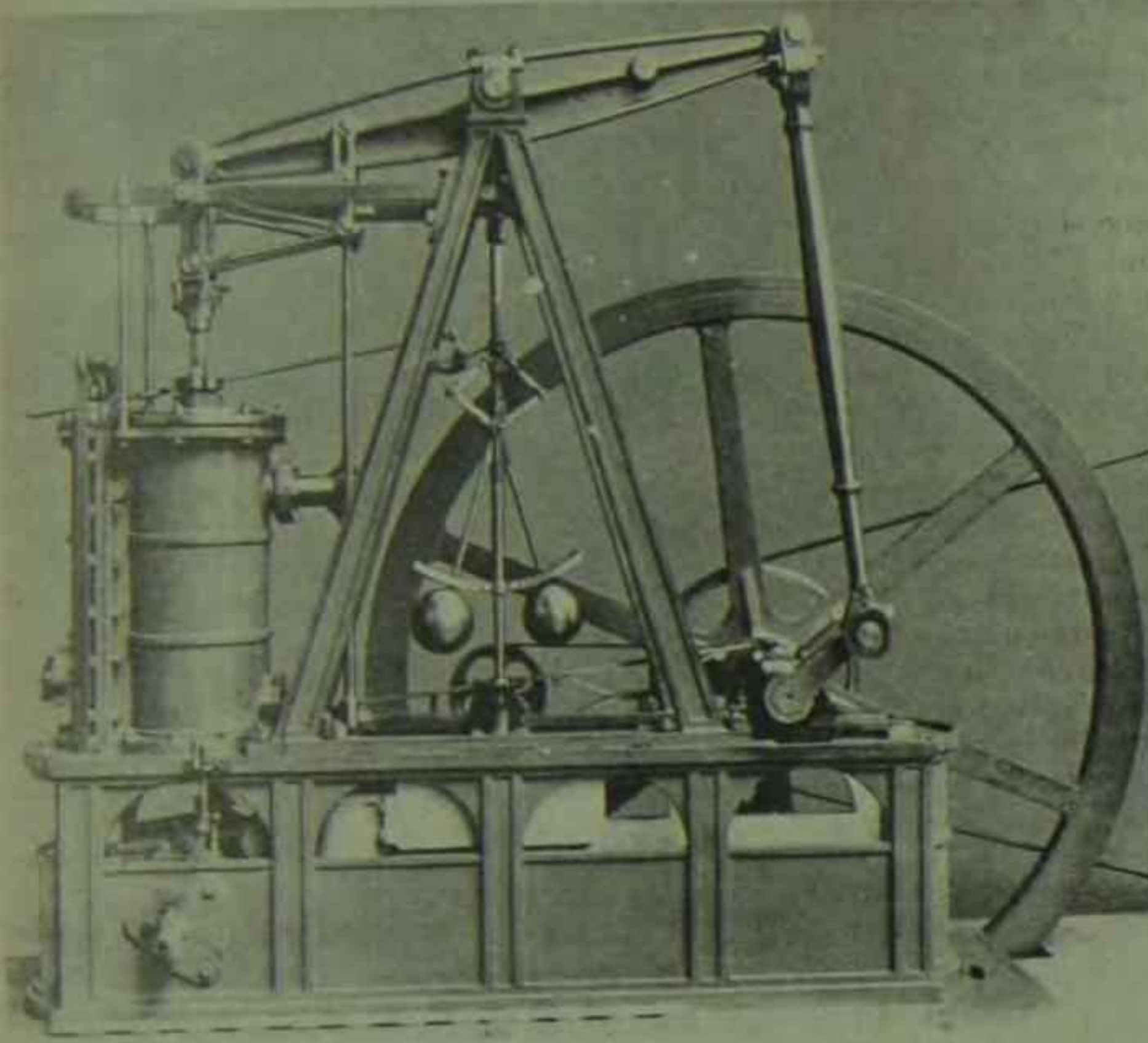
Bilim ve Sanat 11'inci sayısına, Türkiye'nin toplumsal tarihinde büyük bir atılımı anlamlandıran gelişmenin mimarı, Kurtuluş Savaşı'nın önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün 43'ncü ölüm yıldönümünde anarak girmektedir. Atatürk'ün bu gelişme içinde önemini duyurduğu kültür ve kültürel değişim konularını cesaretle ele almanın, eskiyip gerileyen yerine yeni ve sağlıklı gelişmenin tartışmasını yapmanın onbir aydır sürdürdüğümüz kıvancını tüm okurlarımızla paylaşıyoruz.

Geçtiğimiz aylar içinde kültür yaşamımız açısından en ilginç olay, ekonomimize yön veren bankerlerin bu alana girmiş olmalarıdır. Bir büyük bankerlik kuruluşu tarafından oluşturulan sanat vakfı, artık kültürel yaşamımızın da bankerlerin denetimine geçmeye başladığının işareti olarak yorumlanabilmektedir. Bankerlerin sanat-kültür vakıflarındaki büyük fonların sanatçılarımız için ne ölçüde çekici olabileceğini zaman gösterecektir. Bununla beraber bu çekiciliğin önemli ölçüde etkin olabileceği gözden kaçmamakta, örneğin bankerlik kuruluşları ile büyük reklam bağlantıları olan gazetelerin tutumları da dikkat çekmektedir.

Bilim ve Sanat bir yıla yaklaşan yayın yaşamında kendisine gösterilen ilgi ve güvene içtenlikle teşekkür etmekle birlikte, salt seçkin ve nitelikli yazarlar topluluğu olmayı hedeflemediğini bir kez daha hatırlatmak ister. Dergimiz, amaçladığını gerçekleştirmek, belli bir toplumsal birikime katkı yapmak için işlediği konuların seçilip saptanması, işlenmesi ve tartışmalarla zenginleştirilmesi işlevlerine okuyucunun canlı bir ilgi ile katılmasını sağlamak zorundadır. Dergi ile okur arasında, canlı, yaratıcı bir bağ kurulmalıdır ve Bilim ve Sanat için bu, birincil öneme sahip bir sorundur. Dergi, yayınlanan yazıların konularına göre yalnızca o konuya ilgi duyanlara değil, gerek bilim, gerekse sanat konularında büyük yığınlara seslenmesini bilmek, bunun için de okuyucularından gerekli katkıyı sağlamak zorunluluğunu duymaktadır.

Geçmiş onbir ayın deneyinin ışığı altında ulaştığımız bazı sonuçlardan ya da değerlendirmelerden söz edebilmek olanaklı gözükmektedir. Aslında Bilim ve Sanat'ın bu kısa deneyimi ile ilgili olarak kendisini değerlendirmesi büyük ölçüde okuyuculardan gelen sözlü ve yazılı eleştirilere dayanmaktadır. Ortaya çıkan en önemli eleştiri konularından biri derginin işlediği sorunların sadece ciddi ve nitelikli bir şekilde değil, bunun yanında, akıcı, çekici ve yaşamla içiçe biçimde işlenmesi ya da tartışılması gerektiğidir. Bugüne kadar Bilim ve Sanat'a bu konuda ulaşan olumlu izlenimlerle yetinmemiz söz konusu olamaz, yaratıcılığın sonu olmadığı, bunun için de sürekli yeni araştırma ya da tartışma alanlarının bulunup çeşitlendirilmesi gerektiği temel inançlarımızın başında gelmektedir. Yaratıcılığın yolu ise yaşamı aktif bir biçimde kavramaktan ve bunun mücadelesini yapmaktan geçmektedir. Bu nedenle dergi yaşamını yeni yazarlara açmak, okuyucularımızdan yazar kazanmak, bizim için bir değerli zorunluluk haline gelmektedir.

Bilim ve Sanat bu konuda inançlarını güçlendiren, pekiştiren örneklerle karşılaşmıştır; karşılaşmaktadır, giderek daha fazla karşılaşacaktır. Bu sayımızda polisaj işçisi Doğan Demir arkadaşımızın bize gönderdiği mektubu, bir yazı olarak yayınlamaktan kıvanç, bu tür katkıların belirttiğimiz anlamdaki değeri açısından da sevinç duyuyoruz. Bu konudaki inanç ve güven duygularımızla...

James Watt'ın buhar makinası.

TEKNİK UĞRAŞININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE ANLAMI

Zeki TEZ

1. GİRİŞ

18. ve 19. yüzyıllarda "sanayi devrimi" sürecinde gelişen teknik, yeni ve gelişmiş bir yaşam olanağı vaat etmekle kalmıyor, ayrıca da politik ve toplumsal hak kazanımı, ekonomik liberalleşme ve her şeyden önce de ulusal birlik içinde toplumsal güçlülük umduruyordu.

Teknik yalnızca dış yaşam koşullarını temelinden değiştirmekle kalmayıp ilerleyen bilimsel anlayış, politik olaylar, her iki dünya savaşı ve toplumsal yapıdaki köklü bir değişimle bağlantılı olarak insan yaşamının ve düşünsel deneyimin tüm boyutlarında sürekli ve etkin bir gelişimi ortaya sermiştir. Tekniğin ve

bilimin yardımıyla insan, doğa ile olan bağlarından kurtulmuştur.

"Sanayi devrimi" yaklaşık olarak 18. yüzyılın ortalarında başlamıştır. Bugünkü teknik düzeye 200 yılı aşkın bir evrim dönemi sonunda gelinmiştir. Şimdi bunun tarihsel gelişimini izlemeye çalışalım.

2. İNGİLTERE'DEKİ SANAYİ DEVRİMİ VE TEKNİK UĞRAŞININ YENİ ROLLERİ

2.1. "Sanayi devrimi" kavramı ve oluşma koşulları

"Sanayi devrimi" kavramı tek anlamı olarak kullanılmamaktadır. Böhme'ye

göre (Industrial Revolution in Revolution und Gesellschaft. Theorie und Praxis der Systemveränderung, Freiburg 1973, Herder, S. 47-63): "Bunda teknolojik, ekonomik ve sosyal değişimlerin ivdirilmiş her bir evresi anlaşılır; 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de, o zamandan sonra da hemen hemen tüm Avrupa ve Kuzey Amerika devletlerinde ve de Japonya'da böyle değişimler yoluyla, nispeten dural bir tarım toplumundan artan bir ekonomik gelişmeye yetkili sanayi toplumuna doğru adım atılmıştır". Avrupa'daki sanayi devriminin ilk dönemini ikinci sanayi devrimi dönemi olarak kimya ve elektroteknik sanayii, üçüncü dönem olarak da atom enerjisi, bilgisayar ve yarı-iletken sanayii izlemiştir.

İngilizlerin anlayışına göre sanayi devrimi yaklaşık olarak 1750-1850 arası dönemi kapsar. Almanya'da ise sanayi toplumuna başlangıç 50-70 yıl daha geç olmuş, bitimi ise küçük bir evre kaymasıyla 1860-1900 arasında olmuştur.

Forbes'e göre (A History of Technology, Oxford, Clarendon Press, Vol. 4, p.148): "İngiltere dışında devrim 1880'lerde bile tamamlanmamıştı. Böylece Almanya'nın 1870'lerden önce bile sanayi basamağına adım attığı söylenemez".

Sanayi devrimi 18. yüzyıldaki siyasi ve ekonomik ön koşullar İngiltere'de en uygun olduğu için orada olageldi, orada kendi çehresini ve ilk kapitalist kalıbını kazandı. İngiltere'deki sanayi devrimi, Amerika ve Fransa'daki siyasi devrimlerle aynı zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiştir. Önceleri bilimin eğlendirici ve eğitici yanı daha çok ilgi görmüştü. 18. yüzyıl Avrupasında ise bilimle kazanılan teknik olanakların oyuncağı gösterilerle sınırlanmış olacağı düşünülemez. Oyuncağı gösteri sevinci buluşlara dayanak oldu. Derebeyi saraylarında imalâthaneler kuruldu ve teknik yeniliklerden yararlanılmaya başlandı.

Üretimde devrimin başlayabilmesi için emeğin üretkenliğinin artması ve sermayenin olgunlaşması gerekiyordu. Sömürge topraklarındaki (Hindistan, Mısır, vb.) maden kaynaklarının ve plantasyon ürünlerinin köle çalıştırılarak işlenmesi ve buralardan sağlanan hammaddelelerin ürüne dönüştürülüp satılması sonucu oluşan büyük ticaret kârlarından yeterli sermaye birikmişti.

Sanayi devrimini belirleyen ön koşullar 16. ve 17. yüzyıllarda oluşan deneysel nicel bilimlerde ve kapitalist üretim yöntemlerinde ulaşılan durumdu. Bunda da başarı büyük oranda Avrupa'nındı.

"Sanayi devrimi" terimini ilk kullanan, 1844 yılında Friedrich Engels (1820-1895) oldu. 1766-1787 arasında pamuklu mal üretimi 5 kat arttı. Ticaret ve tarımdaki gelişme ise en az bu oranda hızlı idi. İmalâtta böylesine artan üretkenliği de ancak "devrim sözcüğü" niteliyebilirdi.

19. yüzyıl sonları İngiltere'nin dünya pazarlarına egemen olduğu serbest ticaret kapitalizmi çağından, dışarıya uyguladıkları yüksek gümrük duvarları yardi-

miyla Fransa, Almanya ve ABD'nin geniş tabanlı finans kapitalizmi çağına bir geçişi işaret eder. Bu yeni dönemde özellikle Almanya ve ABD'de küçük aile şirketleri arasındaki yarışma, 20. yüzyılın dev tekellerini oluşturacak olan büyük anonim şirketlerin kurulmasına yol açtı. Bunların büyümeleriyle birlikte kimi bilim adamları (Kelvin, Edison, Siemens vb.) iş adamlığına kaydılar. Bu arada, ilk kez olarak bilimin, büyük çapta, savaşta da uygulandığını görüyoruz (denizaltı, torpil, patlayıcı maddeler, güçlü silahlar ve savaşın makinalaştırılması).

Doğabilimlerinde merkezî yerde mekanik bilimi duruyordu. Temel yasalar bulunduktan sonra onlar matematiksel olarak dile getirildi ve 18. yüzyılın sonlarında yüksek bir soyutlama derecesine gelindi. Bir balkonun yük altında kırılma dayanımı, önceleri Galilei (1564-1642), ardından Hooke (1635-1703), Mariotte (1620-1684), Leibniz (1646-1716) ve Bernoulli (1655-1705), daha sonra da Euler (1707-1783) ve Coulomb (1736-1806) tarafından incelendi. Sonunda klasik esneklik kuramı Navier (1785-1836) ve Cauchy (1789-1857) tarafından geliştirilerek son biçimini aldı.

Deneyisel doğabilimlerinin gelişimi aynı zamanda aygıt yapımına da dayanıyordu. Kimi aygıtlar tâ ortaçağda vardı. Önceleri saatler (ilk mekanik saat 13. yüzyılda, ilk astronomik saat ise 1354 yılında Strassburg kilisesinde), ardından da teraziler, kompas, pergel, uzaklıkölçerler vb. kullanıma girmişti. Optik aygıtlar, mikroskop ve teleskop, optik camlar, sarkaç, dereceleme (taksim) makinası, hesap makinaları, denizcilik (navigasyon) aygıtları, termometre, manometre, barometre, hava pompaları, kimyasal cam aygıtlar, vb. ise daha sonraları geliştirildi. Aygıt yapımı 17. ve 18. yüzyılda İngiltere'de en parlak durumuna ulaştı. İmalâthaneler ve satış dükkanları bilim adamlarının ve amatörlerin uğrak yerleri idi ve "Kraliyet Derneği (Royal Society)" çok önceleri kurulmuştu. 18. yüzyılda mesleki ve sosyal alanda çok iyi kaynaşan Birmingham'lı imalâtçı, bilim adamı ve mühendislerin dolunaylı gecelerde evlerinde düzenledikleri toplantılardan "Ay Derneği" oluştu. Bu derneğin üyeleri arasında, tüm ömrünü demirle uğraşarak geçiren ve ölünce demirden bir tabut içinde toprağa verilen John Wilkinson (1728-1808), porselenci Wedgwood (1774-1817), evrim kuramcısı ve "Türlerin Kökeni" adlı yapıtın yazarı Charles Darwin'in babası Dr. Erasmus Darwin (1731-1802), Joseph Priestley (1733-1804) James Watt (1736-1819) ve Matthew Boulton (1728-1809) vardı. Yine İngiltere'de 1831'de bilim alanında çalışmalar yapacak olan "İngiliz Bilim Birliği" kuruldu. Bu birlik, 1822'de Almanya'da kurulan "Deutsche Naturforscher-Versammlung (Alman Doğa Araştırmacıları Topluluğu)"nu kendine örnek almıştı. Birliğin Justus von Liebig'i (1803-1873) tarım kimyası üzerine bir rapor hazırlamak üzere görevlendirilmesi, gübre

kimyası ve beslenme bilimlerinin başlamasına dayanak oldu.

13. ve 14. yüzyılda açılmı olan İtalyan akademilerinden sonra ilk doğabilimsel akademiler 16. ve 17. yüzyılda yine İtalya'da kuruldu (Neapel 1560 ve 1624, Madrid 1575, Roma: Accademia del Lincei 1603, Floransa: Accademia del Cimento 1657). Bunları pek çok Avrupa kentlerindeki izledi. Bunlardan tâ 1645'den beri "Londra ve Oxford Gizli Koleji"nin gerçekleşen buluşmalarından 1662'de "Kraliyet Derneği (Royal Society)"; Paris'te önceleri Descartes (1596-1650), Pascal (1623-1662) ve ötekilerin özel buluşma yeri olan ve 1669'da Colbert (1619-1683) tarafından kurulan "Bilim Akademisi (Académie des Sciences)"; Halle'deki Leopoldina (1689) ve ayrıca her ikisi de evrensel filozof Leibniz (1646-1716) tarafından yaşama kavuşturulan Viyana (1676) ve Berlin (1700) Akademileri önde gelmektedir. İsveç ve Rusya da akademiler kurarak yeni bir güç oluşturdular. Büyük Petro pozitif bilimleri, ekonomik ve askeri açıdan bağımsız bir Rusya yaratabilmenin bir ön koşulu olarak görüyordu. Bu arada başta büyük matematikçi İsviçreli Euler (1707-1783) olmak üzere pek çok yabancı bilim adamını Rus akademilerine getirtti. Daha sonraları ise ünlü Rus fizikçisi M. Lomonosov'un (1711-1765) bir ömür boyu süren çabalarıyla Rusya'da pozitif bilimlerde ulusal bir öğretim kadrosu kuruldu.

O zamanlar doğabilim ve teknikteki ilginin "alâmeti farikası" kuvvet makinası üzerindeki uğraşlardı. Toricelli (1608-1647), Pascal ve Otto von Guericke'nin (1602-1686) deneyleri yardımıyla, boşaltılmış kaplara atmosfer basıncının ne denli büyük bir kuvvet uyguladığı öğrenildi ve bu basınç farkından bir pistonun hareketinden yararlanmak üzere pek çok düşünce bunu izledi. Huygens (1629-1695) pistonun altındaki vakumu, barut patlatarak sağlamayı denedi. Denis Papin (1647-1714) bu konudaki çalışmaları sonunda buharlı (düdüklü) tencereyi buldu. Aynı zamanda buhar basıncı ile kaynama sıcaklığını birbirine bağlayan yaklaşık bir yasa sundu. Ardından atmosferik buhar makinasını buldu ve bu konudaki çalışmalarını bir kitapta yayınladı.

Bu konuda başarıya Thomas Newcomen (1663-1729) erişti. 1712'de Staffordshire'daki bir maden ocağında ilk çalışan buhar makinasını devreye soktu. Savery (1650-1715), 1698'de su pompalamak için pistonsuz bir buhar makinası üzerinde ilk patenti aldı. Savery daha sonra Newcomen makinalarını yapıp satmaya başladı. 1730'larda Newcomen makinası Avrupa'nın pek çok kentinde genel kullanımda idi.

Teknik-bilgi (know-how) tüm ayrıntılarıyla ancak sanayi devrimi yardımıyla gelişip alışverişine başlandı.

İngiltere'deki sanayi devrimi üzerine temelde aşağıdaki etmenlerin katkısı olmuştur:

1) Tarımsal üretimin artışı ve evlenme yaşının aşağıya inmesiyle bağlantılı olarak nüfus artışı.

2) Tarımdaki köklü değişme ve gelişmeler: Sanayi devrimine tarımsal devrim eşlik etti. Gıda maddeleri gereksinmesi yeni ve kârlı tarım yöntemleri açısından büyük toprak sahiplerine cesaret kaynağı oldu. Tarım yeni bir tekniğe dayandırılmaya başlandı ve nadas yönteminin yerine sürekli tarla kullanımı geçti. Yeğîn (intensif) tarıma geçiş önemli üretim artışı getirdi. İngiltere'deki tahıl ürünü verimsizliği, büyük baş hayvan sayısı arttı ve ürün fiyatları düştü. Tarımsal ürün artışı ve dışsatım, demir gereksinmesini artırdı ve teknik uğraşlar kanal yapımına ve gemiyle mal gönderimine yöneldi. Değirmenler, bira imalâthaneleri, tarım makinaları ve maden ocakları geliştirildi. Ekin ve hasat makinaları, harman dövme makinaları (R. Trevithick (1771-1833) tarafından 1811'den sonra buhar kuvvetiyle çalıştırıldı), buharlı pulluklar ve ötekiler geliştirildi (Mısır'daki pamuk tarlalarına İngiliz buharlı pullukları seferber olmuştu). Tarıma ilgi yalnızca ılıman iklim bölgeleriyle sınırlı kalmadı. Tropik ürünlere ve çeşitli sömürgelere karşı ilgi duyulmaya başlandı. Bu arada iyi hazırlanmış bilimsel keşif gezileri (Cook, Bougainville, La Pérouse, vb. tarafından) yapıldı.

3) Enerji gereksinmesi; odun kıtlığı ve kömür bolluğu: İnsan ve hayvan kas gücünden yararlanılıyorduydu da yetmiyordu. Su değirmeni istendiği oranda büyütülemiyordu ve su kaynakları kıtlı. 18. yüzyılda kimi maden ocaklarında suyu yukarı taşımak için 500 kadar at kullanıyordu. Bu durum, niçin Newcomen makinası gibi hantal, devasa büyük (1,8 m. çap ve 3,2 m. kalınlıktaki piston, 18 m. yükseklikteki bir makinaya yerleştirilmişti) bir buhar makinasının genel kullanımında olduğunu açıklamaya yeter. Newcomen makinasının verimi yaklaşık yüzde 1 idi. İlk olarak Watt'ın buluşu, sanayi devrimine kapıları açmıştır.

İngiltere'nin garip bir avantajı da, daha önceki tüm uygarlıkların temel yakıt ve yapı malzemesi olan odunun, bu ülkede kıt oluşu idi. Bu etken, yakıt olarak daha düşük nitelikli, ama daha ucuz olan kömürün, yapı malzemesi olarak da daha pahalı ama daha yüksek nitelikli olan dökme demirin kullanım yöntemlerinin geliştirilmesini sağladı. 18. yüzyılın sonlarında kömür ve demir üretimi hızla arttı.

4) İç ve dış pazarların gelişmesi: Nüfus artışına karşın kişi başına gerçek sosyal ürün arttı. İngiliz deniz ve koloni egemenliği dış ticareti geliştirildi. İngiliz Koloni Krallığı 1740'da kuruldu. 1750-1770 arasında İngiliz pamuk dışsatımı on katına çıktı. Avrupa ve Amerika dış pazarlarının istem baskısı altında İngiltere'de dokuma sanayii genişledi.

nı yasaklıyordu. Erkek işçinin ücreti ailesine yetmediğinde karısı ve çocukları da çalışmak zorunda kalıyordu. Çocuklar ip eğirme makinalarında, kadınlarsa mekanik dokuma tezgâhlarında çalışıyorlardı. Ama yine de 6-7 yaşındaki çocukların maden ocaklarında çalıştırıldıkları oluyordu.

Teknik üretimin başka bir karakteristiki yanı da işbölümü idi. Adam Smith toplu iğne üretimine ünlü örneği getiriyordu: Bir uzman işçi çalıştırmak yerine üretimi 18 işleme bölerek 18 acemi işçi çalıştırıldığında işçi başına üretim 400-5000 çarpanı kadar artıyordu.

2.4. Ulaştırma

Dokuma makinalarına olan gereksinme demir ve kömür sanayilerini hareke-

te geçirdi. Kömür taşımacılığı ise ulaşım alanındaki gelişmeyi kamçılıyordu.

18. yüzyıl nasıl üretimin anahtarını bulmuşsa, 19. yüzyıl da ulaştırmanın anahtarını bulmuştu. Sanayinin ulaştığı her yerde, feodalizmin eski sosyal ilişkileri yok oldu. Büyük yığınlar, ücretli işçilere dönüştüler. Ekonomik ve sosyal üstünlük, yeni bir sınıf olan kapitalist atılcıların eline geçti.

Üretilen malların (özellikle dokuma) ucuzluğu, pazarların genişlemesine yol açtı. Bu pazar, yalnızca varolan makinaların çoğaltılması ve büyütülmesiyle beslenebiliyordu. Bu nedenle, imalatıta yeni makinalara bir gereksinme pek yoktu. Oysa haberleşme ve ulaşımı hızlandırmak açısından büyük gereksinme vardı. Ulaşımında demiryollarından ve

kanallarda çalıştırılan istimbottlardan (çatana) yararlanılıyordu. Demiryolu aslında kömür madenciliğinin bir ürünüydü. Buhar makinasını tekerlekler üzerine yerleştirip lokomotif yapmak büyük bir yenilik yaratmış ve demiryolu vatandaş için ilerlemenin simgesi olmuştu. Öte yandan, kanal ve demiryolu yapımı jeolojiye karşı yeni bir ilgi yaratmıştı.

2.5. Zanaat ile bilimin, deneyim ile buluşun karşılıklı etkileşmesinde buhar makinasının gelişimi

Önceleri su pompalamada kullanılan buhar makinası sonradan ocakları körüklemeye, buharlı çekiçler haline getirilerek demiri dövmede, su çarkı yerine makinaları çalıştırmada kullanıldı ve en sonunda da vapur ve vagonlara monte edilerek istimbot ve trene yol açtı.

Newcomen, madencilik deneyimine sahipti. Madencilikte ortaçağdan beri bir zanaatsal mühendislik geleneği vardı (bunları Agricola'dan biliyoruz). Newcomen, mühendislik sanatını bilimsel ilkelere birleştirerek kendi makinasını geliştirmişti.

James Watt ise başka bir gelişim çizgisi ortaya koydu. Glasgow Üniversitesinde "matematiksel aygıt yapımcısı", yani İngiltere'de bilime en yakın duran bir disiplinde mekanikçi idi. Buhardaki "gizli ısı" olgusunu bulan kimya profesörü ve termodinamikçi Joseph Black ile olan dostluğu, onun buhar makinası üzerindeki çalışmalarında yararlı olmuştur.

Watt, üniversitede Newcomen makinasını yeniden incelemeye başlamış ve bu makinanın "gerçek bir buhar yiyici" olduğunu görmüştü. Watt önce 1769'da kendi buhar makinasını geliştirdi, daha sonra da önde gelen atılcı ve makina fabrikatörü Matthew Boulton'la birlikte daha gelişmiş bir buhar makinası yaptı. Bunu başka gelişmeler izledi. 1804'de ilk buharlı lokomotif Richard Trevithick tarafından yürütüldü.

Buhar makinasının gelişim tarihi, teknik uğraşının aşağıdaki düşünsel yapı öğelerini açıklığa kavuşturdu:

Sağın (exact) bilimsel araştırmadan ve onların sonuçlarından yararlanma,

Doğru gözlem ve deneyim gerçeklerinin gözönüne alınması,

O zamana dek kalıplaşmış düşünce ve bilgiye karşı, onu reddeden yaratıcı düşünme biçiminin doğal olarak yerleşimi,

Güçlük ve başarısızlıklarda sabır; yeni düşünce ve bilgilere yol açan sistematik analiz geleneğinin oturması.

2.6. Madde değiştirme teknikleri: Demircilik, kimya sanayii, seramik, vb. alanlardaki gelişmeler

Réaumur (1683-1757) dikkatle yürüttüğü deneyler sonucu, eski iyi çelik yapımcılarının sırrını çözme başarıya ulaşmış ve bir kitap yayınlamıştı (1722). Buna göre çelik, ne pek çok ne de çok az oranda karbon içeren demirdi. Ama onun buluşları, geleneklerine oldukça bağlı olan Fransız sanayiinde yansıma bulmadı, bu araştırmaların meyvalarını topladı,

ABD'de endüstri devriminden bir görüntü: Bir dokuma fabrikasında çocuk işçi.

vanlar da 100 yıl sonraki İngiliz çelik yapımcıları oldu

Bir dizi belirgin yenilikler 1750-1850 arasında İngiltere'de demir sanayiini değiştirdi. Abraham Darby (1677-1717) 1709'da demir cevherini yüksek fırında kokla eriterek ilk dökme demiri gerçekleştirdi. Oğlu Abraham Darby -II (1711-1763) ham demirden gri döküm elde etmek üzere kupol-fırını, Benjamin Huntsman (1704-1767 ise döküm çeliğinin üretimini geliştirdi. Çelik üretiminde 1784'de Henry Cort (1740-1800) puddel yöntemini buldu. 1856'da Henry Bessemer (1813-1898) ve daha sonra da Siemens (1816-1892) kendi yöntemlerini geliştirdiler. Bessemer ve Siemens'in çelik üretim yöntemlerinin sınırlılığı vardı. Bunlar bir bakıma saf demir cevherlerine uygulanabiliyordu. Oysa Cleveland ve Lorraine bölgeleri çok geniş fosfatlı demir yataklarına sahipti. Bu konuda gerekli aşama yapıldı ve 1879'da C. Thomas (1850-1885), zararlı fosfat bileşiklerini giderek bazik astarlı açık fırını geliştirdi. Bu üç yöntem, birlikte çelik çağını başlattılar.

Demircilik sanatının iyileştirilmesinde deneyimle denetlenen "sınama-yanılma" yöntemleri, artan bilimsel bilgi ile birleşti. Bu bağlamda ilk önemli sıçramasını 1750-1850 arasında yapan kimya sanayii de kimya biliminin eşzamanlı gelişiminden etkilenip beslendi.

17. yüzyılda konuyu temellenip gelişmiş olan mekanik bilimi karşısında kimya, 18. yüzyıl başlarında bile çok gerilerdeydi. 18. yüzyılda kimyanın temel sorunu yanma olayının (ateş ruhlarının işlevlerinin!) açıklığa kavuşturulması olmuştur. Bu konuda, bütün yanabilen nesnelerin, yanarken yitirdikleri bir madde içerdikleri şeklindeki bir görüş,

ağırlık kazanmaya başladı. Bu görüşü Alman kimyacıları Becher (1635-1682) ve öğrencisi Stahl (1660-1734) "filojiston kuramı" adıyla sundular. Buna göre çok filojiston içeren maddeler iyi yanıyordu ve yanan cisimler, filojistonunu (alev maddesini) yitiriyordu. Bu kuram o zamanlar genel bir kabul gördü. Bu görüşün karşısında İngiliz Robert Boyle'un (1627-1691) mekanikçi görüş biçimi ("The Sceptical Chemist", 1661) daha verimliydi. Filojiston kuramına karşı çıkmalar başlayınca filojistonun negatif ağırlıkta bir anti-madde olduğu söylenerek savunulmaya çalışıldı. Ama, kendi içinde mantıklı olan filojiston kuramı, gerçeklere uymuyordu.

Yanma olayına modern oksitlenme kuramı gözüyle bakıldığında, filojiston kuramı saçma görünür. Gerçekte ise, filojiston kuramı çok yararlı olmuş ve kimyada çok sayıdaki farklı görüngüler arasında bağlantı kurulmasına yol açmıştır. Bu kuramın yıkılmasına neden olan Priestley bile bu kurama uzun süre bağlı kalmıştır. Yanma olayı J. Black, K. W. Scheele (1742-1786) ve Priestley tarafından incelenmiştir. Çalışmalarını Priestley'in öncü araştırmalarına dayayan A. L. Lavoisier (1743-1794) elementlerden kimyasal bileşik kavramını ortaya atmıştır. Lavoisier modern kimyanın babası olarak kabul edilir. Fransız devriminden önce vergi mültezimi olarak çalışan Lavoisier, yolsuzluk savlarıyla devrimden sonra giyotinle başı kesilerek öldürülmüştür.

Sanayi devriminin büyük bilimsel katkısı, nicel kimyanın kurulmasıdır. Bu olay bilim tarihinde 17. yüzyılın büyük matematik-astronomik sentezleri ile eşit önemdedir. Kimyanın karmaşıklığını basitçe anlaşılır kılan anahtar, gazların incelenmesine ilişkin çalışmalardır. Bu da, önceki yüzyılın hava ve vakumla ilgili

deneyleriyle ve buhar makinasının gelişimiyle yakından bağlantılıydı. Öncü bilim adamları, eski ve yeni olguların karmaşık dünyasına çekidüzen verdiler. Daha sonra Dalton (1766-1844) kimyayı, Newton'un mekaniksel-maddesel dünyasına bağlayan atomla ilgili açıklamalar yaptı.

Gelişen kimya sanayiinin ana ürünleri sülfürik asit ve soda (sodyum karbonat) idi. Soda büyük oranda dokuma, cam ve sabun sanayiinde kullanılıyor ve pahalı bir biçimde deniz yosunlarından elde ediliyordu. Daha önce alkali karbonat olarak kullanılan bitki külü (potas: potasyum karbonat) yeterince sağlanamıyordu. 1775'de Paris Bilim Akademisi'nin ödüllü duyurusu üzerine Leblanc (1742-1806) 1790 yılında kendi yöntemini geliştirdi ve bu yöntem yaklaşık 1870'e dek soda üretiminde kullanıldı. Sülfürik asit 1746'da İngiltere'de I. Roebuck ve S. Garbet tarafından kurulan kurşun-odalar yöntemiyle üretildi ve başta Leblanc-soda yöntemi, dokuma sanayii ve fosfat gübresi üretiminde olmak üzere çok önemli bir girdi maddesi olarak kullanıldı.

Dokuma sanayii ağartma, boyama ve basma yöntemlerini kimya biliminin başarılarına borçludur. 1774'de K. W. Scheele kloru, 1785'de Fransız Berthollet (1748-1822) de klorun ağartıcı etkisini bulmuştur. Daha sonra klorlu kireç (kireç kaymağı, ağartma tozu) ağartma maddesi olarak geliştirilmiş, böylece dokuma ağartma yöntemi devrimleşmiştir.

Havagazı ışığı ilk kez Louvain Üniversitesi'nde Prof. J. P. Minkeler'in anfisinde yanmış, 1792'de evlerin daha sonra da fabrikaların aydınlatılmasında kullanılmıştır. Cadde ve sokakların havagazıyla aydınlatılması İngiltere'de 1812'den sonra, Berlin'de 1826'da, Dresden'de ise 1828'de uygulanmıştır.

Uzunca süren bir Fransız egemenliğinden sonra, Almanya'ya kimyada öncülük kazandırmada en büyük katkıyı Liebig (1803-1873) koydu. Giessen'deki laboratuvarı, modern kimya öğretim ve araştırma laboratuvarlarına örnek oluşturdu.

Kimyasal tepkimeler, eğer tepkimeye girecek maddeler uygun fiziksel koşullar altında (basınç, sıcaklık, karıştırma, bağıl hareket vb.) bir araya getirilirse kendiliklerinden yürürler. Burada insansal iş fiziksel koşulların sağlanması, yani tepkime kabının bakımı, maddelerin karıştırılması, aktarılması vb. için gereklidir. Kimya tekniğinin başlangıç zamanında hemen hemen tüm üretimler kesikli yükleme-boşaltma yöntemiyle yürütülüyordu. Ancak bu yüzyılın modern kimya tekniği, sürekli işletme biçimini getirdi.

İngiltere'de J. Wedgwood'un (1730-1795) çabalarıyla seramik üretimi buhar gücü ve makinalaşmayla yürütülmeye başlandı. 1787'de yaklaşık 20000 kişi seramik sanayiinde çalışıyordu. Wedgwood, üretimi bilimsel ve sistematik olarak zenginleştirerek yürütme çabasında olan biriydi. Kemik külünün katıştırılmasıyla kolay üretilebilir "kemik por-

Newtonen makinası kullanan bir pompa İngiltere'de bir kömür madeninde 1791'den 1981'e kadar kullanılan bu pompa, sonradan sökülerek Londra'daki Bilim Müzesi'nde kurulmuştur.

seleni" türü üretilmeye başlandı. Avrupa'da ise derebeylerin gözetiminde, gizli tutulan yöntemlerle yüksek nitelikli porselen üretiliyordu.

3. AVRUPA'DAKİ GELİŞMELER

3.1. Merkantilizm

Kitadaki teknik gelişim devlet gücünün destek ve yönteminde yürüyordu. Tüm ulusal zenginliğin devlette toplanmasına çalışılıyordu. Merkantilist ekonomi politikası bir yandan hanedana saltanatını sürdürme ve harpleri yürütme için araç-silah sağlamak, öte yandan da ülkeye ekonomik zenginlik getirerek vatandaşları daha iyi yaşam düzeyine eriştirip politik güçlülük kazandırmak zorundaydı. Ancak, bu amaçlar çelişkili idi. Bitmez-tükenmez savaşlar ve aşırı devlet harcamaları ekonomik refahı gerçekleştirmeye izin vermiyordu. Zayıf olan ekonomik güçlerini korumak ve devlet gelirlerini artırmak için gümrük sınırlamaları kondu. Zengin madenleri elde etmek üzere sömürgecilik politikası uygulandı.

18. yüzyılda Fransa, sanayideki gelişim ve üretim açısından zirvede bulunuyordu. 18. yüzyıl başlarında 18 milyonluk Fransa, 11 milyonluk İngiltere'ye oranla daha kalabalıktı ve sanayi üretim hacmi (örneğin demir üretimi) daha az yoğun olmasına karşın daha büyüktü. Denizcilikteki teknik üstünlüğün sağladığı İngiliz ambargosu, Fransız kimya sanayiini gelişmeye zorladı ve kimya alanında Fransa'nın otuz yıl süreyle üstünlük sağlamasına yol açtı.

3.2. "Dehabilimi" ve bilimsel mühendislik eğitimi.

("ge'nie: deha" sözcüğünün Fransızca'da "mühendislik" anlamı da vardır ve 18. yüzyıla dek istihkâmcılık-savaş mimarisini de niteliyordu. Buna bağlı olarak da "Ingénieur" sözcüğü 18. yüzyıla dek istihkâmcıyı nitelemeye kullanıldı-Almanca "Duden" Sözlüğü).

18. yüzyıl başları, 17. yüzyıldaki büyük bilimsel gelişmenin yansıtıldığı ve sindirildiği bir dönemdir. Askerlik bilimi tahkimatları (savunma yerlerini), yolları, köprüleri, topları, elle kullanılır ateşli silahları, barutu ve her bir donatımı gereksiniyordu. Sanayi ve savaş açısından Fransa'da bilim vazgeçilmez olmuştu. Bu amaçlar için 16. yüzyıldan sonra Fransa'da sistemli olarak teknik elemanlar kullanılmaya başlandı. Daha sonraları askeri teknisyen birlikleri ve bunların eğitildikleri askeri okullar açıldı (*). Daha önce ilk kez 1717'de Viyana'da Askeri Mühendislik Okulu kurulmuş ve 1747'de Maria Theresia tarafından tüm askeri okullar Mühendislik Akademisi halinde birleştirilmişti.

Fransa'da bilim hem modaydı, hem de devrimci bir niteliği vardı. Newton'un bilim felsefesini Fransa'ya tanıtanın filozof Voltaire (1694-1778) olması ilginç bir noktadır. Fransız devriminden sonra

İş adamlığıyla mucitliği kaynaştıran Edison'un özel araştırma laboratuvarı. (Menlo Park, ABD, 1880).

"Politeknik Okulu (Ecole Polytechnique)" (1795) kurularak matematik, doğabilimler ve mühendislik bilimi ortak yaşama kavuştu ve geleceğin bilimsel öğretim-araştırma kurumları konusunda öncü oldu. Bu okul "her türden mühendis" yetiştirme görevini üstlendi. Lazare Carnot (1753-1823), Monge (1746-1818), Laplace (1749-1827), Fourier (1768-1830), Poisson (1781-1840), Poncelet (1788-1867), Gay-Lussac (1778-1850), Alexander von Humboldt (1769-1859), Ampère (1775-1836), Fresnel (1788-1827) ve Sadi Carnot (1796-1832) gibi büyük bilimciler bu okulda yöneticilik yaptılar, ders anlattılar ya da deneyler yaptılar. Monge tasarımı geometriyi, Laplace diferansiyel hesap ilkelerini, Ampère de elektromanyetizmayı orada temellendirip geliştirdiler.

Politeknik Okulu bir askeri okul niteliğindeydi. Önde gelen askeri-mühendisler Napolyon'un başarılarına dayanma, yol yapımı, haritacılık (kartografi) ve sanayinin kurulmasıyla belirgin bir biçimde katkıda bulundular. Arazi ölçümünü iyi biliyorlardı. Hollanda ve İngiltere'de "mühendisler", kökende su mühendisi ve madenci idiler. Lokomotif sürücüsü (makinist) ve ustabaşları da "mühendis" diye adlandırıldıklarından, bilimsel eğitim görmüş teknikerler, kendi meslek nitelendirmelerini "sivil mühendis" olarak seçtiler. 1793'de İngiltere'de "Society of Civil Engineers" kuruldu.

Napolyon Fransa'da bilimin yönetimini kendi üzerine aldı. Fransız Bilim Akademisi'nin toplantılarına sık sık katıldı. Abbé Haüy'den (1743-1822) kristalografinin kurucusu fizik konusunda bir ders kitabı yazmasını istedi. 1802'de Napolyon, elektrokimyasal buluşları için İngiliz H. Davy'ye bir ödül verdi. Ülkeleri savaş halinde olmasına karşın Davy, çevresinin yoğun eleştirilerine kulak asmayarak Paris'e gidip ödülünü aldı.

Fransızların "büyük okulunda" eğitim gören mühendisler makina yapımında da önemli başarılarla ulaştılar. Fransız B. Fourneyron (1802-1867) 1824'de kendi adıyla anılan su türbinini gerçekleştirdi.

Türbin gelişiminde Fransız Jonval, L.D. Girard, İngiliz Francis, Amerikalı Pelton ve Avusturyalı Kaplan'ın önemli katkıları oldu.

18.yüzyıl, teknik bilimin başka bir yönü olan ansiklopedik bilgiyi ön plana çıkarttı. Çeşitli sözlükler, halkın anlayacağı yapıtlar ve ansiklopediler yayınlandı. Bu anlamda söz etmeye değer yapıtlar d'Alembert (1717-1783) ve Diderot'un (1713-1784) "Büyük Ansiklopedi"si ve "Sanatların ve Mesleklerin Betimlenmesi-Description des arts et métiers-" ile J.K.G. Jacobson'un sekiz ciltlik "Teknolojik Sözlüğü-Technologische Wörterbuch-"dür. Hemen hemen tüm filozofların yazımına katıldığı "Büyük Ansiklopedi", temelde Diderot ve d'Alembert'in çalışmaları ile 1751-1772 yılları arasında 28 cilt olarak yayınlandı. Bu yapıt, özgür düşüncüyü bilimle, üretimle ve özgür atılımla birleştirerek yeni liberalizmin kutsal kitabı olmuştur.

3.3.18. yüzyıl Almanya'sında makinacılık, elektroteknik ve kimya.

Friedrich Krupp (1812-1887) Almanya'da döküm çeliği fabrikasyonunu başlatmış, ölümünden sonra oğlu Alfred (1854-1902) çelik sanayiini geliştirmişti. Krupp ürünleri Londra ve Paris fuarlarında baş köşede sergiliyordu. Krupp çeliği Alman Sanayiinin gelişen gücünün simgesi oldu.

Elektrik konusundaki çalışmalar boş zamanların değerlendirilmesinde kullanılan bir eğlence türü olarak başladı. Topluluk önünde heyecan verici deneyler yapılmıyordu. Franklin (1706-1790) paratoneri bularak elektriği "gökten yere indirdi" ve elektriğin gelecekteki önemini gözler önüne serdi. Oersted'in (1777-1851), elektrik akımının manyetik alan yarattığını bulmasından 10 yıl sonra 1831'de Faraday (1791-1861), bunun tersine, manyetik alanın da elektrik akımı oluşturacağını gösterdi. Faraday'ın buluşu, mekanik hareketle manyetik alan oluşturularak elektrik akımı üretiminin ve bu elektrik akımıyla çeşitli makineleri çalıştırmanın olanaklılığını söylüyordu.

1830'dan sonra elektrik ilkin haberleşme- de, sonra da galvanoplasti'de (elektrikli metal kaplamacılığı), aydınlatmada ve mekanik enerji eldesinde kullanılmaya başlandı. Ne var ki, elektriğin uygulama- mada kullanılması süreci oldukça yavaştı. Çünkü yeni buluşların uygulanması konusunda atılgıncılar, yüksek oranda kâr garantisini kolluyorlardı. Akademik bilim adamları ve bağımsız çalışan mucitler, bu gelişmeleri finanse etmek konusunda her zaman darboğazdaydılar. Yapabildikleri şey, yeni bir gelişmeyi bir öncekinin kârıyla finanse etmektir. Çok az kişi uygulama engelini aşabiliyor, çoğu yarı yolda kalıyor, birçoğu da yanlış bir noktadan yola çıkıyordu.

İlk elektrikli telgraf bağlantısı 1833'de Gauss (1777-1855) ve Weber (1804- 1891) tarafından kurulmuştu. W. Siemens ile makinacı J.G. Halske'nin bunu sanayide uygulayıp bir telgraf idaresi kurmasıyla Almanya'da elektroteknik sanayii başlamış oldu.

Haberleşme konusunda bir yığın buluşunun aynı anda işe koyulmasının nedeni sosyal haberleşmeden çok, mal ve borsa fiyatları ya da bunları etkileyebilecek olaylarla ilgili haberlerin parasal değeri idi. Haber para demektir; haberleri hızla ulaştırmanın yolu elektrikli telgraf- tı. Özellikle "Wall Street (New York'un iş merkezi)"i Londra'ya bağlayan Atlantik hattı, 1866'da, çağının en büyük fizikçi- lerinden biri olan William Thomson'un (Lond Kelvin (1824-1907) çabasının ürünüdür. Telsiz telgrafın elektromanyetik dalgalarının matematiksel kuramı 1864'de Maxwell (1831-1879), bunun deneysel kanıtlanması, 1888'de Heinrich Hertz (1857-1894) ve mühendislik açısından uygulanması da Marconi (1874-1937) Patent 1896) tarafından gerçekleştirildi.

Telgraf az miktarda akım gerektirdiğinden pillerin ve alıcı aygıtların gelişme- sine yol açtı. Galvanoplasti ise kuvvetli akım gerektiriyordu. Dinamo-elektrik ilkesinin 1867'de Wilde (1833-1919) ve W. Siemens (1823-1883) tarafından uygulama- sokulmasıyla kuvvetli akım tek- niği dönemi başladı ve dinamo, yeni çağın enerji simgesi oldu. Elektriğin aydınlatmada kullanılması için, havada boşaltılmış ampul içine önce karbon, sonra da metal filaman konarak elektrik lambası yapıldı. Ama burada asıl sorun iyi bir lamba geliştirmek değil de öncelikle elektriğin dağıtımını yönündendi. 1881'de Edison (1847-1931) ilk dağıtım şebekeli elektrik santralini kurdu. Böylece Faraday'ın buluşuyla Edison'un uygulaması arasında elli yıllık bir gecikme oluyordu.

Kimya sanayiinin önemle gelişimi ve büyük kimya fabrikalarının kuruluşu 1860'larda başlar. W.H. Perkin (1838-1907) adlı 18 yaşındaki kimya öğrencisi sıtma hastalığında kullanılan kinin'in yerine geçecek bir madde ararken, bir bakıma rastlantıyla, parlak katran boyası Mauvein'i (ilk yapay anilin boyası olup anilin'in oksitlenmesiyle üretilen magenta (morumsu kırmızı) renkli boya madde- sidir, (Fra.) Mauvein: (Alm.) malvenfar-

big" ebeğümeci rengi") üretti. İngiltere' de önemsenmeyen bu buluşa yeni Alman sanayii dört elle sarıldı ve bu yönde bulunan bir dizi yapay boyalardan kazanılan kârlar, Almanya'da egemen bir kimya sanayiinin kurulmasına yol açtı. Gelişen bu sanayi, patlayıcı maddelerde kullanılan nitrik asit üretiminin de alabil- diğine artmasına neden oldu. Kekulé'nin (1829-1896) 1865'de benzenin halkalı yapıda olduğunu bulması, gelişim açısın- dan devrim yarattı. Böylece kimyacılar aromatik karbon kimyasına dalarak bu alanda bilimsel ve teknik açıdan erişile- mez bir gelişme yarattılar. Kimya sana- yii, anilin boyalarının bulunmasıyla geleceğini garanti altına alıyor; yapay gübrelerin kullanımı yoluyla da kimya- dan, özellikle tarımda yararlanma çıkışı açılıyordu. Yeni ucuz sentetik maddeler- kömür katranından elde edilen karışım- lar, parfümler, yapay katran boyaları vb.- yeni pazarlarda, çok ender ve pahalı olan doğal ürünlerin yerini aldılar. 1860-1875 arasında Avrupa'da gelişkin bir boya sanayii oluşturuldu. Höchst boya fabri- kasının (1862), Bayer-leverkusen'in (1863) ve BASF'in (1865) ilk tesisleri kuruldu. 1913'de Almanya dünya boya üretiminin yaklaşık yüzde 90'ına sahipti.

Toprağın kimyasal işlevinin aydınlığa çıkarılmasıyla birlikte, doğal gübrelerin rolleri de ilk kez anlaşıldı. Sir John Lawes (1814-1900) doğal gübrelerin yerine geçmek üzere, çeşitli kaynaklardan elde ettiği nitratlı, fosfatlı ve potaslı madde- lerle deneyler yaptı, bunları üretecek fabrikalar kurdu. 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişen bu sanayi hem tarımsal üretimi yoğunlaştırdı, hem de başka sanayilerin kimyasal girdi maddelerini üreterek tekelleşmiş ağır kimya sanayi- nin kurulmasında etkili oldu. 19. yüzyılın sonlarında kimyagerler, bilim işçileri sayısının yarısını oluşturacak ölçüde çoğaldılar. Kimyanın çeşitli alanlarında kaydedilen gelişmeler sonunda kimya- gerler, daha önce analizlerle elde ettikle- ri bilgileri sentezlerle kanıtlama yetene- ğine sahip oldular. Emil Fischer (1852-1919) şekerler ve proteinler üzerinde incelemeler yaparak proteinlerin amino asitlerden oluşuklarını buldu. Ehrlich (1854-1915) ise frengi ve uyku hastalığın- da kullanılan ilaçları buldu.

Kimya fabrikaları kendi araştırma laboratuvarlarını kurdular ve böylece kendi gelişimlerini garanti altına aldılar. Bu dönemde deneyim ve ustalık bilgisi egemen oldu. Ancak 20. yüzyılda kimya mühendisliği ve de madde dönüştürme tekniğinin bilimi olarak "süreç tekniği" gelişti.

Geliştirilen yüksek basınç kimya tekniği yardımıyla yüksek basınç katalitik amonyak üretimi gerçekleştirildi. Bu konunun kuramsal incelemesi F. Haber, teknik gerçekleştirimi ise C. Bosch tara- findan yapıldı.

Alman sanayii, bilimin de yardımıyla 19. yüzyılın sonuna doğru dev adımlarla yükseldi. Ancak, yine de Alman üreticile- rin malları 1876 Philadelphia fuarında "ucuz ve kötü" diye, 1880 Melbourne

fuarında ise "ortalamanın üzerinde" diye değerlendirilmiştir.

4. TEKNİK UĞRAŞININ AMACI VE ANLAMI ÜZERİNE

Teknik uğraşının çoğu zaman kendi amaçlılığıyla karakterize edilebileceği umulur. Ama dar bir çerçevede formül- lendirilen bir amaç, kendi başına yeterli değildir. Yoksa tekniğe hizmet eden bilim, saf bir düşünsel oyun olmaktan öteye geçemezdi (bu durum da ender değildir, ama örneğin, soyut matematik gibi düşünsel oyunlar da kendi açıların- dan önemli teknik etkilere sahip olabilir- ler). Bilimsel sorunların çözümü daha başka amaçlara da hizmet eder. Amaç, belirli nesnelerin "saf tekniksel" üretimi olsa bile, bilim insanlara her zaman ek sorunları da birlikte getiren teknik gerçekleştirimin olanaklarını sunar. "Saf tekniksel" amaçların ardısıra başka amaçlar da vardır: Çeşitli türden ekono- mik, politik, kişisel hedefler. Ancak, şunu belirtmek gerekir ki teknik çözüm- ler pratik olmak zorundadırlar; gerçekleştirmesi ve yararlanmayı birlikte getirmeli- dirler.

Teknik uğraşı bugün toplumsal uğra- şın tüm evreleriyle içiçe geçmiş olduğun- dan, toplum kuramları, gizli ya da açık bir biçimde teknik uğraşının kuramlarını da içerir.

Bugün kendi başına gürültülü bir yenilik getirmenin şansı düşüktür. "Mu- cit" simgesi daha çok, geçmişe aittir. Ama teknik ve bilimsel yöntembilimin yaratıcı olanakları sınırlı olmayıp güçlü bir biçimde yayılmaktadır. Bununla bağlantılı olarak sorun sayısı da gelişen teknikle birlikte giderek artmaktadır.

(*) 1747'de "Ecole des Ponts et Chaus- sées" (Paris'te): Köprü ve Yol Okulu,

1748'de "Ecole des Ingénieurs" (Mé- zières'de): Mühendislik Okulu,

1752'de "Ecole militaire" (Paris'te): Askeri Okul.

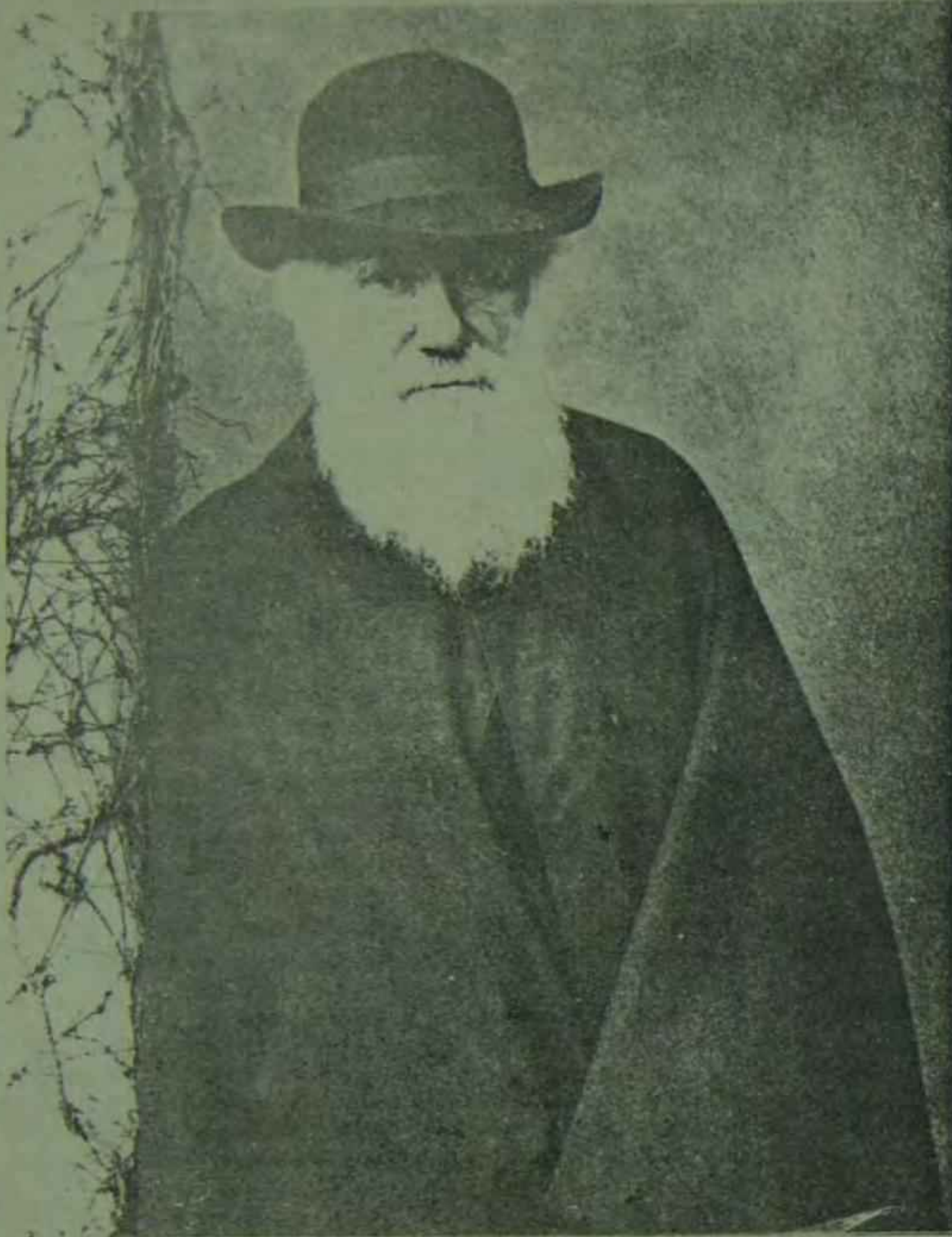
YARARLANILAN KAYNAKLAR.

1) H. Rumpf, *Fridericiana-Zeitschrift der Universität Karlsruhe*, Heft: 15, S. 23 (1974).

2) J.D. Bernal, *Materyalist Bilimler Tari- hi-I*, Sosyal Yayınlar, (1976).

3) Y. Küçük, *Ekonomik Yaklaşım*, A.İ.T.İ.A. Ekonomi Fak. Yay. (1980) Yıl: 1, Cilt: 1, Sayı: 2, S: 79.

Charles Darwin, yaşamının sonlarında çekilmiş bir fotoğrafı.

EVİRİM TEORİLERİNİ ÇARPITMA ÇABALARI

Serol TEBER

Tarihsel gelişim süreci içinde evrim teorilerinin benimsenmesi kuşkusuz kolay olmamıştır. Türkiye gibi kimi ülkelerde bugün bile bu tür sorunların tartışılması kimi zorunlulukları birlikte getirmiştir. İnsanların bin yıllık koşullanmalarını aşarak bilimsel yöntemler aracılığıyla "maymunluk dönemlerini", "yüz kızartıcı geçmişlerini" irdelemeleri kolay olmamaktadır. İnsanlık bu yolda büyük kayıplar vermiştir. Bugün bile kimi yerlerde benzer kurbanlar verilmektedir.

Gerici-tutucu çevreler, en acımasız tavırlarını evrim teorisini savunanlara karşı göstermişlerdir. Evrim teorilerinin sistemli bir şekilde gelişmesi kuşkusuz geçen yüzyılda gelişmekte olan genç liberal burjuvazinin-kapitalist sınıfın açtığı göreceli özgür ortamlar içinde olası kılınmıştır. Sürdürdüğü "pazar kavgası"na ideolojik bir temel arayan burjuvazi-herşeye rağmen-evrim teorilerine sahip çıkmak zorunda kalmıştır.

Geçen yüzyılın ortalarına doğru önemli gelişmeler gösteren, özellikle 1848 dönemlerinden sonra ekonomik

ve politik gücü eline geçiren kapitalist sınıf, artık, ancak kendi amaçlarına uyan, ya da kendi amaçlarına uyacak biçimde çarpıtılabilen bilimsel verileri, kuramları ve bu arada özellikle evrim teorilerini benimsemek zorunda kalmıştır. Burjuvazinin, Darwin'in evrim teorisine yaklaşımı, kapitalist sınıfın kendi amaçları yolunda bilimsel verileri ne denli çarpıtılabileceğini gösteren en ilginç ve en iğrenç örneklerinden birini sergilemektedir.

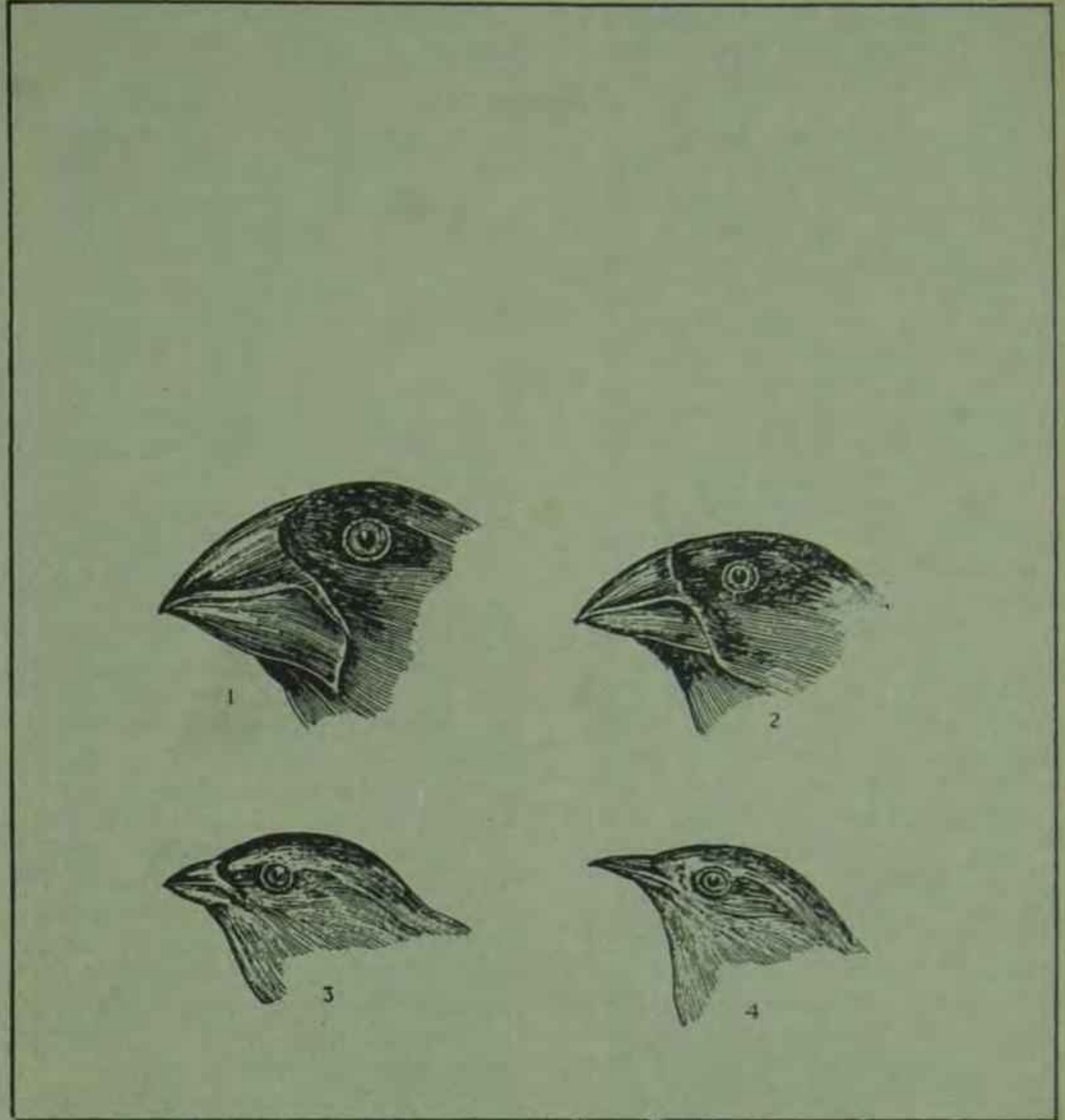
Ancak bu tür gelişmelerin uzantı-sındadır ki, gerici güçlerin bir kısmı ve kilise eski tavırlarından vazgeçmek, ve Darwin gibi evrim kuramcılarını-"tanrının bu biraz yaramaz evlatlarını"-selamlamak zorunda kalmışlardır. Darwin'cilik, ancak sosyal Darwin'cilik biçiminde çarpıtılarak burjuvazinin pazar kavgasına ideolojik temel olabileceğinin görülmesi sonunda, - o zamana değin evrim kuramını savunan hemen tüm yürekli bilim adamlarına büyük baskılar uygulamaya çalışan kilise "tanrı ve pazar kavgası aşkına" kutsal kitapları yeniden gözden geçirmek gereğini duymuştur.. Böylece, örneğin, Londra Piskoposu Temple ve Londra Westminster Kilisesi Başpapazı Farrar gibi din adamları "artık" canlıların değişimini benimseyerek "türlerin ayrı ayrı yaratılmalarından ziyade, tek bir ana maddeden bütün varlıkların yaratılmış olabileceğinin" akla daha yakın olduğunu söylemişlerdir.. İngiliz emperyalizminin ünlü kilisesi Westminster'in Başpapazı Farrar, "evrim teorisini afarozla ya da alayla karşılamaktan utanmalıyız" diyerek bu konuda kapitalist devletin "resmi dininin" kesin tavrını ortaya koymuş ve Darwin öldüğü zaman yine bu ünlü kilisenin mezarlığında -İngilizlerin büyük evlatları için ayrılan bölümde Newton'un yanına- gömülmüştür. Darwin, kuşkusuz salt İngiltere'nin değil tüm insanlığın yetiştirdiği en saygın ve yüce insanlardan biridir ve her zaman hak ettiği konumunu koruyacak ve gerekli saygıyı görecektir. Fakat, İngiliz burjuvazisi ancak onun teorisini Marx'ın daha başından beri ısrarla belirttiği gibi-Malthus'un, Spencer'in gerici savlarıyla birleştirdikten ve İngiliz emperyalizmi için ideolojik bir temel yapılabilecek biçimde çarpıtılabileceğini kavradıktan sonra Darwin'e sahip çıkmaya başlamıştır.

Geçen yüzyılın başlarında bile, dünyanın ve canlıların değişmezliği düşüncesi- kutsal kitapların yazdığı- ca- etkinliğini sürdürüyordu. Doğa bilgilerinin, kilise yetkililerinin çoğu, verdikleri yapıtlarda, yerkuresini ve canlıları tanrının -doğanın değişmez ürünleri olarak gösteriyorlardı. Fakat değişen koşullarda, doğa bilimlerindeki gelişmelerin uzantısında, Buffon gibi kimi

araştırmacılar -çoğu kereler biraz alçak sesle de olsa- canlıların da bir **değişim** geçirmiş olabileceklerini söylemeye başlamışlardır. Kuşkusuz bu yolda asıl önemli atılım, büyük doğa bilimcisi Lamarck (1744-1829) ile başlamıştır. Lamarck, yapıtlarında canlılar dünyasında bugün bile sürmekte olan bir değişimin varlığını savunmuştur. Lamarck'ın belki de en önemli yanlarından birinin, evvelce olmuş bitmiş bir gelişmeden- değişmeden çok, halen günümüz dünyasında da sürmekte olan sürekli bir değişimi -evrimi vurgulamış olduğu belirtilmektedir. Kuşkusuz, hep bilindiği gibi, Lamarck'ın savunduğu bu değişimin nedenleri olarak öngördüğü savlar genel bir benimsenme ile karşılanmamış, daha yaşadığı günlerden başlayarak önemli eleştirilere konu olmuştur. Bu eleştirmenlerin arasında ileride evrim teorisini daha sağlam temellere oturtmaya çalışacak olan Charles Darwin'in dedesi Erasmus Darwin de yer almıştır. Gene bu dönemler içinde ünlü Goethe'nin de (1749-1832) evrim konusunda önemli savlar ileri sürdüğü, hayvan ve bitkilerin ortak bir kökenden gelişmiş olabileceklerini vurguladığı bilinmektedir. Fakat, Lamarck'ın canlılar dünyası için savunduğu "zaman süreci içinde değişim-evrim" düşüncesi insanlık tarihinin önemli sıçrama noktalarından birini oluşturmuştur.

Evrin teorilerinin gelişmesinde, kuşkusuz en büyük çabayı geçen yüzyılın başlarında Charles Darwin (1809-1882) ile Alfred Wallace (1823-1913) harcamışlardır. Fakat doğa bilimlerindeki büyük gelişmeler ve özellikle ünlü yer bilimcisi Charles Lyell'in savları evrim kuramcıları üzerinde büyük izler bırakmıştır. Charles Lyell 1830'larda yayınladığı "Jeolojinin İlkeleri" adlı yapıtında "Dünya bugünkü şekli ile yaratılmamıştır. Yeryüzü doğal güçlerin etkisiyle çok yavaş olarak değişmektedir. Dağlar, rüzgâr ve suların etkisi ile aşınır, zamanla alçak tepeler ve düzlükler haline gelir. Vadiler, akarsuların yataklarını oymaları ile oluşurlar. Yeryüzünün bugünkü şekli doğa güçlerinin eseridir ve çok uzun zaman süren bir değişimin sonucudur. Dünyanın yaşının yaygın olan inanışın aksine olarak çok daha fazla olması gerekmektedir..." demiştir.

Darwin, 1831-1836 yılları arasında yaptığı gezisine, kafasında Charles Lyell'in savları olduğu halde başlamıştır. Gezdiği yerlerdeki canlıların, bulundukları çevre koşullarına göre değişiklikler gösterdiklerini saptamasıyla da evrim kuramının çatısını oluşturmaya başlamıştır. Fakat, Darwin'in kafasındaki bilgi birikiminin yerli yerine oturması ve bir sistem biçimine-evrim teorisi- dönüşmesi uzun bir

Galapagos Adaları'na yaptığı gezide, Darwin, çevre koşullarının benzer olmasına karşın tek bir tür içindeki değişiklikleri gözleyerek hayrete düşüyor ve her adada özdeş yaratıkların varlığının beklenemediğini düşünüyordu. Darwin, 1845'de ispinoz kuşlarının gagalarında gözlenen farklılıkları açıkladı; bunların beslenme alışkanlıklarıyla olan ilgisini gösterdi.

zaman sürmüştür. Darwin, canlıların değişimini ve -kendi tanımlamasına göre- bu yolda yaptıkları "yaşam savaşını" düşünürken İngiliz papazı Thomas Malthus'un (1766-1834). "Toplumun Gelecekteki Gelişimine Etkileri Açısından Nüfus İlkeleri Üzerine Bir Deneme" adlı yapıtının etkisinde kalmış ve gene kendi anlatımına göre "Malthus'un savlarını hayvanlar ve bitkiler dünyasındaki değişimlere uygulamıştır."

Anımsayacağımız gibi, Darwin, kuramını oluşturmada ayrıca İngiliz sosyologu ve filozofu Herbert Spencer'in (1820-1903) etkisinde kalmıştır. Spencer, August Comte ile birlikte Pozitivizmin kurucusu ve savunucularındandır. Spencer, daha Darwin'den önce bir evrim sosyolojisi oluşturma çabasına girmiştir. Spencer'e göre, insan topluluklarındaki sorunlar hayvan topluluklarındaki benzerleri ile karşılaştırılabilir ve hayvan topluluklarındaki var oluş savaşı insanların birbirleri ile olan ilişkilerine temel olarak alınabilir. Bu

gerici İngiliz filozofuna göre, organizmaların değişim yasalarını hiç bir şekilde değiştirmeksizin insan topluluklarının yaşamında rast gelinen olaylar ile karşılaştırmak olasıdır. Gerek doğada, gerekse insan topluluklarında aynı yasalar geçerlidir. Önce Amerika, daha sonra da İngiliz sermaye çevrelerinde ünlü Spencer'e göre toplumların gelişimi ancak burjuvazinin gücü-yetkinliği ile mümkün olabilecektir. Spencer, ezilen yığınların burjuvaziye karşı savaşımını "hastalıklı bir fenomen" olarak tanımlamış ve uygarlığın gelişimine bir engel olarak göstermeye çalışmıştır.

Fakat, Darwin'in çalışmalarının asıl esin kaynağı kuşkusuz Malthus'un yazılarıdır. Malthus bu araştırmalarında, "insanın ve toplumların yetkinleşebileceğine" inananların savlarını yadsıyarak, nüfus ilkesi ile insanların büyük çoğunluğunun yetkinleşebileceği düşüncesini çürütmeye çalışmış ve "nüfusun gücü, yeryüzünün, insanın geçimini sağlama gücüne oranla, sınır-

sız ölçüde büyüktür. Nüfus kısıtlanmadığında geometrik oranda çoğalır. Geçim araçları ise ancak aritmetik oranlarda artar" diye vurgulamıştır. Malthus araştırmasında özetle şöyle demiştir: "Daha şimdiden sahiplenmiş bir dünyaya gözlerini açan adam, ana-babasından haklı olarak isteyeceği bir geçim olanağı sağlayamıyorsa ve toplum onun emeğini istemiyorsa, yiyeceklerinden en ufak bir isteme hakkının olduğunu öne süremez ve hatta gerçekte, onun bulunduğu yerde bir işi yoktur. Doğanın görkemli şöleninde ona boş yer yoktur. Doğa ona defolmasını söyler ve sofrasındaki bazı konukların acıma duygularını uyandırmayacak olursa, kendi buyruğunu derhal yerine getirir. Ama eğer bu konuklar sıkışarak yeni gelene yer açarlarsa ortaya derhal başka yabancılar çıkacak ve aynı iyiliği onlar da isteyeceklerdir. Tüm konukların bolca yiyip içmelerini dileyen ama sınırsız sayıda insanı besleyemeyeceğini bildiği için sofrada yer kalmamışken, yeni gelenlerin insanca reddeden şölen sahibesinin tüm davetsiz konuklara karşı verdiği o kesin buyruğa karşı gelmekle sofradaki konuklar yaptıkları hatayı çok geç anlarlar" (1). Bu akıl almaz derecede bilim ve gerçek dışı savlara karşı çeşitli çevrelerin gösterdikleri tepkiler uzantısında Malthus araştırmasının sonraki baskılarında yukarıda anımsatılan bölümlerinin kimi yerlerini çıkarmıştır. Fakat Darwin'in okuduğu ve esinlendiği baskıda bu bölümlerin de bulunduğu bilinmektedir.

Darwin, kuramında, doğadaki evrimin varlığını, canlıların değişimlerini inandırıcı kanıtlarla sergilemiş ve "doğada yaşam savaşından ileri gelen doğal bir ayıklanma olayının sürmekte olduğunu" savunmuştur. Tüm yakınlarının ve sonraları bizzat kendisinin yaptığı açıklamalardan, anlaşıldığına göre, Darwin yaptığı işin önemini kavramış, savlarının yaratacağı büyük tepkileri savunmanın pek kolay olamayacağını düşünerek bulgularını yayınlamaktan kaçınmış, en azından uzun süreler ertelemiştir. Bu yolda karısına yazdığı 5 Temmuz 1844 tarihli mektupta, "Türlerin Kökeni" konusundaki kuramının taslağını bitirdim. Ansızın ölürsem diye en son ve önemli dileğimi sana yazıyorum ve bunu vasiyetnameme geçirilmiş gibi titizlikle ele alacağına güveniyorum. Bunun yayınlanmasına 400 sterlin ayırmanı ve bundan başka Hensleigh (Wedwood) aracılığı ile ya da senin tarafından bunun duyurulması ve yayılması için çaba harcamanı rica ediyorum. Bu taslağın yetenekli birine verilip geliştirilmesi için bu parayla bu yetenekli kişinin yardımının sağlanmasını diliyorum. Yayıncıya gelince, kabul ederse Mr. (Charles) Lyell en iyisidir. Bu çalışmayı zevkli bulacağını

ve kendisi için yeni olan bazı şeyleri öğreneceğini sanırım" demiştir. (2). Gerçekten de, Darwin evrim kuramının yayınlanmasından önce ölmeyi düşleyecek ölçüde gerici çevrelerin saldırılarından çekinmiştir.

Öte yandan 1858 yıllarında Uzak-doğu'da doğa araştırmaları yapan ve evrim sorunlarına büyük ilgi duyan ve bu konuda uzun süreler çalışmış olan Alfred Wallace yüksek ateşler içinde hasta yattığı bir sırada gene Malthus'un kitabını anımsıyarak okumuş ve canlıların evrimi konusunda Darwin'inkine benzer bir kuram oluşturmuştur. Wallace, kuramını Charles Lyell'e iletmesi için Londra'ya, Darwin'e göndermiştir. Wallace'in yazısı 18 Haziran 1858 tarihinde Darwin'in eline geçmiştir. Darwin, böyle bir araştırmaya gerçekten çok şaşırmış, ve anılarında, "...böylesi bir rastlantıya daha önceden hiç tanık almamıştım. Wallace benim 1842 yılında yazdığım tasarıları eline geçirmiş olsaydı daha güzel bir özet çıkaramazdı" diye yazmıştır.

Bu ilginç gelişmeler karşısında, Charles Lyell ve Joseph Hocker gibi tanınmış doğabilimcileri, her iki araştırmacının da yapıtlarının 1 Temmuz 1858 tarihinde Linnaeus Kurumu'nda (Linnean Society) okunmasına ve tartışılmasına karar vermişlerdir.

Sonunda, daha önceki çalışmaları da gözönüne alınarak Darwin'in "Doğal Ayıklanma ya da Türlerin Kökeni" üzerine savunduğu kuram benimsenmiştir. Wallace'a gelince... Ömrü boyu büyük zikzaklar çizen, serüvenli yaşamlara eğilim gösteren bir araştırmacı, sonraki yıllarda kendini Londra'nın ruh çağırma modasına kaptırmış, şarlatanlarla birlikte çalışmış, adı bir çok olumsuzluklara karışmıştır. Engels, Doğa'nın Diyalektiği adlı yapıtında Wallace'in bu yanını bütün ayrıntıları ile sergilemiştir.

Olayların bu türlü gelişmesinin uzantısında Darwin, bulgularını, kuramını içeren "Türlerin Kökeni" (The Origin of Species) adlı yapıtını 1859 yılının Kasım ayında yayınlamıştır. Darwin'in, hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak bir şekilde, canlılar dünyasının da sürekli bir değişim içinde olduğunu kanıtlaması kuşkusuz bilim dünyasına getirdiği en büyük yenilik olmuştur. Darwin, bu savı ile o zamana değin, göreceli de olsa etkinliğini sürdüren "yaratılış" efsanelerine en büyük darbeyi indirmiştir. Canlıların sürekli değişim halinde bulunduğu yolundaki belgeler doğa ve toplum bilimlerinde önemli atılımlara yol açmıştır. Karl Marx, büyük yapıtı Kapital'in uğraşısı içindeyken Darwin'in egemen çevrelerce büyük saldırıya uğrayan "Türlerin Kökeni" adlı yapıtını okuduktan sonra 19 Aralık 1860'da Engels'e yazdığı mektupta "İngilizce olarak eksik bir

biçimde sunulmuş olmasına karşın bizim görüşlerimizin doğal tarihi temelini içeren kitap işte budur" diye vurgulamıştır. (3) Marks, ayrıca 16 Ocak 1861'de Lassalle'ye "Darwin'in yapıtı büyük bir yapıttır. Ve tarihte sınıf mücadelesinin, doğa bilimleri açısından temelini oluşturuyor.. Bu yapıt, bütün kusurlarına karşın, doğa bilimlerinde 'tanrıbilimcilğe' ilk olarak öldürücü darbeyi vurmakla kalmıyor, bunu ussal anlamıyla deneysel biçimde saptıyor." diye yazmıştır. Marx, Darwin'in temel dünya görüşündeki eksikliği görmüş, onun hayvanlar ve bitkiler dünyası ile ilgili savlarının, insanlar ve insan toplulukları için de geçerli olduğu yolundaki önerisindeki büyük tarihsel yöntem eksikliğini-bozukluğunu saptamış ve bunun egemen çevrelerce ne denli sömürü konusu edildiğini ve edilebileceğini sergilemiştir. Bu konuda, 15 Şubat 1869'da Paul ve Laura Lafargue'a yazdığı mektupta, "İngiliz toplumundaki vahşi evrensel rekabetin, Darwin'in aklına bitkiler ve hayvanlar arasındaki mücadelesini ve doğal ayıklanma düşüncesini getirmesine rağmen sosyaldarwin'ciler bu rekabeti 'insan toplumunun canavarlıktan hiç bir zaman kurtulamayacağını son nedeni' olarak alıp büyük bilginin bütün teorisini bayağılaştırdıklarını ve çarpıttıklarını" bir kez daha sergilemiştir. (4).

Darwin'in Türlerin Kökeni adlı yapıtı 1859'da, Karl Marx'ın Kapital'inin 1. cildi 14 Eylül 1867 tarihinde yayınlanmıştır. Marx, Kapital'in ilk baskısını imzalayıp Darwin'e göndermiş Darwin'de onu yanıtsız bırakmamıştır. Darwin, 1 Ekim 1873 tarihinde Marx'a "... Sayın Beyefendi.. Sermaye üzerine yazmış olduğunuz büyük eserinizi göndermekle bana verdiğiniz onur için size teşekkür ederim; bu eseri gerçekten anlamaya layık olabilmek için derin ve önemli bir konu olan ekonomi politiği daha çok bilmeyi isterdim. Çalışma alanlarımızın çok farklı olmasına karşın ikimizin de bilginin yayılmasını içtenlikle istediğimize ve bunun uzun sürede insan soyunun mutluluğunu arttıracığına inanıyorum. Her zaman sizin. Charles Darwin" diye yazmıştır (5). Daha sonraki yıllarda Engels, "Bugünün organik dünyasının bitkilerin, hayvanların ve insanın da milyonlarca yıldan beri sürüp gelen bir evrim sürecinin ürünü olduğunu kanıtlamakla Darwin doğanın metafizik anlayışına en ağır darbeyi indirmiştir." diye vurgulamıştır. Ayrıca, 17 Mart 1883'de Marx'ın mezarının başında yaptığı konuşmada, "Darwin, organik doğanın evrim yasalarını nasıl bulduysa, Marx'da insan tarihinin evriminin yasalarını bulmuştur." diyerek iki bilginin yapıtlarında simgelenmeye başlanan doğanın ve insan toplumlarının

tarihsel bütünlüğünü, diyalektik birliğini bir kez daha sergilemiştir.

Kuşkusuz, Lenin'in de belirttiği gibi "çağdaş biyoloji pek çok yeni görüşünü incelemiş ve Darwin'in pek genel biçimde kullandığı etkenleri değiştirmiş ve tamamlamışsa da evrim teorisinin temel fikri, gene de çağdaş düşüncede belirleyici yerini korumaktadır."

Günümüzün ünlü doğabilimcilerinden Heberer, Darwin'in Türlerin Kökeni adlı yapıtının yayınlanışının 100. yıldönümünde "insanın, insanımsı maymunların eski bir üyesi olduğu gerçeğini uzun zamandan beri hiç bir uzman görmezlikten gelememektedir" demıştır. Gerçekten, ünlü doğabilimcisi Huxley'in de vurguladığı gibi Darwin'in evrim kuramı ile din bilimi-teoloji "ölüm darbesini" yemiştir. Hemen tüm sözügeçerlerin belirttikleri gibi, evrim sürecinde "insana kendine özgü bir yol", kutsal bir çamur bulmak için harcanan tüm çabalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Günümüzde artık Papalık tarafından bile onaylanan-evrim teorisini benimsemek, savunmak eskiden olduğu gibi "ahlaki bir yüreklik-cesaret" olmaktan çıkmış, bilimsel bir zorunluluk olmuştur.

Darwin'in "Türlerin Kökeni" adlı yapıtı yayınlandığı andan itibaren gerici tutucu çevrelerde büyük tepki uyardır. Kilise, en yüz kızartıcı yöntemlerle Darwin'in kişiliğine ve evrim kuramına karşı saldırıya geçmiştir. Darwin'in kimi zamanlar, bu saldırılara karşı kendini savunmakta güçlük çekecek konumlara düştüğü bilinmektedir. Fakat, o dönemlerin göreceli liberal burjuvazisi; Charles Lyell ve Hocker gibi kimi yürekli bilim adamları Darwin'i yiğitçe savunmuşlar evrim kuramının yaygınlaşmasına katkıda bulunmuşlardır..

Evrin kuramının yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan tartışmaların göreceli olarak dinmeye başlaması ve liberal burjuvazinin onu dolaylı dolaysız desteklemeye başlamasından sonra Darwin, "Türlerin Kökeni" adlı yapıtının devamı niteliğinde olan "İnsanın Türeyişi" ve sonra da "Cinsel Seçme" adlı araştırmalarını 1871-1874 yıllarında yayınlamıştır. Darwin, "İnsanın Türeyişi" adlı yapıtının önsözünde, bu araştırmasını tamamlamış olmasına rağmen -ön yargılardan çekindiği için- yayınlamak düşüncesinde olmadığını, fakat, Cenevre Milli Enstitüsü Başkanı Karl Vogts'un 1869 yılında "hiç olmazsa Avrupa'da artık kimse türlerin birbirlerinden bağımsız olarak yaratıldığını savunamaz" demesi üzerine kitabını yayınlamaya karar verdiğini açıklamaktadır. (6) Ayrıca, gerçekten yeterli hiçbir fosil bulgusunun olmadığı 1866 yıllarında bile insanın soy ağacını

filogenetik ayrıntılarına varıncaya kadar çizebilecek spekülatif bir zekaya sahip olan ünlü doğa bilimcisi Ernst Haeckel'in Cambridge'de IV. Uluslararası Zooloji Kongresinde yaptığı konuşmada "insanların halen yok olmuş bulunan primatlar (yüksek memeli hayvanlar, maymunlar) zincirinden türediği fikri artık çıplak bir varsayım olmaktan çıkmış tarihi bir gerçek olmuştur" diye vurgulaması Darwin'e yeni araştırmalarını yayınlamasında güç kaynağı olmuştur.

Darwin, özellikle bitkiler-hayvanlar dünyasındaki değişimleri, dönüşümleri sergileyen "Türlerin Kökeni" kuramında kullandığı karşılaştırmalı morfoloji yöntemini -aradaki niteliksel farklılığı gözönüne almayarak- insanlar ve insan topluluklarını gözlem konusu yaptığı "İnsanın Türeyişi" adlı araştırmasında da uygulayarak büyük bir bilimsel yanlışlık yapmıştır. Darwin'in, genel olarak biyoloji için ön gördüğü yöntemin, insana ve insan topluluklarına uygulanmaya çalışılması, doğadaki hareketin bu iki temel ve ayrı biçimi arasındaki niteliksel farkın gözardı edilmesi, İngiliz emperyalizmine evrim teorisinden yararlanarak kendi sömürsüne ideolojik bir temel bulma çabalarına yardımcı olmuştur. Marx, bunu daha başından saptamış ve yukarıda anımsattığımız yazışmalarında sergilemiştir.

İzleyen yıllarda, Darwin'in genel olarak hayvanlar-bitkiler dünyası için savunduğu, "doğal ayıklanma", "yaşam savaşı" önerileri kapitalizmin kıyasıya sürdürdüğü "pazar savaşı", sömürge politikası, ırkçılık gibi gerici varsayımlar için temel sağlanması yolunda kullanılmaya başlanmıştır. Daha önce de anımsattığımız gibi bilimsel sosyalizmin kuramcıları, Darwin'in evrim kuramını doğanın tarihinin materyalist bir açıklamasını yaptığı için önemsemişlerdir. Engels, Lavrov'a yazdığı 12 Kasım 1875 tarihli bir mektupta bu konuda şöyle demektedir: "Darwin'ci varolma savaşının teorisinin tümü Hobbes'un her insanın her insana karşı savaş teorisinin ve burjuva ekonomisinin rekabet teorisinin, malthuscu nüfus teorisine birlikte, toplumdan hayvansı doğaya geçirilmesinden ibarettir. Bu iş gerçekleştirildikten sonra aynı teoriler organik doğadan tarihe geçirilir ve insan toplumunun sonsuz yasaları olarak geçerli olduklarının böyle kanıtlandığı ilan edilir. Bunun çocukca bir tutum olduğu açıktır... İnsan ve hayvan toplulukları arasındaki esas fark, hayvanların olsa olsa toplayıcı olabilmelerine karşılık, insanların üretici olmalarıdır. Sadece bu tek ama çok önemli ayırım bile hayvan topluluklarına ait yasaların insan topluluklarına geçirilmesini ola-

naksız kılar... Belli bir aşamada insan üretimi yalnızca esas gereksinimler düzeyine değil sadece bir azınlık için olsa bile, lüks üretim düzeyine de ulaşır. Böylece varolma mücadelesi -burada bir an için bu kategoriyi geçerli kabul edersek- zevkler için mücadeleye dönüşür. Artık bu sadece varolma araçları için değil, gelişme araçları, toplumsal olarak üretilen gelişme araçları uğruna verilen bir mücadeledir ve bu aşamada artık hayvanlar aleminin kategorilerinin uygulanma olanağı kalmaz. Ama eğer, artık görüldüğü gibi kapitalist biçimi ile üretim, varolma ve gelişme araçlarını kapitalist toplumun tüketebileceğinin çok üstünde bir bolluk içinde üretebiliyorsa ve kapitalist toplumun gerçek üreticilerinin büyük çoğunluğunu varolma ve gelişme araçlarından yapay olarak yoksun tutması nedeni ile bunlar tüketemiyorlarsa; eğer bu toplum, kendi varlık yasası uyarınca, halen kendisine çok fazla gelen üretimi sürekli olarak arttırmaya zorlanıyorsa ve bu yüzden devresel olarak her on yılda bir sadece ürünler kitlesi değil, bir üretici güçler kitlesini de yoketme noktasına geliyorsa, varolma mücadelesi, o güne dek üretimi ve üleşimi denetleyegelen, ama artık bunu yapma yeteneği kalmayan sınıfın elindeki yetkilerin üretici sınıfın eline geçmesidir. Ama bunun adı sosyalist devrimdir (7). Burjuvazi, geçen yüzyılın ortalarından itibaren ekonomik ve politik egemenliği eline geçirmiş, fakat karşısında ilk kez tarihsel bir güç olarak işçi sınıfını görmüş ve konumunun sürekli olamayacağı, tersine kısa süreli-geçici olacağı yolunda içini korku bulutları kaplamaya başlamıştır. Varlığının, sisteminin, sonsuza dek süreceği yolunda bir teori oluşturma olanağından tarihsel olarak yoksun bulunduğundan, Darwin'in evrim teorisine sarılmış, onu çarpıtmaya, özünü boşaltmaya, Malthus'un, Spencer'in tüm gerici savlarıyla biraraya katarak sömürsüne hiç olmazsa biyolojik bir temel bulma çabasına girmiştir. İşte bu koşullar altında, Sosyal Darwin'cilik, biyolojizm, ırkçılık gibi en gerici burjuva ideolojileri oluşturulmaya başlanmıştır.

NOTLAR

- (1) K.Marx ve F.Engels, Nüfus Sorunu ve Malthus, Sol yay., s.15.
- (2) J.Brannowski, İnsanın Yücelişi, Milliyet Yay.,S.308.
- (3) K.Marx, Btyografi, Öncü Yayınevi, S.366.
- (4) A.g.y., s.366.
- (5) A.g.y., s.367.
- (6) C.Darwin, İnsanın Türeyişi, Sol Yay.,s.8.
- (7) K.Marx ve F.Engels, Nüfus Sorunu ve Malthus, Sol Yay., s.220-221.

ALGORİTMA

Nazif TEPEDELENLİOĞLU

Bilgisayar adını verdiğimiz hızlı, dayanıklı, yorulmak-usanmak bilmez ama alabildiğine de aptal emir kulu 1950'li yıllardan başlayarak insanoğlunun yaşamına girdiğinden beri, insanoğlu bilim ve teknolojiye karşılaştığı sorunların çözümünde güvenilir bir yardımcıya kavuşmuş oldu. Böylece, eskiden her "iş" kendisi yaparken, şimdi insanoğlu, zamanını daha çok bu hamarat ama zekâca gelişmemiş emir kuluna işlerin nasıl yapılacağını onun anlayacağı bir dille tarif etme yöntemlerini araştırmaya ayırmaya başladı.

İşte çok kaba bir tanımlamayla "bir işin nasıl yapılacağını tarif etme yöntemi" anlamına gelen algoritma sözcüğü de 1950'li yıllardan başlayarak daha sık kullanılır oldu. Biz de bu yazıda yerimizin elverdiği ölçüde algoritmanın ne olduğunu, nasıl yazıldığını incelemeye çalışacağız.

Algoritma sözcüğüyle ilk kez bu yazıda karşılaşan bir kimse "ah şu dizgi yanlışları yok mu, bak 400 yıllık logaritma sözcüğü ne hallere düşmüş!" diye kızabilir ama bu kez dizgi yanlışları yok. Sözcük, Hindu-Arap rakamlarını kullanarak aritmetik hesap yapmak anlamına gelen "algorism" sözcüğünden geliyor. Ortaçağ Avrupasında algoristler algorism yöntemiyle, abacistler (çörkücüler) de abacusla (çörküyle) hesap yapıyor-

lardı. Algorism sözcüğü ise ünlü İslam matematikçisi Harzem'li Muhammed Bin Musa'nın adından türemiş. "Al Hvorizmi (= Harzemli)" sözcüğü zamanla değişerek alhorism ve sonra da algorism olmuş. (1). Daha sonra da anlam değiştirerek **algorithm** (algoritma) olmuş.

Algoritmayı yukarda, çok kaba olarak, "tarif etme yöntemi" olarak tanımladık. Ancak modern anlamda algoritmayı öteki "yöntem", "yordam", "tarifname" ya da "reçete"lerden ayıran bazı özellikler var. Bu özelliklere geçmeden önce bir örnek görelim. Bu örnek Öklid algoritması adıyla bilinen ve iki tamsayının en büyük ortak bölenini bulan algoritma:

Öklid algoritması: Bu algoritma m ve n gibi sıfırdan büyük iki tamsayının en büyük ortak bölenini bulur.

1. m'yi ve n'yi oku.
2. m'yi n'ye böl. Kalana r de.
3. r = 0'sa dur. Yanıt n'dir; değilse 4. adıma git.
4. m'nin yerine n'yi koy, n'nin yerine de r'yi koy
5. 2. adıma git.

Şimdi kendimizi bir bilgisayar yerine koyarak $m=24, n=18$ için algoritmamızı izleyelim. 1. adımdaki okuma işlemini yaptığımıza göre 2. adıma geçerek 24'ün 18'e bölünmesinden kalanı bulacağız. Kalan 6'dır. Şu halde $r=6$. 3. adımda " $r=0$ 'sa" koşulu var. Bu koşul sağlanmadığına göre 4. adıma geçeceğiz ve $m=18, n=6$ yapacağız. Şimdi 5. adım uyarınca 2. adıma geçeceğiz ve $r=0$ bulacağız. Bu kez $r=0$ olduğuna göre 3. adım uyarınca duracağız ve yanıtın 6 olduğunu açıklayacağız. Gerçekten de 24'ü ve 18'i ortak bölen sayılar içinde en büyüğü 6'dır.

Şimdi Öklid algoritmasını da gözönünde tutarak herhangi bir yöntemin algoritma olabilmesi için sağlaması gereken koşullara bakalım. Herşeyden önce algoritmanın sonlu sayıda kuraldan oluştuğunu gözleyelim. Bu kurallar dizisinin en küçük numaralarından başlayarak birer birer izlenmesi gerekiyor. Ama sonlu sayıda kuraldan oluşmak yeterli değil. Aşağıdaki reçel tarifi de sonlu sayıda kuraldan oluşuyor ama algoritmaların sağlaması gereken ilerde göreceğimiz bazı özelliklerden yoksun (2).

Ayva Reçeli: Bu tarif aşağıdaki malzemeyle size ayva reçeli yaptırır.

Malzeme: 1 kg ayva, 5-6 su bardağı şeker, 1 çay kaşığı limon tuzu.

1. Ayvayı dilimleyip soy
2. Ortasını çıkarıp istediğin biçimde doğra (portakal dilimi, kuşbaşı veya rende).

(1) "Algorism'in temeli olan onlu sayı düzeni ve sıfır kavramını batıya ilk tanıtan kitap, Harzemli'nin Latince'ye "Numero Indorum" adıyla çevrilen "Kitab-ül Muhtasar fi Hesab-ül Hindi" adlı kitabıdır. Onlu sayı düzeninin Arap'lardan İtalyanlar aracılığı ile Avrupa'ya geçişi ile ilgili ek bilgi için 4. sayıdaki "Ortaçağ Arapları", 5. sayıdaki "Leonardo Fibonacci" yazılarına bakınız. Ayrıca Güney Gönenc'in Elektrik Mühendisliği Dergisi'nin Temmuz-Ağustos 1978 sayısında yayınlanan "Matematik Tarihine Kısa bir Bakış" adlı yazısını da salık veririm.

(2) Reçel tarifini Gönül Candaş'ın "Bereketli Olsun" adlı yemek kitabından aynen aldım. Ancak bir algoritma edası verebilmek için her kuralı ayrı bir madde başı yaptım, bir de fiil kiplerini değiştirdim.

3. Ayvayı iki su bardağı su içinde yumuşayınca kadar iyice haşla (suyu süzme)
4. Şeker ve limon tuzunu ilave et. Yavaş yavaş kaynat.
5. Kıvama geldiyse dur. Gelmediyse 4. adıma git.

Bir algoritma başka ne gibi özelliklere sahip olmalı? Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Sonlu olma özelliği: Bir algoritma sonlu sayıda işlem yapıldıktan sonra sona ermeli. Burada sonlu sayıda kuraldan oluşmakla, sonlu sayıda işlem yapılmak birbiriyle karıştırılmamalı. Örneğin aşağıdaki kurallar dizini sonlu sayıda kural içerdiği halde sonlu sayıda işlemden sonra sona ermez:

1. n'yi 0 yap
2. n'yi 1 artır
3. n'nin değerini yaz.
4. n = 0'sa dur.
5. 2. adıma dön

Oysa Öklid algoritmasında 2. adımda hesaplanacak r değeri daima n'den küçük olduğu için (neden?) ve bu r değeri sıfırdan farklı olduğu sürece 4. adımda n'nin yerine konacağı için n'nin değeri sürekli küçülecek ve 2. adımdan sonlu sayıda geçişten sonra $r = 0$ bulunacak ve böylece 3. adım gereğince durulacaktır.

Bu özellik ayva reçeli için de geçerlidir. Belli bir -sonlu- zaman sonra reçel "kıvama" gelecek (ya da yanacak!) ve durulacaktır.

2. Kesin olma özelliği: Bir algoritmanın her adımı açık ve kesin bir biçimde tanımlanmış olmalıdır. Bu şekilde algoritmayı izlerken hiçbir yerde yoruma meydan verilmemelidir (unutmamalı ki algoritmayı okuyup izleyecek emir kulu, hamarat ama zekâca gelişmemiş bir yaratıktır). Şu halde algoritmanın hiçbir yerinde "n'nin değeri biraz artır.", "... yumuşayınca kadar haşla", "yavaş yavaş kaynat", "kıvama geldiyse dur" türünden kurallar olamaz. "biraz" nedir? n'nin değerini 1 mi artıracakız, yoksa 2 mi? Ayvalar ne kadar yumuşayacak, ateş ne kadar yavaş olacak? Hele reçelin kıvama geldiğini nasıl anlayacağız? (3)

Öte yandan açıklık ve kesinliği sağlamak için algoritma mutlaka bilgisayarın anlayacağı bir dille yazılmalıdır. Örneğin yukardaki Öklid algoritması alabildiğince açık ve kesin bir dille yazıldığı halde (umarım öyledir) Türkçe bilmeyen bir kişi tarafından anlaşılmayacaktır. Ayrıca algoritmayı izleyecek bilgisayarın yeteneği algoritmada geçen komutları anlayacak düzeyde olmalıdır.

Örneğin bilgisayar bölme bilmiyorsa, Öklid algoritmasında 2. adımdaki "böl" komutu bilgisayarca anlaşılmayacaktır. Bölme bilmeyen ama çıkarma bilen bir bilgisayar için Öklid algoritmasını şu şekilde yazmak gerekecektir:

Öklid algoritması (bölme bilmeyen bilgisayarlar için)

1. m'yi ve n'yi oku

2. m'den n'yi çıkar. Farka r de.
3. r negatifse m'nin yerine n'yi, n'nin yerine m'yi koy. 2. adıma git; değilse 4. adıma git.
4. $r < n$ ise 7. adıma git; değilse 5. adıma git.
5. r'den n'yi çıkar. Farkı r'nin yerine koy.
6. 4. adıma git.

7. $r = 0$ 'sa dur. Yanıt n'dir; değilse 8. adıma git.
8. m'nin yerine n'yi koy, n'nin yerine de r'yi koy.
9. 2. adıma git.

Bu ikinci Öklid algoritmasının kutu içine alınmış bölümünün yalnızca çıkarma işlemi kullanan bir bölme işlemi olduğu okuyucunun dikkatinden kaçmayacaktır.

Yukarda belirttiğim, insanla bilgisayarın birbirlerini açık ve kesin bir biçimde anlaması sorununun çözümü için adına "programlama dili" ya da "bilgisayar dili" denilen "resmi" diller tasarlanmıştır bulunuyor. Her bilgisayarın kendi büyüklüğüne ve yetenek düzeyine göre anladığı bir ya da birkaç "resmi" dili var. Algoritmaların bu dillerle yazılması gerekiyor.

3. Algoritmanın girdisi: Bazı algoritmaların bir ya da birkaç girdisi, yani, algoritmayı izleyecek bilgisayarın istenileni yapabilmesi için işe başlamadan okuması gereken nicelik ya da nicelikler sözkonusu olabilir. Örneğin Öklid algoritmasında, 1. adımda bilgisayara m ve n sayılarını okuması komutu veriliyor. Şu halde Öklid algoritmasının 2 girdisi var.

Bu girdilerin belirli bir nicelik kümesinden seçilmesi gerekiyor. Örneğin gene Öklid algoritmasında m ve n'nin pozitif tam sayılar olması gerekli. Aksi takdirde algoritma doğru çalışmayacak.

4. Algoritmanın çıktısı: Bir algoritmanın bir ya da birkaç çıktısı (ürünü) olacaktır. Öklid algoritmasında çıktı m ile n'nin en büyük ortak böleni olan tamsayıdır.

Algoritmanın gerçekten en büyük ortak böleni verdiğini kolayca kanıtlayabiliriz:

2. adımdan sonra $m = bn + r$ yazılabilir. Burada b bölüm r de m'nin n'ye bölünmesinden kalandır ($m < n$ ise $b = 0$, $r \neq m$ olacaktır). Şimdi, eğer $r = 0$ ise m, n'ye tam bölünüyor demektir ki, bu durumda en büyük ortak bölen gerçekten n'dir. Eğer $r \neq 0$ ise, m'nin ve n'nin herhangi bir ortak böleni $r = m - bn$ 'yi de böler (neden?). Öte yandan hem n'yi hem de r'yi bölen bir sayı $m = bn + r$ 'yi de böler (neden?). Şu halde m ile n'nin ortak bölenlerinin kümesi ile n ile r'nin ortak bölenlerinin kümesi aynıdır; öyleyse en büyük ortak bölenler de aynıdır. Bu nedenle 4. adımdaki yer değiştirme problemin yanıtını değiştirmez.

Yukardaki bütün bu özelliklere ek olarak bir algoritmanın mümkün olduğu kadar geniş bir problem kümesine uygulanabilir olması istenir. Örneğin aşağıdaki algoritma yukarda sıraladığımız tüm özellikleri sağladığı halde çok özel bir problemi çözdüğü için tümüyle yarırsızdır:

Denklem çözümü I: Bu algoritma $x + 2 = 5$ denklemini çözer.

1. 3 yaz.
2. Dur.

Bu algoritmanın biraz yararlı olabilmesi için çözebildiği problemlerin kümesini genişletmek gerekir. Şimdi öyle bir algoritma yazalım ki sıfır ya da sıfırdan büyük olmak üzere herhangi bir a, b tamsayı çifti için $x + a = b$ denklemini sağlayan x değerini bulsun ve bu

(3) Burada hem sayın Candas'ın hakkını yememek hem de bu yazıyı hiç olmazsa bir reçel tarifi edinmek amacıyla okuyan okuyucuların merakını tatmin etmek için belirtiyim, bu konu reçel tarafının hemen altında bir dipnotta şöyle açıklanıyor: Reçelden bir miktar bir tabağa koyacaksınız. Tabağı yavaşça bir sağa bir de sola eğeceksiniz. Eğer reçel tabağa sıvaşp kalıyorsa kıvama gelmiş demektir.

değeri yazsın. Böyle bir x değeri yoksa "yanıt yok" yazsın. Bu yenisi $a = 2$, $b = 5$ için yukardaki algoritmayı da bir özel hal olarak içereceği için çok daha esnek ve kullanışlı olacaktır.

Yazacağımız algoritmayı izleyecek bilgisayar çıkarma biliyorsa sorun çok kolaydır:

Denklem çözümü II: Bu algoritma $x + a = b$ denklemini çözer.

1. a 'yı ve b 'yi oku.
2. b 'den a 'yı çıkar. Farka x de.
3. x 'in değerini yaz.
4. Dur.

Eğer bilgisayar çıkarma bilmiyor da yalnızca toplama biliyorsa aşağıdaki kurallar dizisini deneyebiliriz:

1. a 'yı ve b 'yi oku.
2. x 'e 0 değerini ver.
3. x 'le a 'yı topla. Toplama t de.
4. $t = b$ ise dur. Yanıt x 'tir; değilse 5. adıma git.
5. x 'in değerini 1 artır.
6. 3. adıma git.

Görüldüğü gibi yukardaki kurallar dizisini izleyen bilgisayar sırayla a , $a + 1$, $a + 2$... sayılarını hesaplayacak ve bunları b ile karşılaştıracaktır. Eğer bu sayılardan biri b 'ye eşitse aranan x değeri odur.

Yukardaki kurallar dizisine inatla "kurallar dizini" dediğim ama algoritma demediğim okuyucunun dikkatini çekmiştir sanırım. Çünkü a ve b denklemini sağlayan sıfır ya da sıfırdan büyük bir x değeri bulunamayacak şekilde verildiğinde (örneğin $a = 4$, $b = 3$), dizin bu durumu sezemeyecek ve 4,5,6... sayılarının 3'e eşit olup olmadığını bakmayı sürdürecektir ve hiç durmayacaktır (dizin sonlu olma özelliğini sağlamamaktadır).

Eğer bilgisayar iki sayıyı karşılaştırıp bunlardan birinin diğerinden büyük olup olmadığını anlayabilme yeteneğine sahipse yukardaki dizini kolayca algoritma haline getirebiliriz:

Denklem çözümü III: (çıkarma bilmeyen bilgisayarlar için)

1. a 'yı ve b 'yi oku.
2. x 'e 0 değerini ver.
3. x 'le a 'yı topla, toplama t de.
4. $t > b$ ise dur. "yanıt yok" yaz; değilse 5. adıma git.
5. $t = b$ ise dur. Yanıt x 'tir; değilse 6. adıma git.
6. x 'in değerini 1 artır.
7. 3. adıma git.

Bilgisayar büyük-küçük karşılaştırması yapamıyorsa da bu dizini algoritma haline getirebiliriz ama bu biraz daha zor olur:

Denklem çözümü IV: (çıkarma bilmedikleri gibi büyük-küçük karşılaştırması da yapamayan bilgisayarlar için)

1. a 'yı ve b 'yi oku.
2. x 'e 0 değerini ver.
3. x 'le a 'yı topla, toplama t de.
4. $t = b$ ise dur, yanıt x 'tir; değilse 5. adıma git.
5. x 'le b 'yi topla, toplama s de.
6. $s = a$ ise dur. "yanıt yok" yaz; değilse 7. adıma git.
7. x 'in değerini 1 artır.
8. 3. adıma dön.

Bu yazıyı bitirirken, algoritma kavramının en önemli sorunun kesinlik sorunu olduğunu bir daha vurgulamak isterim. Bilgisayarın hiçbir belirsizliğe yol açmadan bizi anlayabilmesi için bilgisayarın düzeyini (hangi işlemi yapıp hangi işlemi yapamayacağını) ve dilini iyi bilmek ve algoritmayı ona göre yazmak gerekir. Denklem çözümü algoritmaları bunu yeterince gösteriyor sanırım.

Öte yandan yemek ustası bir ev hanımına çok açık seçik gelecek ve unutulmaz ayva reçelleri yememizi sağlayacak bir reçel tarifi aptal bilgisayarın hiç içinden çıkamayacağı kadar belirsiz ve karmaşık olabilir.

Not: 10. sayıdaki 5. mertebeden kök alma oyunu ile ilgili mektubunda sayın Hakan Uysal aşağıdaki kuralı bulduğunu yazıyor:

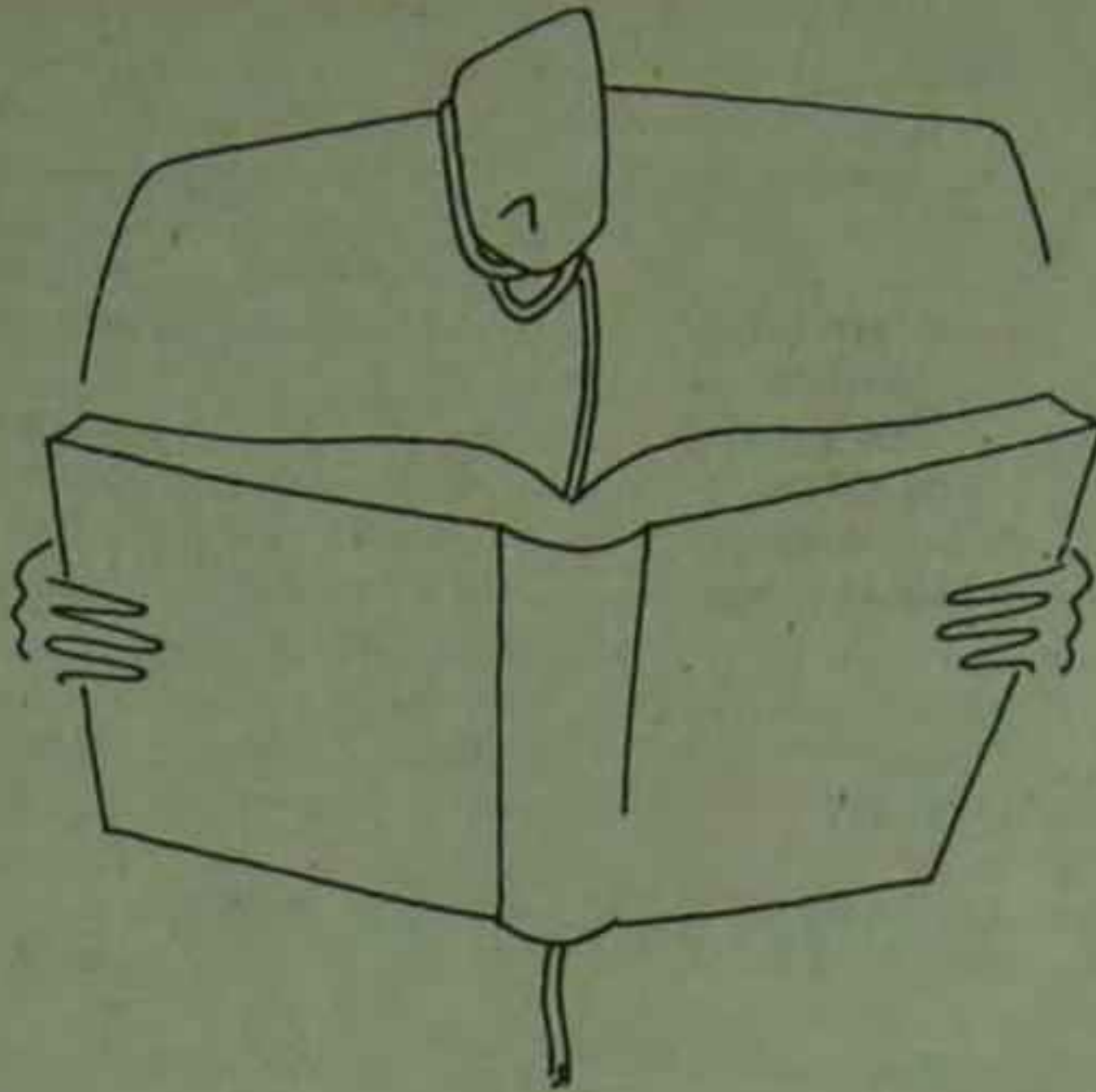
r bir pozitif tamsayı olmak üzere n sayısının birler basamağındaki rakamla n^{4r+1} in birler basamağındaki rakam aynıdır. Dolayısıyla aynı oyun 9. ya da 13. mertebeden kök alma şekline de sokulabilir.

Bu kuralın kanıtını dileyen okuyucuya postayla yollayabilirim.

Sayın Uysal'a ilgisi için teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

Logic and Algorithms Robert R. Korfhage Wiley, 1966
Fundamental Algorithms Donald E. Knuth Addison Wesley, 1973

HATTA

Okullarımızda yapılan nedir?

EDEBİYAT ÖĞRETİMİ Mİ, EDEBİYATTAN SOĞUTMA EĞİTİMİ Mİ?

Sezai KAYNAK

"Gerçek sanat eseri hem saat gibi içinde bulunduğumuz vakti göstermeli, hem de bir pusula gibi değişmez yönü işaret etmelidir."

F.H.DAĞLARCA

SANAT VE İNSAN

Bilindiği gibi sanatın kökeni büyüdür. İlkel topluluklardaki toplu danslar, totem ayinleri, özel masklı kıyafetler, ezgiler ve sözler, insandan çevreye yönelen çabalar. İnsan ve sanat eylemi, varolduğu günde bile doğaya söz geçirmeyi, dünyayı bilip tanımayı, denetim altına almayı amaçlıyor. Sanatın, insanın dünyayı kavrama ve bu kavrayışı dünyayı değiştirme yolun-

da kullanımının hem aracı, hem ürünü olma özelliği, üretimle olan ilişkisini ve insana özgü olmasını açığa çıkarıyor.

Ritim, ses, ahenk, sayı olan bir dünyada, insanları yüzyıllardan beri yürek ve bilinç titreşimine uğratan kaynak büyük sanat yapıtları değil midir? İnsanları görünmez bağlarla birbirine bağlayıp -bu bağlar müzik, resim, heykel, roman, şiir, öykü olur- kaynaştırarak, yaklaştıran yine sanat değil midir?

Bilim adamları dünyamıza daha çok deney ve akıl ile, sanatçılar ise coşku ve sezgiyle ışıklar saıyor, bizleri sarsıyor. "Evreni kurtaracak güzelliştir" diyen Dostoyevski değil miydi? "Gravür tabloya göre ne ise, sanat da hayata göre odur" diyen Çernişevski, yaşam-sanat ilişkisini

en güzel biçimde berraklaştırmıyor mu? Kimi yazarların, sanatın doğaya eklenmiş bir insan olduğu şeklindeki düşünceleri, ırmakları "amazon"laştıran sanatın, o berrak, gelişim ve değişim yüklü, güzelduyu çıkışlı amansız gücünü ne kadar güzel sergiliyor.

Maksim Gorki "uygarlığın temsilcileri üç çeşittir: işçiler, bilginler ve sanatçılar. İşçiler demir ve çeliğe hayat verirler, gelişme ve ilerlemenin maddi ön koşullarını sağlarlar. Bilginler tabiatı araştırırlar ve birinci tabiatı dayanarak, ikinci bir tabiatın nasıl yaratılabileceğini halka öğretirler. Sanatçılar insanın iç dünyasını araştırıp, iyiyi ve kötüyü irdelerken ikinci bir tabiat yaratır, yalnız şu farkla ki, bilim insanı çevreleyen tabiatı değiştirdiği halde, sanat insanın içindeki tabiatı değiştirir" diyor. Böyle olmasaydı Picasso ve Rafael'in fırçası, Mikelanjelo'nun çelik yontma kalem, Beethoven ve Mozart'ın parmakları, çağlara kalıcı olan o sonsuz güzelduyu ve özelliğe bizleri ulaştırabilir miydi? Yaşamadığımız halde, Homeros'la tanrıların ve insanların yazgılarını birleştiren derin bir sezise varabilir miydik? Dante ile ruhun günah dünyasındaki eşsiz sergüzeştine çıkmıyor muyuz? Sanat ne kadar sonsuz bir deniz!...

GÜZEL SANATLARIN KOLU EDEBİYAT VE EĞİTİM

Edebiyatın, üstyapı kurumu olan sanatın, güzel sanatların bir kolu olduğunu belirledikten sonra konuya yaklaştığımızda, şu soruya cevap arayabiliriz: Nedir edebiyat? Pek çok tanımla karşılaşmakla birlikte bu konuda en gelişkin yaklaşım, edebiyat "doğa-toplumbirey gerçekliğinin, duygu ve imgeyle, güzelduyu alanında yeniden düzenlenip yaratılmasıdır" diyebiliriz. Bu tanımla esas aldığımızda, ders kitaplarında bulunan pek çok metnin edebi eser olup olmadığı da ayrıca tartışılabilir. Yine bu tanımdan hareketle insan zihnini geliştirip yöneltmede edebiyatın önemi daha berrak açığa çıkabilir. Edebiyatçı "geçici" deki "sürekliliği" bulup, tarihsel bağlamaya çalıştığında kalıcı edebi eser meydana getirebilir. Nazım'ın dediğine, "Ne ah edin dostlar, /ne ağlayın / Dünyü bugüne/bugünü yarına bağlayın/"

Engels'in, Balzac'ın romanlarına ilişkin olarak "Ondan, zamanın profesyonel tarihçi ve istatistikçilerinin tümünden daha fazla şey

öğrendiğimi belirtmek isterim" demesi, edebiyatı yaldızlı, süslü, söz ve yalandan ibaret sayan veya küçümseyen anlayışlara en güzel cevaptır, kanımca. Edebiyat eserinde ana ölçü dildir, dilin kullanılış biçimidir. Edebiyatın dışında kalan yazılarda öğretmek ve aktarmak temeldir. Yüreğimizde ve bilincimizde dalgalar ve titreşimler yaratmaz böylesi yazılar. Oysa edebi eserler sezdirici, yaratıcı ve bilinç titreşimlerini çağırıcıdır; güzelduyu eksosninde yaşamı ve insan sevgisini, değişimi, gelişimi sezdiricidir. Emin Özdemir edebiyatın işlevini şöyle açıklıyor: "Edebiyat, okuduğumuz romanlar, öyküler, oyunlar, şiirler de yetişmemizin bir parçasıdır. Öyleyse eğitime, insan kişiliğini değiştirme, duyguları geliştirme, duyarlık kazandırma adını verebiliriz. Çünkü insanoğluna sevmeyi, acımayı, güzellikler karşısında çöşkulanmayı öğretmede, edebiyatın önemli bir yeri vardır. Bencilliğin yalnızlaştırıcı kışkacından, bencilliğin yirticiliğinden kurtulmamızı da yine edebiyat sağlar..."

Eğitimle edebiyat arasındaki bağlantıyı yakalayabilmek için eğitimin ne olup olmadığına kısaca bakalım. Eğitim herşeyden önce insanı, bir ilişkiyi ifade eder. O kendi kendini üreten sübjektif bir oluşum değildir. İnsanın nesnel ilişkilerinden doğar. O bu ilişkilerin karakterine göre şekillenen bir çabadır. İnsanın davranış değişimine uğratılması, özetle insanın insanlaşması sürecidir. Eğitimin amacı ise insanların yaratıcı yetenekleri doğrultusunda özgür gelişimi ve üretim faaliyetine katkıdır. Eğitim yine üretimin kaçınılmazlığı açısından zorunlu, düşünceye bağımlı olarak ortaya çıkıp geliştiği için de bilinçli bir insan çabasıdır. Bazen bir şiir, bir roman, bir öykü bizi okuduktan sonra önceki durumumuza göre, davranış, bilinç ve imge değişimine uğratmaz mı? Evetse, olumlu davranış, değişiklik yaratmayı amaçlayan eğitimle, bu işte en güçlü silah olan edebiyat arasında oluşmuş güçlü ilişkide kendiliğinden ortaya çıkar. Böyle olmasaydı Homeros'un destanları, Sheakespeare'in oyunları, Hayyam'ın şiirleri, Tolstoy'un romanları, Çehov'un hikayeleri ulustan ulusa, yüzyıldan yüzyıla insanların ilgisini, sevgisini çeker miydi?

OKULLARIMIZDA EDEBİYAT ÖĞRETİMİ

Konunun yeterince açıklığa kavuşması için liselerde neler okutul-

duğuna bakmaya çalışalım. Türk Dili ve Edebiyatı dersleri üç yıla göre düzenlenmiştir. 1. sınıfta genel edebiyat bilgileri verilmektedir. Halk ve divan edebiyatının şiir türleri, edebi sanatlar (benzetmeler, alegoriler, tecahül-ü arifler, tenasüp, lef-i neşir vb.) bunlarla amaçlanan sözlümona öğrencinin edebi zevk için ön bilgiye sahip olmasıdır. Öğrenci 1. sınıfta edebiyat kültürü edinecek, gelecek sınıflarda da edebi zevk kazanacaktır. Bunun olabilmesi 2. ve 3. sınıflarda bunu sağlayacak parçaların kitaplarda bulunması ile olanaklıdır. Ne gezer! 2. ve 3. sınıflarda, öğrenciyi yoğun olarak bekleyen Arapça ve Farsça tamlamalardır. Biraz halk, çokça tanzimat ve divan edebiyatından örneklerle öğrencinin kafası doldurulur. Bu iş yapılırken öğrenci, en yoğun bir biçimde edebiyattan soğur. Edebiyat konuları öyle ilginç düzenlenmiştir ki, öğretmen sadece edebiyat kültürü veren, çağdaş metinler getirip inceleme olanağı bulamayan papağan durumuna düşürülmüştür. Şayet öğretmen kitap dışı parçaları sınıfa getirip okursa, ki okumalıdır, program aksar, denetleyiciler hemen cezayı yapıştırır. Şimdi nerede kaldı edebiyatın güzelduyu hazrı yaratan, o sezdirici, yürek ve bilinç titreşimleri yaratacak olağanüstü gücü. Bir öğrencimin dediğini aynen almakta yarar görüyorum: "Hocam biz ders kitabındaki bu parçalarla mı, sizin dediğiniz o sonsuz güzele, evrensel kardeşliğe varacağız?..."

Lise 1, 2, 3. sınıf edebiyat kitapları ülkemiz ve dünyamız edebiyatını, yaklaşık yarım yüzyıl geriden izlediği için, bir başka sorun ortaya çıkıyor. Son yıllardaki edebi gelişmelerden derslerde haberdar olmayan öğrenci, örneğin varoluşçu bir eserle ve yazarla karşılaştığında ne yapacağını, nasıl anlayacağını şaşırıyor.

Lise 1. sınıfta divan edebiyatı ilk dört ayı alır. Programlara göre bir de öğretmenin verme zorunluluğu gözönüne alınırsa varın öğrencinin alacağı "edebi zevki" siz düşünün. Elbette eski metinler de okutulmalıdır, az ve örnek olma niteliğinde. Ancak o zaman okullarımızda, canlı edebiyata dayalı, eleştirme ve çözümlemeli sezdirici bir edebiyata varabiliriz. Ancak o zaman inceduyulu ve sezili öğrenciler yetiştirebiliriz.

Edebiyat kitaplarında yer alan "Nedim'in şuh söyleyişi", "Fuzûlî'nin yanık aşkı" öğrenciye fazlaca ne verecektir? "Bir melek sîma perî

gördüm der-i meyhanede" (Melek yüzlü bir güzel gördüm meyhanenin kapısında) meyhanelerde o dönemde sakilerin genç ve parlak delikanlılar olduğunu hatırlarsak, -kadın şiire bile girmeyecek kadar değersiz varlıktır divan şairi için- bu anlayışın sadece ülkemiz eşcinsellerini ve konuya fazlaca meraklı "romancı"ları memnun edeceği açık değil mi? Ya ötesi? Yüzbinlerce genç liseli, onların sevgi anlayışı elbette bu olmamalıdır, olmayacaktır da. Bir başka ilginç örnek: "Fuzûlî şive-i ihsanın ister bir gedayındır/Dirildikçe seg-i kuyun ölede hâk-i payındır/Gerek öldür gerek ko hükmün reyindir/Gözüm canım efendim devletli sultanım." (Fuzûlî bağışını isteyen bir dilencidir. Yaşadığı sürece köyünün köpeği, öldüğü zaman ayağının toprağıdır. İster öldür, ister bırak, karar senindir. Gözüm canım efendim devletli sultanım.) Devrin yöneticilerine bu derecede yaltaklanan bir anlayış, -Mustafa Kemal'in Bursa Söylevi beride dururken- ne katar liseli öğrencinin yüreğine...

Dil öğretiminin yeterli olmadığı okullarımızda bu durum işleri daha da güçleştirmiyor mu? Öğrenci dilini yeterlik içinde kullanamazsa nasıl anlar, anlatır, yazar, yaratır? Yaratıcı yeteneklerini nasıl geliştirir? İşin asıl ilginç yanı bu durum, kendini yenilemek diye bir derdi olmayan öğretmenlerin pek işine gelmektedir.

Ne yapılabilir? Herşeye karşın kendini yenilemeyi toplumsal sorumluluk sayan edebiyat öğretmenleri, çağdaş örneklerle yer vererek, öğrencilerin okuma ve araştırmaları için yoğun özveri göstererek, gerekirse ders dışında öğrencilerin bu sorunlarıyla ilgilenerek, okullardaki kültür kitaplık kollarını işler hale getirerek, karınca kararınca birşeyler yapabilirler. Unutulmamalıdır ki, sorun pek çok eğitim sorunu gibi Demokratik Eğitim inanc ve anlayışından geçiyor.

KAYNAKLAR

- (1) S.K. Karaalioglu, Edebiyat Sanatı
- (2) Emin Özdemir, Türk ve Dünya Edebiyatı
- (3) Grigoriy Petrov, Büyük Sanatçılar ve Büyük Yapıtlar
- (4) A.İ. Mihçî-Yaşar Yörtük, Yardımcı Edebiyat Kitabı
- (5) S.K. Yetkin, Estetik
- (6) Server Tanilli, Uygarlık Tarihi
- (7) Ernest Fischer, Sanatın Gerekli-liği
- (8) Lise 1,2,3. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı kitapları

EDEBİYAT VE TOPLUM

Dieter SCHLENSTEDT/Çev.: Sargut ŞÖLCÜN

ÇEVİRENİN NOTU

Dieter Schlenstedt (doğ. 1932), 1966'dan beri Demokratik Almanya Cumhuriyeti Bilimler Akademisi'nde çalışmaktadır. 1976'da Edebiyat Tarihi Merkez Enstitüsü'nde profesör olmuştur. Federal Alman ve Demokratik Alman edebiyatlarıyla ilgili yayınları vardır.

Aşağıdaki çeviriyi Prof. Schlenstedt'in "Wirkungsaesthetische Analysen" (Berlin 1979) adlı kitabından yaptım. (S.67-73). Yazar, bu kitapta Demokratik Alman edebiyatının 60'lı yıllarla birlikte yaşadığı işlev değişimini incelemektedir; bu değişikliğin koşullarını ele almakta ve içeriğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, okur imajı, yazar-okur ilişkileri, edebiyatın iletişim rolü gibi konulara da eğilen Prof. Schlenstedt, görüşlerini kendi ülkesinin edebiyatından örnekler vererek savunmaktadır.

Çevirdiğim bölüm, öncelikle Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ndeki (DAC) edebiyat faaliyetinin toplumsal işlevi ve bunun gerçekleşme koşullarını incelemektedir. Bu sorun, yazarlarla okurlar arasındaki işbirliğinin gelişmesi olarak somutlaştırılmakta; bu işbirliğinin önüne pratikte çıkan engeller ortaya konmakta ve bunları aşmanın yolları aranmaktadır. Yazar, getirdiği eleştiriler ve gösterdiği alternatiflerle de, söz konusu alanda gelecek için bazı perspektifler geliştirmektedir.

Gerek DAC'nin gerekse bu ülkedeki kültür ve sanat faaliyetlerinin Türkiye'de tanındığı ileri sürülemez. Dolayısıyla, DAC'nin edebiyatı da bizler için şimdilik bir "meçhul"dür. Nitekim, aşağıdaki parçada geçen yazar adlarına, (büyük bir ihtimalle Anna Seghers hariç) Türk okuru genel olarak ilk kez rastlamaktadır. Bunun yanı sıra, metinde ele alınan sorunlar, -ülkemizdeki reel koşullar ve Türk edebiyatının ve edebiyat eleştirisinin bugünkü düzeyi gözönüne getirildiğinde- gerek nitelik gerekse nicelik açısından çok farklı ve karmaşıktır. Bugün bizim toplumumuzdaki sanat ve edebiyat faaliyeti bakımından gündemin üst sıralarında bulunan sorunlar, DAC'de artık söz konusu bile değildir.

O zaman şu sorunun cevaplandırılması gerekir: Aşağıdaki çevirinin bugün önemi nedir ve Türk okuruna ne kazandıracaktır?

Hermann Kant'ın 1973 yılında dediği gibi, "farklı yaşam ve çalışma koşulları, farklı görüş ve düşünce biçimlerine neden olurlar; ancak işte, edebiyat, tecrübelerin değiş-tokuş sayesinde daha çok ortak yanlara varmanın bir imkânı anlamına gelir." DAC sosyalist bir ülkedir. Toplum yapısı ve buna bağlı olarak kültürü, sanatı, edebiyatı bizim reel koşullarımıza göre çok değişik yönlerde olabilir. Buna rağmen, bu değişik yönelişleri yakından tanımak, tecrübelerden yararlanmak ve gelecekle ilgili bazı hareket noktaları geliştirmek zorundayız. Çünkü, birincisi: genel bilgi düzeyimizin yükseltilmesi gereklidir. İkincisi: dünya halklarının birbirlerine yakınlaşması için çalışmak, bugün acil bir sorun olarak ortaya çıkmıştır ve sanat faaliyeti, böyle bir çalışmayı güçlendirecek uluslararası bir alandır. Üçüncüsü: DAC gibi bir ülkede edebiyat faaliyetinin kazandığı boyutlar, ülkemizdeki ilerici sanat hareketinin gelişmesi açısından önemlidir. Dördüncüsü: ilk bakışta, yazarlarla okurlar arasındaki ilişki sorununun DAC'daki haliyle böyle üst düzeyde ele alınması, bizim açımızdan bugün gündemde olmayan bir konu olarak görünebilir. Ancak, sanat faaliyetinin toplumsal ve bireysel boyutları diyalektik olarak kavrandığında ortaya çıkacaktır ki, yazar-okur ilişkisinin verimli bir düzeye yükseltilmesi, içinde yaşadığımız maddi koşullara uygun olarak büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak: DAC toplumuyla ve bu toplumdaki kültür ve sanat faaliyetleriyle yakından ilgilenmek, sanat ürünlerinin değerlendirilmesindeki bilimsel ölçütleri tanımak Türkiye'deki toplumsal bilincin yükselmesine katkıda bulunacaktır.

1. EDEBİYAT SÜRECİ İÇİNDE YAZARLA OKUR ARASINDAKİ İŞBİRLİĞİ

Anna Seghers'in teorik çabaları, edebiyatımızda yazarla okur arasındaki ittifakın gelişme süreciyle birlikte, DAC'de sosyalizmin kuruluş yıllarından günümüze kadar gelmiş ve bu birliğin yaratılmasında önemli rol oynamıştır. Söz konusu çabalar içinde edebiyat yaşamının yeni yapı-işlev bağlamının bilincine varıldığı işleyiş açısından büyük ölçüde temsil gücüne sahiptir. Bu düşüncenin gelişmesi içinde -yeni toplumsal koşullarla ilişkili olarak- giderek beliren yan, bugün konuyu gözden geçirirken çıkış noktası olabilir. Halkın bir parçası olarak yazarların "işçilerle, kooperatif köylülerle, gençlikle omuz omuza" (1) faaliyet göstermesi ve birçok insanın edebiyat süreci içinde yetkili bir tarzda birlikte etkin olması (2), giderek artan bir biçimde, yeni edebiyatın ve onun toplumsal gerçeklik içindeki başarısının ikili hareket noktası olarak değerlendirilmektedir.

Anna Seghers'in gözlediği sosyalist topluluk içindeki değişiklikler beraklaştığı ölçüde, edebiyat sürecinde okurların katkısı da, edebi faaliyetin toplumsal verimliliği için belirleyici bir koşul olarak anlaşılmıştır. Yazarların kendi yeni düşünceleri içindeki ağırlık noktalarından biri, şu görüş çevresinde oluşmuştur: Edebiyatın ilerlemesinin belirleyici nedenlerinden birini, yazarlarla okurların karşılıklı verimli etkileşiminde aramak gerekir. Burada Fritz Selbmann örnek olarak gösterilebilir. Eski sanat anlayışının bir temsilcisi olarak karakterize edilen Selbmann, egemen olmaya başlayan kolektif anlayışın ürünü edebiyat düşüncesinden uzak kalamamıştır. Selbmann, yeni işlev bağlamından anladığını şöyle dile getiriyor: "Artık antagonist ilişkilerle parçalanmış olmayan sosyalizmde yazar ve okur, oyun yazarı ve seyirci, edebiyat üreticisi ve tüketicisi birlikte bir edebiyat süreci halinde birleşebilirler. Bu edebiyat toplumu, birinci Bitterfeld Konferansı'ndan beri toplumumuzun tümünün sağlam bir çekirdeği olmuştur. Bu edebiyat toplumu, kendi kendine yaratıcıdır, kendi başına edebi yeni değerler yaratmaktadır. Açıklamalarından, sayısız fuaye konuşmalarından, okur tartışmalarından, kültür planlama görüşlerinden, halk sanatı akşamlarından, gazetelere, radyoya ve televizyona gelen yazılardan, edebi yaratı süreci için sürekli öneriler ve teşvikler ortaya çıkmaktadır." (3)

Edebiyata yapılan bu tür bir katkıyla ilgili bazı sorunlar -ki, bunlar, Selbmann'da idealize edilmiş biçimde belirmektedir- daha yakından incelenmelidir.

II. BİRLİKTE-YAZAR VE EDEBİYATIN TEŞVİKÇİSİ, ELEŞTİRMENİ OLARAK OKUR İMAJI

Edebiyatın eski ve yeni durumunu karşılaştıran Hermann Kant, şu görüşü vurguluyor: Biz, insanların çoğunluğu ile edebiyat arasındaki ilişkide çoktan yeni tabiiiliklere geçtik. "Bunlardan biri, işçilerin şimdiye kadar yalnız çok yetkili okur olmakla kalmayıp, DAC edebiyatı konusunda çok yetkili yazarlar da olduklarıdır." (4) Okurlarda kalalım: Kant için, giderek artan sayıda okurun yetki sahibi olması, belli yetenekleri öngörmektedir; okurlar, bunları ancak kültür devriminin ilk aşamalarının sonucu olarak kazanabilmişlerdir. Bu yetenekler, herşeyden önce verimli bir edebiyat ilişkisi için özel koşulları kapsamaktadır: Edebiyat bilgisi ve edebi duyu. Bunlara ulaşmak, ancak bu noktalara yönelik bir eğitimle, günümüzün ve geçmişin edebiyatıyla, kendi ulusunun ve diğer ülkelerin edebiyatlarıyla canlı bir ilişki sayesinde -elbette, yeni devletin, onun "kültür planları"nın gerçekleşmesinin yarattığı koşullar altında- mümkün olmuştur. Yine bu yetenekler, (sosyalist kişiliğin, çalışmada, politik aktiflikte ve bütün toplumsal yaşam içinde genel serpilmeyle ilişkili olarak) öncelikle bir kendi-bilincin yükselmesini kapsamaktadır; böylece, birçok okur açısından, şimdiye kadar edebiyatla olan tek yanlı ilişkinin egemenliği kırılabilmiştir. Hermann Kant, kendi eski kişisel ve bunun içinde de çok genel olan hareket noktasını şöyle karakterize etmiştir: "Edebiyat ya da edebiyattan sayılan, beni etkiliyordu, ancak, ben hiçbir zaman düşünmezdim ki, ben -ve yalnızca umutlarla ve dileklerle de olsa- edebiyata etki yapabileyim." (5) Bir yanda, temsil kaabiliyeti olan yeni bir yazar tipinin doğması -Hermann Kant, kendi tarzını Brecht'in "halkın içinden değil de, onunla birlikte yükselen" (6) yazarlar formülüyle karakterize ediyor- ve öte yanda, yazarların aktif partneri olarak edebi sürece girmeyi öğrenen bir kitlenin doğması, edebiyat yaşamının önemle altı çizilen yeni özellikleridir.

Bu açıdan, yazarlarla okurlar arasındaki daha özel bir işbirliği konusunda da düşünceler vardı. Nesir yazarlarımızdan olan Martin Viertel şöyle diyor: "Halkımız, şimdi giderek artan bir biçimde edebiyatın da sırrına varmaktadır. Okur, seyirci, karşımıza, bizim bugün ona verdiğimizden daha fazlasını isteyen bir partner olarak çıkmaktadır. O, kendisi için anlayış talep eden, anlayan biri olarak, yön gösteren, bizde müttefikini arayan ve gören huzursuz bir baskıcı olarak gelmektedir." (7) Hergün evine mek-

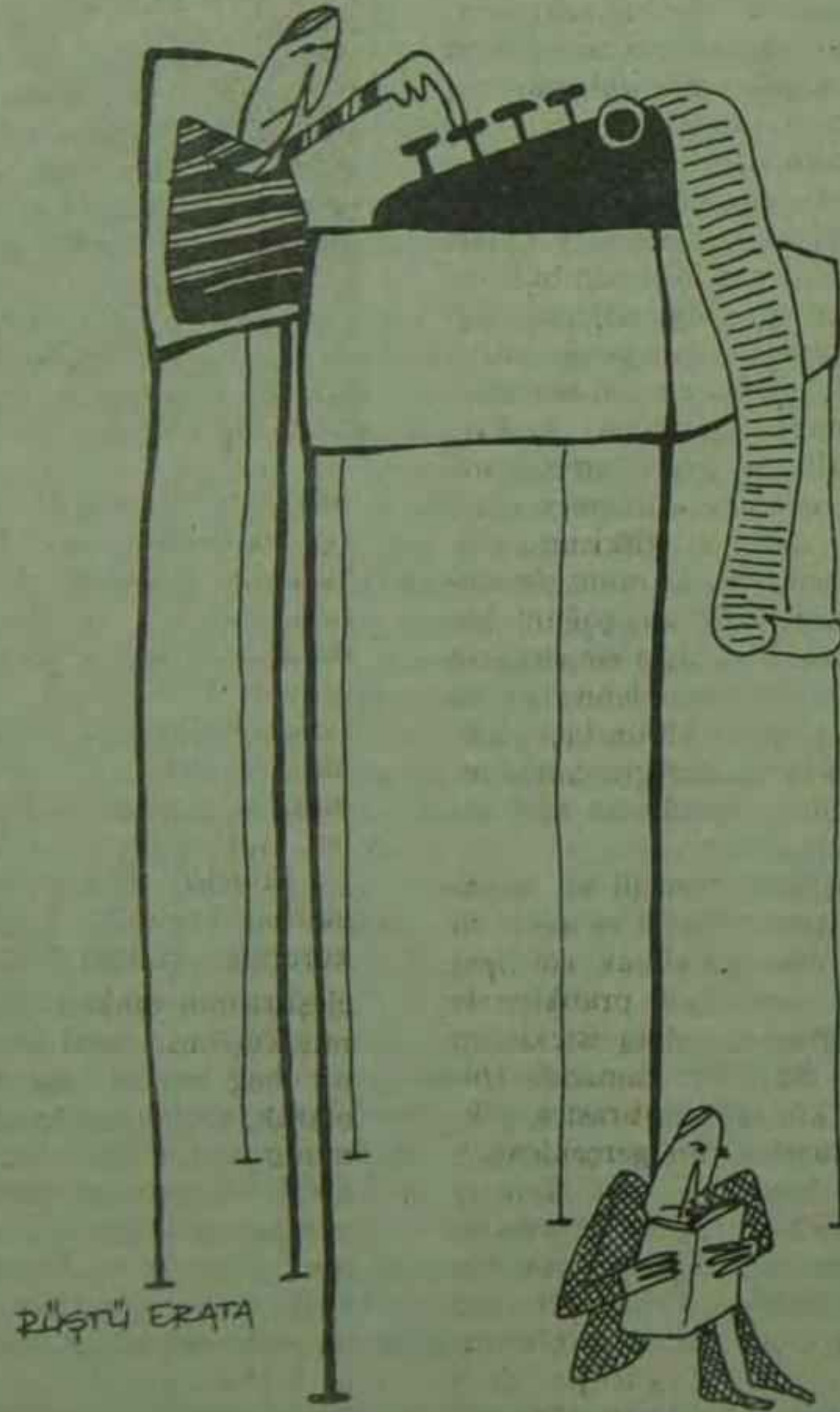
tupların geldiğini belirten Erik Neutsch diyor ki: "Okurlar görüşlerini söylüyorlar, eleştiriyorlar ya da beğeniyorlar ve böyle sanat konularında iktidar sahibi oluyorlar. "Neutsch, yazarın" yalnızca okurları olmadığını, onun okurlarının yazdıklarında okuyabildiğini" belirtiyor. O, yalnızca "okur" olmaya son veren okurların edebilettiğini gözlüyor; Neutsch, edebiyat sürecinin kolektifleşmesinin daha derinlere varması için yeni imkanlar görmüş ve şu sonucu çıkarmıştır: "Ve ben kişisel olarak, teori ve pratik konusunda, yazmanın ve yazan kimsenin teori ve pratiği konusunda böyle bir anlayış gösterilmişken, neden edebiyat gelecekte okurlarıyla ortak olarak yeni eserler yaratmaya çalışmasın, uzun süredir anlayamıyorum." (8)

Yeni edebiyat programlarının belirleyici ve genel olan temel unsurları şunlardır: Bir yanda, okurların edebiyat üretimine teşvik edici etkide bulunmaları düşüncesi; öte yanda, okurların toplumsal gelişimin edebiyat tarafından çizilen imajlarının, edebiyatçı tasarımlanan ideallerin uygunluğunu göz-

den geçiren "yetkili kontrol makamları" (9) olarak tanınması. Bu temel unsurlar, söz konusu programların demokratik karakterini göstermektedir.

Yazarların yukardaki düşüncelerinden ortaya çıkanlar, hayli genel düzeydedir. Bunlar, edebi iletişim içinde varsayılan konunun kendine özgü tarzını -ki, bu, toplumsal bir niteliktir- çok belirsiz olarak göstermektedir. Bunların belirgin hale getirilmesi gerekir.

Birincisi: E. Strittmatter, açıkça yazarlarla okurlar arasında doğrudan iletişimin önemine işaret etmektedir: "Okurlarımızın yazarlarıyla geliştirdikleri bağ ilginçtir... Ben birçok okur mektubu ve çağrı alıyorum, ama yılda ancak ortalama bin kadar Almanca mektuba cevap yazabiliyorum." (10) Çok çeşitli biçimlerde, okur mektuplarıyla, kitap pazarı konuşmalarıyla, okuma toplantılarıyla, herkese açık edebiyat tartışmalarıyla vb. okurlar, yazarlarla doğrudan ilişkiye geçmektedirler. Bu, toplumsal olarak yüksek düzeyde sağlanan bir edebiyat ilişkisi içinde dikkat çekici bir görüngüdür.

Okurlar, çıkan kitaplar ve bu kitaplardaki kişiler hakkında yargıya varırlar, edebiyattan yeni istek ve dileklerde bulunurlar. Bu iletişim biçimlerinin dolaysızlığı, onun toplumsallığından daha karakteristiktir ve bu da iki bakımdan anlamlıdır.

Vurgulanması gereken ilk nokta şudur: Elbette sosyalizmde de edebi iletişim süreci, okurlar yönünden öncelikle sessiz hareketlerle cereyan eder; sonra, bunlar kendilerini yalnızca satışdaki başarılarında, baskı sayısının yüksekliğinde, ödünç verilen kitapların adetlerinde vs., etkili edebiyat topluluklarının hareketlerinde ve sosyologların araştırmalarında belli ederler. Bunun, yazarların düşüncelerinde hemen hiç rol oynamadığı, hatta-poetik açılarından- istatistik analizlerin değerlerinden çoğu kez kuşku duyulduğu dikkati çekmektedir. Aynı edebiyat eleştirisinin değeri için de geçerlidir. Edebiyat iletişim süreci, asıl olarak okurların temsilciliğiyle, edebiyat eleştirisi ve edebiyat politikasıyla sağlanır. Ancak, toplumsal olarak önem taşıyan ve yazarlar açısından da yaşanabilir olan bir alan için, sosyalizmde edebi değiş-tokuş süreci, (bu, sosyalizmin artan demokratik toplumsallığının, büyüyen bilinçliliğinin, bir de topluma açık olmasının tükenmez imkanlarının belirtisidir) edebi muhakemenin bizzat okurlar tarafından formüle edilen sonuçları üzerinden, onların edebiyatın etkisi ve değerine ilişkin yargıları üzerinden örgütlenir. Kitlenin burjuva edebiyat pazarı sayesinde doğmuş olan anonimliği, sosyalist toplumdaki edebiyat ilişkisinde tamamen olmasa bile, örnek biçimlerde ortadan kalkar; yazarlar okurlarına doğrudan rastlarlar. Bu arada edebiyat görüşmesi (11), sosyalizmdeki edebiyat ilişkisinin (biçimsel olmayan) aracı kurumu derecesine yükselmiştir. Şimdi çoğunlukla yalnız profesyonel edebiyat eleştirisinin çalışma alanını değil de, edebiyata olan toplumsal reaksiyonun bütün biçimlerini belirten edebiyat eleştirisi kavramının genişletilmesi, bu sürecin açık bir ifadesidir. (12)

Bunun dışında, besbelli ki, sosyalist okurların yeteneklerini ve tecrübeleri beklentilerini dayanak almak, edebiyat üreticilerinin, toplumsal pratikleriyle doğrudan bağlantıda olma isteklerini içermektedir. Bu, aynı zamanda (biçimsel) aracı kurumların arasına yükselen sesini düzelter bir gerçekleştirmeye yoludur; öncelikle söz konusu kurumlar, okurların ilgileri ve onların acil gelen konularla ilgili gerçeği dile getirebilirler. Nitekim, Fritz Selbmann sosyalizmde edebiyat toplumunun kendi başına yaratıcı gücüyle ilgili düşüncüyü tamamlayarak- şu görüşleri vurguluyor: İnsanlarla kurulan canlı

bağ sayesinde, kendisine toplumsal görevi kavramsal olarak bizzat belirleyen yazardır; düşünülmemelidir ki, "toplum, otoriter organları ile yazarlara, dramcılara ya da bestecilere içerikleri önceden belirlenmiş ve hatta belki de sanata yabancı bir biçim zorunluluğuna göre olan sanat eserlerinin yaratılması ve zamanında teslimi için emirler" (13) versin.

İkincisi: Bu nedenle yazarlarla okurlar arasında doğrudan bir ilişki kurulmasıyla ilgili düşünce ile edebiyat eleştirisinin dikkati çeker hale getirilmiş küçümsenmesi arasında çoğu kez bir bağ vardır. Bu ikincisiyle ilgili olarak, edebiyatın kendine özgü durumunu tanımadığı iddiası -çok kere öfkeli bir biçimde- ileri sürülmektedir; yine bunun yanında, edebiyat eleştirisinin, edebiyat yaşamını, üretimin ve yeniden üretimin canlı, birincil süreçlerinden ayırmadan örgütlemesi görevini kavrayamadığı iddia edilmektedir. Bazen, edebiyat eleştirisinin tamamen bir işlev kaybına uğradığı, tahrik edici

biçimde saptanmaktadır. E. Strittmatter, onun gerçeklik konusundaki bilgisizliğine ve üstü kapalı sözlerine işaret etmektedir: "Yeni bir kitabım çıkar çıkmaz, okurlardan gelecek mektupları beklerim... Meslekten eleştirmenlere iftira atmadan söylemek isterim ki, benim için okur mektupları değer taşımaktadır; çünkü, bu mektuplarda okurlar, benimle şifresiz konuşurlar ve eleştirilerinde gerçeklikten yola çıkarlar; bu, bazı eleştirmenlerin kesinlikle yapmadıkları birşeydir. Ayrıca, okurlarda 'hem o hem de o' diye birşey yoktur. Elbette, okur mektuplarında birçok nokta öznel açıdan görülmektedir; ancak, bunları değerlendirmesini bilirim. Eleştirmenlerimizden bazılarının, gerçeklik bilgisindeki eksiklikten dolayı arkasına kaçtıkları sözde nesnellik bana ters düşmektedir." (14) Az sayıda profesyonel tarafından ayakta tutulan edebiyat eleştirisi kurumunun itibarlı biçimi, böylece tekrar tekrar, edebiyat eleştirisinin güncel zayıflığıyla ilişki içinde sorun olarak ortaya

getirilmiştir. Buna karşı polemik yapmaya burada hiç gerek yoktur. Elbette ki, topluma açık edebiyat eleştirisinin yerini, yayınlanmayan okur mektubu ya da doğrudan konuşma tutamaz. Yalnızca yaygın açık edebiyat tartışması -ki buna, önceki sosyalist edebiyatta kitle eleştirisi deniyordu- onun geleceğe yönelik biçimi olabilir.

Üçüncüsü: Okurlar aktif momentler olarak edebiyat sürecine sokulduğunda, yazarın yaratıcı rolüyle ilgili geleneksel görüşü; onun gösterme, aydınlatma ve eğlendirme bağışlayan olarak oynadığı rolle ilgili geleneksel görüşü yadsıyan düşünceler çıkar; bunlar, genellikle okurların, görev veren ve edebi çalışmayı teşvik edenler olarak yerleşmelerine yol açar; (15) bunlar, bazen de okurları birlikte-yazar ya da hatta asıl üreticiler olarak gören anlayışlara varırlar. Okurların edebiyat üretimine birlikte etki etmesi ise, hiç bir zaman, Erik Neutsch'da olduğu gibi hep böyle doğrudan tasarlanamaz; Neutsch, doğrudan işbirliği görüşünü ileri sürmüştür. Ve burada, hiçbir zaman okurların edebiyat üzerinde sürekli "iktidar uygulaması"na sahip oldukları iddia edilemez. Örneğin, Hermann Kant şu görüşlerin altını çizmektedir: Kural olarak hiçbir yazar, halkla yapılan görüşmelerde farkedilen ihtiyaçları ve istekleri kullanmak için yazmaya oturmaz; ve o, "böyle beklentilere köle gibi" (16) pek bağlı değildir. Yazarın öğreneceği, ilgi yönleridir: "Toplum, ihtiyaçlarını bildirir, hangi sorunları ve istekleri olduğunu, hangi özlemleri ve düşünceleri olduğunu söyler, bunların kitaplarımızda ortaya çıkmasını bizden ister." (17) Böyle görüşmelerde, edebiyatın kullanımının kendini göstermesi ve genel ilgi yönelişlerinin belli olması, yazara, uyulması gerekli denen özel öneriden daha önemli görünür. Bu durum, edebiyatın görevi olarak genellemenin oluşturulması için yazara malzeme vermektedir; ve bu malzeme eylemlenmiş olduğu için, yazarın, algılanmanın sessiz hareketlerinin gözleminde ve genel olarak, ilgilerin belirtilmesinden kazanabileceğinden daha somuttur. (18) Gerçi tek bir yazar, bu ya da şu isteği kendisine göre ters bulabilir, "rahatsız etme" olarak da duyabilir; ancak bütün olarak, okurların açığa çıkan aktifliği, edebiyat sürecine tamamlayıcı, verimli bir gerilim momenti getirir; ve bu moment, toplumsallaştırarak etki yapar. Yazarın, isteklere boyun eğmesi gerektiği kabul edilmektedir: "Kim burada yazmaya koyulursa, -kamuoyunun anlayışı içinde- halka ait bir işletme kurmaktadır ve toplum tarafından, toplumun mülkiyetinde bir kurum olarak görülür; ve bunun da sonuçları vardır." (19)

Hermann Kant'ın anlattığı ise, bir diyalog ilişkisidir. O, edebiyat çalışmasını, kamuoyunun verdiği bir göreve dahil etmektedir; ama, onu aynı zamanda bir hareket olarak, kamuoyunun isteklerinin yazar tarafından genelleştirilmesini ve bu sırada zorunlu olarak seçim ve değerlendirme yapılmasını içeren bir hareket olarak düşünmektedir. Kitleden gelen çeşitli isteklerle birlikte, ince toplumsal ayrılıklar işe karışmaktadır; bunlar, içinde yazarın kendi yerini belirlemek zorunda olduğu toplumsal çelişkilerdir.

Dördüncüsü: Çoğu kez bu çelişkiler de yazarın düşüncelerinden uzak kalmaktadır. Yani, kitle gerçeğini aslında yalnızca kısmen örebilecek olan yetkili okur imajı, çoğu kez mutlak olarak çizilmektedir. O zaman bu imaj, idealize bir kitlenin kişileştirilmiş biçimi olmaktadır; tıpkı idealize edilmiş kitlenin, idealize edilmiş okurun bir tür çoğulu olarak görünmesi gibi. Neden birçok yazarın muhakemesinde hem bireysel okurları hem de kitleyi bir "okur" faktörünün belirebildiğini, yalnızca bu noktadan bakarak anlamak mümkündür. Böyle bir okurun tasarlanmasında, özellikle Martin Viertel'in yukarıda aktarılan düşüncelerinin gösterdiği gibi, 60'lı yılların sonundan kaynaklanan yardımcı görüşü rol oynamıştır. Bunun edebiyata aktarılması ise, abartmalı olmuştur; edebi üretim içinde okurların etkisi tezi, bu arada gerçek ilişkileri atlayan coşkulu bir teminat karakterine bürünmüştür. Gerçekten de, burada yazarın eğitilme mercii olarak görev yapanlar, sosyalist toplumun reel okurları değil, onların hepsine yüklenen bir bilinç ve davranıştır. Buna karşılık, çelişkili süreç, edebiyat karşısında yaratıcı tavrı ancak hiçbir zaman bütün okurların gösterebileceğinin kabul edilmesiyle kavranacaktır. Edebiyatın vereceğinden fazlasını ondan isteyecek olan, okurların tümü değildir. Yine kabul edilmelidir ki, farklı türdeki eski ve yeni istekler, yazarın aktifliğine çağrıda bulunacak bir biçimde kendilerini kabul ettireceklerdir.

NOTLAR:

- (1) Hermann Kant, VII. Yazarlar Kongresi'nde yaptığı konuşma, S.33. Kant, burada Erich Honecker'in görüşlerine dayanmaktadır.
- (2) Karş. H. Kant: (Tartışma bildirisi.) Bkz. VI. Yazarlar Kongresi. S.87.
- (3) Yaşamın Aktif Olarak Üstesinden Gelme İnancı. Fritz Selbmann'la yapılan görüşme. Bkz. Auskünfte. S.195.
- (4) Kant, (tartışma bildirisi.) a.g.y., s.87

(5) A.g.y., s.86

(6) A.g.y., s.90-91.

(7) Martin Viertel: (Tartışma bildirisi.) Bkz. VI. Yazarlar Kongresi. S.147.

(8) Erik Neutsch: Okurlar Nezdinde Okunursa: İktidar Uygulaması. Bkz. 9.6.1971 tarihli Neues Deutschland.S.4.

(9) Karş. Günümüzde Devrimci Olan. Erik Neutsch'la yapılan görüşme. Bkz. Auskünfte.S.444.

(10) Erwin Strittmatter: (Tartışma bildirisi.) Bkz. VII. Yazarlar Kongresi. Çalışma Grupları.S.227.

(11) "Edebiyat görüşmesi" deyimi, DAC edebiyatbilimine Halle Edebiyat Sosyali Kollektifi tarafından sokulan "sanat iletişimi" deyiminin bir varyasyonudur.. "Edebiyat iletişimi" ya da "sanat iletişimi" deyimleri, tüm ilişki alanına yöneliktir ve bence, yalnız bu bağlam içinde kullanılmalıdır. "Edebiyat görüşmesi" ise, açıkça burada sözüedilen edebiyat süreci ve edebi eserler üzerinden anlaşma alanına yöneliktir...

(12) Karş. örneğin Franz Fühmann: (Tartışmaya temel alınan metin.) Bkz. VII. Yazarlar Kongresi. Çalışma Grupları.S.248-250.

(13) Yaşamın Aktif Olarak...,a.g.y., s.196.

(14) Strittmatter, a.g.y., s.227-228.

(15) Burada şu noktanın bir kez daha altının çizilmesi gerekir: Burada ve edebiyat tartışmasındaki eğilimlerin diğer vurgulanmalarında söz konusu olan belli görüşlerdir. Bu görüşler, bir yandan, değinilen eğilimleri tamamen saptayamazlar, öte yandan da, mutlak olarak yeni değildirler. Her iki açıdan da söz konusu olan, edebi düşüncenin bütünsel yapısı içinde yeni ağırlık noktalarının konulmasıdır. Tasarlanan düşüncelerin hangi geleneğin devamı olduğunu, örneğin Brecht gösteriyor: "Sanatçının karşısına kitle olarak çıkan halk, yalnızca alıcı ya da ısmarlayıcı değil, aynı zamanda vericidir de; görüşler verir, hareket verir, malzeme verir ve biçimi verir. Kendisi gibi sürekli değişen, homojen değildir." (Formalizm Üzerine Notlar. Bkz. Literatur und Kunst. Cilt 2.S.336.)

(16) Tarihin Değeri Üzerine. Hermann Kant'la yapılan görüşme. Bkz. Auskünfte. S.287.

(17) A.g.y., s.288

(18) Karş. a.g.y., s.287.

(19) Kant, VII. Yazarlar Kongresi'nde yaptığı konuşma. S.30.

SEVGİ SOYSAL'I ANMAK

Yılmaz ONAY

Sevgi Soysal'ı toprağa verdiğimiz 22 Kasım 1976'dan bu yana beş yıl doluyor. Bu arada hiç de yeterli olmamakla birlikte onunla ilgili birçok şey yazıldı, yıldönümü yakınında birşeyler daha yazılacak, gene yeterli olacak mı? Kapsamlı incelemelerin, enine boyuna çalışmaların bulunmayışından ibaret değil sorun. Özellikle Sevgi Soysal gibi sanatçılarımızın anılmasında bir çelişki hep gelip kafama takılıyor: Anma yazılarında izlediğimiz ve kıvanç duyduğumuz övücü, olumlayıcı yaklaşımların hepsi, o hayattayken de benimsenmiş miydi? Hatta bugün, bir yandan onu yüceltmede haklı olarak dayanılan gerekçelere, diğer yandan edebiyat alanımızda nasıl yaygın biçimde saldırılmaktadır? Demek ki o yaşasa ve tabii tuttuğu doğru yolda habire daha olgun ve daha etkin ürünler vermekte olsaydı, bugün övgücülerin bazılarının aynı gerekçelerle belki en çok yermeğe, engellemeğe çalıştıkları bir sanatçı durumuyla karşılaşmayacak mıydı? Sevgi Soysal bu anlamda mihenk taşlarından biri niteliğinde. Çünkü Sevgi Soysal, edebiyatta toplumcu angajmanın, toplumcu gerçekçiliğin bilinçli yolunda örnekler veriyordu. Bunu, eserlerinin dışında, görünmez uzak bir yerlerinde, sadece sorulunca göstermek üzere belli belirsiz yapmıyordu. Tersine, asıl okuyucu için, onun anlamasını esas alarak ve açıklıkla koyuyordu. Ve başarısı, bu dünya görüşünün sanatını sanat olarak da ustalıkla gerçekleştirmeğe başlamasıydı. Daha doğrusu, bu dünya görüşünün, sanatlılığı zorlayan, kısırlaştıran değil, tam tersine önünü açan, gerçekten çağdaş yapan tek veri olduğunu somut eserleriyle kanıtlama yolunda bir sanatçıydı. İşte Sevgi Soysal'ın kaybı asıl açılan bu yolun bir kaybı olmuştur.

Ahmet Cemal 1975'te "Şafak" için: "Gidilen yolda bu da var, ama bunlara rağmen gidilebilir, gidilmelidir" diyen bir tutumdur Şafak." demiş. Ne kadar doğru. Sadece olumsuzların, yanlışların eleştiri-

sini koyup, "gidilebilir, gidilmelidir" in anlatımını veya unsurlarını okuyucuya bırakma kaçamağına sığınmıyor yani. Hele kendinden başka herkese toplumculuk dersleri verip, romana gelince eşcinselliğin her türlü acubelerinden ibaret bir "tip" anlayışını yutturmağa hiç kalkmıyor. "Mümkündür, yapılmalıdır"ı gerçek hayatın içinden getiriyor. Bununla sanatı da daha güzel oluyor. Toplumcu gerçekçilik dediğimiz bu işte.

Konur Ertop, ölümü üzerine Sevgi Soysal için Politika Gazetesinin soruşturmasında "sosyalizme inançlı, faşizme cephe alan.. bir yazardı" demiş (2.12.1976) Ne kadar güzel. Hele Atilla İlhan'ın 27 Kasım 1976 da Cumhuriyet Gazetesinde onun ardından yazdıkları iyice ilginç: "Sevgi'nin toplumcu yazarlığı çağdaş bir yazarlıktır.. 'Yenişehirde Bir Öğle Vakti', 'Şa-

fak', 'Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu' toplumcu sayılan kitaplarıdır. Evet toplumcudurlar. Ama Sevgi'nin toplumsallık içinde bireyselliği belirleyen özelliği bu kitaplarda da sürmüştür." Pekî bütün bunlar sadece Sevgi Soysal'ı anarken doğrudur da, onun dışında yanlış mıdır ki, bunları yazanların bir kesimi yıllardır ve bugün bu doğruların tam tersini edebiyat alanımızda savunur, yayar dururlar? Neden toplumcu gerçekçiliğe açıkça düşmanlık yapılır, ya da onu sulandırmak, çarpıtmak için "toplumsal gerçekçilik" vs. gibi aldatmacalara sapılır? Nedir bu çelişki?

Doğrunun, gerçeğin kapılarını zorlayan, ufuklarını açan, örnekleyen, yayan toplumcu gerçekçi sanatçılar, buna karşı olanları, ya da niyetli olmayanları, kendikendilerini aşmak zorunda bırakıyor. Bu nedenle o sanatçılara hayattarken gereğince sahip çıkmıyor herkes. Sevgi Soysal için de, toplumcu angajmanı açık, ama işte bu yüzden sanatsallığı sınırlı, kuru vs. gibi eleştiriler yapılmadı mı bol bol? Ona karşı eleştiriler, onun tuttuğu yolda dayanışmaya girenlerden daha çok olmadı mı? Bugün onu anarken olsun gerçeğin takdir edilmesi gene de sevindirici elbette. Ancak bunun altında bazan şu yatmasın sakın: O nasıl olsa artık bu yolda yeni ürünler verme şansına sahip değil, bu yönde bir "tehlike" teşkil etmiyor, onu övmekte bir sakınca yok, ama onun gittiği yolu kapalı tutma gayretine devam! Ben bu kadarına ihtimal vermiyorum, ama mevcut çelişkiler de bu acı duyguyu besliyor. Okuyucular da hep bu duyarlık içinde olacaklardır. Çünkü Sevgi Soysal'ın mirası bu açıdan bir imtihan kağıdı gibi önemli; kaybı bu açıdan bir o kadar daha acı.

İnsanlarımız çok zorluklar çekerek bir yerlere geliyor, sonra onları birdenbire kaybediyoruz. Yaşarken sahip çıkabildik mi onlara, yeterli, ilerletici engellerini azaltıcı dayanışmalar kurabildik mi onlarla, bugün kurabiliyor muyuz? Sevgi Soysal'ı anmak bu soruları da koymak demek değil mi?

Bugün edebiyatımızın sadece kafası karmakarışık, hatta organları da karışık "tip"lerle doldurulmağa çalışıldığını görerek şunu daha da iyi değerlendirmeliyiz: Sevgi Soysal "Yenişehirde Bir Öğle Vakti" romanındaki Ali'yi boşuna işlememişti. Boşa da gitmeyecek!

İbrahim Demirel'in fotoğraflarının
düşündürdükleri

ONLAR İŞÇİ İSTEDİLER, BİZ İNSAN GÖNDERDİK

Ahmet SAY

Fotoğraf sanatının belgeci yönü üzerinde çok durulmuştur. Ara Güler de fotoğrafın bu yönünü her fırsatta vurgular ama, onun bu tavrını sanatına olan güvenine yormalı. Bir sanat ürününün "belgeci" özelliği ile sanatsal işlevine kavuşamayacağını, bunun yetmiyeceğini, herkes gibi Ara Güler de bilir.

Konuya sanatın belgeci özelliği açısından bakarsak, tüm sanat ürünlerinin belgeci olduğunu, kendi dönemini belgelediğini görürüz. İliada, Gargantua, Mona Lisa, Savaş ve Barış, Guernica, Memleketimden İnsan Manzaraları ve ötekiler, dönemlerinin birer belgesi değiller midir? Sanat tarihinde, her dönemin bir ürünü, aslında o dönemin sanat anlayışını en ileri biçimde, insanlık için her dönemde geçerli olabilecek biçimde belgelemişler midir? Peki konu fotoğraf sanatı olunca, bu sanat dalının "belgeci" niteliği neden fotokopiciğe doğru kaydırılıyor?

Fotoğrafın bulunmasından sonra resim sanatı işlevini nasıl yitirmediyse ve tersine, resmin yaratıcılığı daha çok vurgulanabiliyorsa, fotoğraf sanatı da fotokopi makinasının yanında aynı şeydir. Fotoğraf bir sanattır ve noterler de tasdik eylediğine göre, asıl belgeci, salt belgeci olan fotokopi makinasıdır. Yinelemek gerek: Fotoğraf sanatının belgeci yönü yeterli değildir; fotoğrafçılığı "sanat dalı" yapan, bu alanın artistik özelliklerinin kullanımıdır. Esas olan nesnel gerçekliktir ama, nesnel gerçekliğin olduğu gibi aktarımı ile sanata ulaşamayacağı açıktır. Sanat ürününü var eden, nesnel gerçeklik ile öznel gerçeklik arasındaki dialektik bağdır. Sanatçı, doğanın karşısında, madde âlemi karşısında bir antitezdir; ve sanat ürününü yücelten, insanoğlunun madde âlemi tezi karşısında bir sentez yaratmaya yönelmiş bulunması, bunu başarmasıdır.

Sanat ürünü sentezi ne tek başına "öznel", ne de ham nesnelliktir. Bu ikisi arasındaki dialektik ilişkiyi kuramamak, ya da bu karşıt öğelerden sadece birine kapılanmak, ya idealizmin batağına, ya mekanik materializmin çıkmazına götürür. Sonuç aynıdır: Sanat yapıtı başarısızdır.

Fotoğraf makinası, nesnel gerçekliği, görünüşüne büyük ölçüde bağlı kalarak verebildiği için, fotoğraf sanatının mekanizme yatkın olacağı düşünülebilir. Çünkü araç mekanik bir nesnedir, şun an çurasında bir "alet" tir. Hayır, bu tehlike geçerliyse, yalnızca fotoğraf sanatı için değil, tüm sanat dalları için geçerlidir. Çünkü tüm sanat dallarında alet kullanılır. Yaratıda belirleyici olan, sanatçının kullandığı alete bağımlı kalmayarak, o aletin olanaklarını sentez başarma yolunda kullanabilmesidir. Böyle olunca, sanat-

çının kullandığı alet ister fotoğraf makinası, ister fırça ve yağlıboya, ister piano ve isterse yapı malzemesi olsun, sanat yapıtının yaratıcı özüne gölge düşemez.

Dünyanın her yerinde olduğu gibi, Türkiye'de de fotoğraf sanatı bazı önemli kişiliklerin saptanması görevinden yola çıkmıştır. Özellikle devlet büyüklerinin fotoğrafları, "belge" olmak işlevinden çok, "yayma" işlevini yükümlenmektedir. Ön plana geçen "yayma" işlevi, doğal olarak zamanla toplumsal konulara el atmıştır. Gazeteciliği, röportajcılığı, sanat potasında eritebilen Fikret Otyam'ın başarısı buradadır: Yurt gerçeklerini didik didik etmek, toplumumuzun sorunlarını yerinde saptayarak bu sorunlara ilişkin gerçekleri hem kalemle ve hem de fotoğrafla dile getirmek...

Otyam'ın bu alandaki başarısı, ardılarını etkilemiştir. Ancak bu etkilene, fotoğraf sanatını bazı yurt gerçeklerini veren sıradan görüntüler durumuna düşürme tehlikesini de beraberinde getirmiştir. Örneklerine çok rastladık: bazı genç arkadaşlar, kavrayış eksikliği yüzünden, fotoğraf sanatının dilini kullanmayı önemsemeyen, fotoğrafçılığı deklanşöre basmaktan ibaret sanarak, popülizmin bile küçümseyeceği sıradan görüntüleri habire üretip durdular.

Bununla kalsa gene iyi! Yurt gerçeklerinden bazı katı görünümüler vermek eğilimi, kendisine karşı tepkiyi de kışkırttı: Bu kez öyle örneklerle (hatta öyle sergilerle) karşılaştık ki, teknolojinin ve grafik sanatının olanakları abartılmış, iş zıvanadan çıkmış, fotoğraf sanatı tam züppeliğe dönüştürülmüştü!

İbrahim Demirel, bu iki yanıya da düşmemiş bir fotoğraf sanatçımızdır. O, nesnel gerçekliğin içinden gerekli olanı seçerken, grafik titizliği de elden kaçırmaz. En sıradan bir obje bile, İbrahim'in fotoğraflık bakışı ve özeni sayesinde afiş niteliğine sıçrayabilir. Bakın, keçi, kırsal kesim insanımızın gündelik yaşamıyla içiçe olduğu için, bizce de hemen hiçbir olağanüstülüğü bulunmayan, sıradan bir objedir. Milyon kez fotoğrafı çekilse, her poz için ayrı araştırma ya da ön hazırlık yapılsa, keçi nihayet işte keçidir, olağanüstülüğü, çarpıcılığı, değişikliği pek yoktur, alışlagelmişliği yüzünden keçiyle ilgili bir görüntünün insanı etkileyen bir tarafı pek olamaz. Gelgelelim, bu obje İbrahim Demirel'in eline geçtiği zaman, silkiniverir; kalıbınızı hemen basarsınız: "Karakeçi" ancak bu denli anlatılabilir! İbrahim ne yapıp etmiş, beyaz toprakla sıvalı, ya da beyaz badanalı köy evi duvarlarının beyaz zemininden yararlanarak "karakeçi"yi ön plâna fırlatmıştır. Bu fotoğraftaki siyah-beyaz dengesi, kübizme özenen

ressamların modülasyon hesaplarına, geometri çalışmalarına örnek olacak denli sağlamdır. Çizgilerdeki kesinlik, birbirine uç veren bağlantılardaki milimetrelilik tutarlılık, "keçi fotoğrafı"nın gerçekten "afiş" düzeyine yükseltmiştir.

Türkiye Yazıları'nın onbeşinci sayısında İbrahim Demirel'in fotoğraflarını tipo basım tekniğiyle iyi kötü sergilemeye çalışırken, ilk gördüğüm anda çarpıldığım "Salıncakta Dört Köylü Kadını"nı tam sayfa olarak arka kapakta basmaya karar vermiştim. Kapakta kırmızı ve lacivert kullanılıyordu; ben de tuttum bu nefis fotoğrafı kırmızı renkle baskıya soktum. Bütün tadı kaçtı fotoğrafın, zemin sanki çamurla sıvandı, vurgulanan espiri gümme gitti. Güzlüm siyah-beyaz, yerini kırmızı-beyaza bırakınca, piano için bestelenen bir parça akordeonla çalınıyormuş gibi oldu.

Oysa bu fotoğraf, İbrahim Demirel'in başyapıtlarındandır. Edebiyatımızda Aziz Nesin'in "Altı Bekçi Atlı Karıncada" öyküsü neyse, fotoğraf sanatımızda da bu yapıt aynı şeydir, yeri odur. Üstelik, ayrı sanat dallarındaki bu iki yapıtın özü de aynıdır. Aziz Nesin'in öyküsünü anımsayalım: Lunaparkta çalışan park bekçileri, park geceleyin kapandıktan sonra, çocukluktan beri özlemini duydukları, özlemini duyup da bir türlü doyasıya binip eğleneme-

dikleri atlıkarıncaya binmek isterler. En sonuncusu şalteri çekip, henüz ağır ağır dönmekte olan atlıkarıncaya atlar. Atlıkarınca gittikçe hızlanır ve artık yere atlayıp şalteri indirme olanağı kalmaz. Sabaha değin havada döner dururlar. Sabahleyin lunaparka ilk gelenler, dönmekte olan atlıkarıncadaki altı bekçiyi baygın durumda bulurlar. Altısı da hastaneye kaldırılır.

İşte çocukluğunu yaşayamamış halktan insanlarımızın yazgısı! Gülünç gibi gözükse de bu olayın derinindeki dramı sezmek mümkün mü?

İbrahim Demirel de benzeri bir olayı yakalamıştır. Salıncaktaki dört köylü kadının bu neşeli, eğlenceli durumu, aslında olayın gerisindeki hüznü, hepimizin içini burkan toplumsal bir gerçeği anlatmıyor mu?

*
**

Nesnel gerçekliği çok iyi eleleyen ve gerekli olanı seçen, (bu yüzden ben hiç bir fotoğrafını rastlantısal olarak değerlendiremiyorum), İbrahim Demirel'in "Almanya'daki Türkler" konusuna eğildiği zaman kazanabileceği başarıyı düşünün... Federal Almanya Dışişleri Bakanlığına bağlı olan IFA (Dış İlişkiler Bürosu'nun açtığı sergide, Alman Dışişleri Bakanlığı adına bir açış konuşması yapan Dr. Martin Schött'ün İbrahim hakkında söylediği

sözler. Alman basınında geniş biçimde yankısını bulmuştur ama, Türkiye'de gereği gibi ele alınmamıştır; Dr. Schött şunu diyor Almanya'da kentten kente götürülen ve büyük ilgi gören bu sergi için "Bu serginin herşeyden önce izleyeni bazı düşüncelere yöneltmesi halinde amacına ulaşacağına inanıyor ve bunu diliyorum. Anadolu'nun uzak bir köşesinden birdenbire Almanya'ya gelmenin ne demek olduğunu iyice düşünmek gerekir."

Ne demek olduğunu iyice düşünmek gerekir... İbrahim Demirel, "Almanya'daki Türkler" konusuna eğilirken, ürünlerinden de belli olduğu gibi, "dış göç" olayının ne demek olduğunu düşünmüş ve deklanşöre ona göre basmıştır.

Şimdi herşeyi bırakalım ve ünlü yazar Max Frisch'in şu sözüne dönelim:

"BİZ İŞÇİ ÇAĞIRMIŞTIK, BAKTIK Kİ GELENLER İNSAN!"

İbrahim Demirel, Almanya'daki Türkler konusunu işte bu "insanlar" açısından işliyor.

Şaşkınlık ve uyumsuzluk İbrahim'in fazladan çabasıyla saptanmış değildir bu fotoğraflarda. Şaşkınlık ve uyumsuzluk, Almanya'daki Türk işçilerinin yaşam biçimini kısaca alarak belirlemiştir. İbrahim Demirel, zengin dokümanter çalışmasını titiz bir grafikçi anlayışıyla biçimlendirmiştir, ama bu çok şeye yetmiştir. Genellikle "Küçük Anadolu" denen "getto" benzeri köhne binalardan taşan çocuk selinin civıltısı sergilenirken, bir yandan da onların pek alışık olmadığı bir "refah toplumu"nun çarpıcı renkli reklamları ile karşılaştıkları andaki şaşkın bakışları verilmiştir. Burunlarını vitrin camlarına dayıyarak Alman süpermarketlerindeki mal bolluğunu seyredenler; Alman okulundan başka, öğleden sonraları ayrıca Kur'an Kursu'na gitmek zorunda bırakılan çocuklar; havaalanı terminalinde Türkiye'ye gidecek uçağı sevinçle bekleyenler; boş zamanlarını kumar ve içkiyle öldürenler; çoluk çocuğunu Türkiye'de bırakıp da yâd ellerde yalnızlığın, hasretin, çaresizliğin, binlerce kilometre ötelere itilmişliğin ve horlanmışlığın sızısını bekâr odalarında tek başına kalıp çekenler; yabancı işçileri yolmak için açılmış pis lokallerde bulduğu bir Alman kadınına sarılarak zorlama bir neşeyle felekten bir gün daha çalmayı deneyenler; atılan her adımda uyumsuzluğu ve şaşkınlığı bir kez daha duyanlar; işte bizimkiler! Gurbetteki insanlarımız...

Emperyalizmin maskesini bir çırpıda indiriveren Max Frisch'in yukardaki anıtsal sözü, tekeli sermaye beyleri-

nin geri kalmış ülke emekçilerine ne gözle baktığını açıklamakla kalmıyor, belki ondan çok, bu ülkelerin emekçilerinin insanlık için sözcüğün tam anlamıyla "insanca" bir değer taşıdığını vurguluyor. İbrahim Demirel de,

"Almanya'daki Türk İşçileri" sergisini hazırlarken, bu "insanca" olanın peşindeydi.

En umutsuz anlarda bile sanat, tüm sanat dalları, hepimizi nasıl umutlandırıyor...

İKTİSAT KONGRELERİ VE TOPLUMSAL SİYASET

M. Şehmus GÜZEL

GİRİŞ

İktisat kongreleri, genel olarak izlenen ya da izlenecek olan iktisat siyasetini belirleyecek ilkelere, önerilerin tartışılıp, kararların alınması için toplanırlar. İktisat siyasetleri, toplumsal (sosyal) siyasetlerin saptanmasında etkin rol oynarlar. Toplumsal siyasetler, iktisat siyasetlerinin türevidir dense yeridir. Bu bağlamda, iktisadi ve toplumsal siyasetlerin belirlendiği iktisat kongreleri, bütün toplumu, bu arada özellikle çalışanları, yani işçi, memur ve diğer bağımlı çalışanları -çıracak, kalfa vb.- yakından ilgilendirmektedir.

İktisat kongrelerinde benimlenen kararlar ülke siyasetini, siyasal örgütleri de etkileyebilir. Örneğin siyasal partiler, programlarının oluşturulmasında bu kararlardan etkilenebilir, siyasal erkler izleyecekleri yol ve yöntemlerde aynı kararları gözönünde tutmaya özen gösterebilirler. Bu olgunun, yani kararların siyasal düzeydeki etkisinin de araştırılması gerekir.

Kongre kararlarının tüzel bağlayıcılığı, zorlayıcılığı yoktur. Kararlar, daha çok yasa koyucuya yöneltilen öneriler niteliğindedirler. Kararların, bağlayıcılık kazanması, onların tüzel olarak düzenlenmesiyle ilgilidir. Oysa, tüzel düzenleme yasama organına, hükümete kalmıştır. Bu açıdan, kararların tüzel düzenlenmesi hükümetlerin, yasama organlarının bu konulardaki ilgi, yakınlık ve içtenliğini göstermesi bakımından ilginçtir ve mutlaka incelenmesi gerekir.

Tüzel olarak düzenlensin ya da düzenlenmesin, benimsendikleri biçimleriyle kararların içerdiklerinin, o gün ve bugün için önemlerinin ayrıca irdelenmesi anlamlı olacaktır.

2-7 Kasım 1981'de İzmir'de II. Türkiye İktisat Kongresi toplanacaktır. Bu Kongre'yi değerlendirebilmek, irdelenebilmek için 17 Şubat-4 Mart 1923'de, yine İzmir'de toplanmış olan I. İktisat Kongresi'nin tanınması, iyi bilinmesi bir zorunluluktur. Bu incelemeyi, bir

ölçüde bu zorunluluğun giderilmesi-ne küçük bir katkıda bulunmak için yapıyorum.

A) II. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

Gazetelere yansıyan resmi açıklamalara göre, 2-7 Kasım 1981 tarihleri arasında İzmir'de II. Türkiye İktisat Kongresi'nin toplanması kararlaştırılmıştır (1). Bu amaçla "Mart 1981 tarihinde, ekonominin tedvirinden sorumlu Başbakan yardımcısı başkanlığında Maliye, Ticaret, Sanayi (bakanlıkları) ve Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarları ile Odalar Birliği ve Türk-İş yetkilileri, Ege Üniversitesi İktisat Fakültesi Dekanı ile bazı profesörlerden oluşan bir tertip komitesi kurulmuş... Ayrıca İzmir'de de bir yerel komite oluşturulmuştur" (2). II. "Kongre'nin Türk ekonomisi tarihinin bir dönüm noktası olması" beklenmekte, "...Türk ekonomi tarihinin en önemli olaylarından biri olacağı" vurgulanmaktadır (3).

II. Kongre'nin yedi alt komisyon halinde çalışacağını, son günde alt komisyonlarda tartışılan tebliğlerin ışığında, "redaktörler"ce hazırlanan raporların Genel Kurul'a sunulup tartışılacağını gazetelerden öğreniyoruz. "Konuya, devletin büyük önem verdiği anlaşılmaktadır. Ancak, verilen bu öneme rağmen hazırlıkların buna paralel bir heyecan içinde yapıldığına dair henüz belirtiler gözlenememektedir. Kongre'ye üç buçuk ay gibi kısa bir süre kalmasına rağmen; delegelerin belirlenmesi, tebliğlerin hazırlanması gibi ana konularda gerekli adımların tam olarak atılamadığı anlaşılmaktadır" (4). Dolayısıyla, bu Kongre "gibi çok önemli bir olaya devletin verdiği öneme paralel bir zaman ayrılması da zorunludur. Süre gittikçe daralmaktadır. Biraz daha geçikilirse Kongre sadece bir seminer biçimine dönüşebilir" (5).

Kongre'nin yedi alt komisyonundan bir kaçının ele alacağı tebliğ konularını ilginç bulduğum için sıralamak istiyorum: "Sosyal gelişme ve istihdam" alt komisyonunda: İstihdam sorunu ve işsizliğin azaltılması; Yurtdışında çalışanların sorunları; Türk işçi şirketlerinin geliştirilmesi; işçi-işveren ilişkilerinde yeni düzenlemeler (sosyal barışı sağlayacak yönde); Esnaf; Köylerin kalkındırılması; Sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması ve etkinleştirilmesi; Kentleşme, sorunlar çözümleri; Konut sorunu ve çözüm yolları; Sosyal gelişmede sağlık; Sosyal gelişmede eğitim; Kalkınma-kültür ilişkisi; İstihdam-teknoloji seçimi;

"Tarım" alt komisyonunda, birçok konu yanında, "Tarımda işgücü ve istihdam (gizli işsizlik, göç vb.)" ile "Tarımda kooperatifler" konuları; "İç Ticaret ve Hizmetler" alt komisyonunda, birçok konu yanında, "Tüketicinin korunması" da irdelenecektir.

Tebliğ konuları önceden saptandığı gibi, tebliğlerin hazırlanması, içeriği ve sunumuna ilişkin kurallar da önceden belirlenmiştir. Örneğin tebliğlerin otuz daktilo sayfasını -ya da okunmalarının otuz dakikayı geçmemesi, "tespit ve analizler... somut çözümler" içermesi, "sorunlar"ı belirtmesi ve "kurum, kişi ve kuruluşlar"ı yermemesi aranan önkoşullardandır. Ayrıca, yetkililerin önceden sunulan tebliğleri reddetme hakkı da saklıdır. Belli koşullara ya da ulaşılmak istenen amaçlara uygun olmayan tebliğlerin geri çevrilme şansı vardır.

Kanımca, Ocak 1980'den bu yana uygulanan yeni iktisat siyasetinin güçlendirilmesine ve toplumsal oluşumlarda bu siyasete uygun değişikliklerin yapılması için kamuoyu oluşturulmasına yönelik bu Kongre'de oldukça çok sayıda konuda sunulacak ilginç ve yararlı tebliğlerle yeni iktisadi anlayışa uygun bir yönde sorunlar saptanacak, incelenecek ve çözümler, öneriler getirilecektir. Tebliğlerin -ya da özetlerinin- önceden sunumunun ve reddedilme olasılığının önkoşul olarak belirtilmesi ve diğer kurallar bu amaçla ilgilidir. Atatürk'ün 100. doğum yıldönümüne rastlayan 1981'de ve kutlamalar arasında düzenlenen II. Kongre'de "karma ekonomi'den yana görünerek "serbest rekabet ekonomisi"nin övgüsünün yapılacağını, toplumsal oluşumların çehresinin bu övgülere uygun bir duruma getirilmesi için çalışılacağını sanıyorum. Ancak, kesin yargımı Kongre'ye sunulan tebliğleri, alınan kararları gördükten, öğrendikten sonraya bırakıyorum.

II. Kongre'ye kimlerin katılacağı, delegelerin nasıl seçileceği konusunda kesin ve açık bilgimiz yok. Tertip komitesinde "Türk-İş yetkilileri"nin bulunduğunu biliyoruz. Ancak, Kongre'de işçiler, memurlar, esnaf ile diğer dar gelirliilerin yeterince temsil edilip edilmeyeceğini bilmiyoruz. Bu kümelerin de temsil edilmeleri, sorunlarının ele alınması, incelenmesi, çözüm ve önerilerin getirilmesi nasıl bir yöntemle kotalı olacaktır? Yukarıda sıraladığım kimi konuların bu kümeleri yakından ilgilendirdiği açıktır. O halde, bu kümelerin de Kongre'de seslerini duyuracak bir şekilde katılımları herhalde sağlanmalıdır. Kongre so-

nucunda liberal ekonomi düzeninin desteklenmesi, çalışanların (işçi, memur, hizmetli ve diğer bağımlı çalışanlar - çırak vb.) ve esnafın ekonomik-toplumsal haklarında sınırlamalara yol açmamalıdır.

B) I. İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

Bu bağlamda, I. İK'nin (6) anımsanmasında ve birkaç noktada yeniden ele alınmasında, gündeme getirilmesinde yarar görüyorum. Kongre'ye Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ne derece önem verdiği bilinmektedir; bu konuya aşağıda değineceğim. Ayrıca, bugün için bile ilginç ve yol gösterici olabilecek nitelikteki Kongre kararları, öneri ve ilkeleri herhalde yeniden gözden geçirilmeyi gerektirmektedirler. Böylece Kurtuluş Savaşı'nın hemen ertesinde ve Lozan görüşmelerinin durdurulduğu bir dönemde değişik halk kesimlerinden gelmiş temsilcilerin ülkenin ekonomik ve toplumsal siyasetinin saptanmak istendiği bir Kongre'de ne kararlar aldıkları yeniden hatırlanmış, bilmeyenlerin -özellikle genç kuşakların- dikkat ve ilgisine sunulmuş olacaktır.

İlgi alanım olması bakımından, I. Kongre'nin, özellikle toplumsal siyaset ve örgütlenme açısından irdelenmesinin anlamlı olacağına da inanıyorum. Konuya bu açıdan yaklaşıncı "amelenin vaziyeti" ve Kongre sonunda Genel Kurul'ca benimsenen "Amele Grubunun İktisadi Esasları" ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu bölümde, Kongre'ye ilişkin kimi genel bilgileri yineledikten sonra ilgi duyduğum yukarıdaki konuları irdelemek istiyorum.

I- İK'NİN ÖNEMİ

1923'ün başında Ankara Hükümeti, daha doğrusu İktisat Vekaleti, bir İK toplamak gereksinimini neden duymuştur? (7). Bu girişimin önemi nedir? Hükümetin beklentileri nelerdir? Bu sorulara yanıtları birkaç noktada toplayabiliriz:

1) İK'nin ekonomik alandaki önemi Erzurum Kongresi'nin siyasi alandaki önemine denktir (8). Bunu, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Kongre'yi açış konuşmasında şöyle belirtmiştir: "Efendiler, Heyet-i Aliyenizin bugün akdetmiş olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir. Çok tarihidir. Nasıl ki Erzurum Kongresi felaket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda âmil olmuş, müessir olmuş, müteşebbüs olmuş ve bundan dolayı tarihimizde tarih-i millimizde en kıymetli ve yüksek hatırayı ihraz etmiş ise, Kongreniz dahi milletin ve memleke-

tin hayat ve halâs-ı hakikisini temine medar olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını ihzar edip ortaya koymak suretiyle tarihte en büyük namı ve çok kıymetli bir hatırayı ihraz edecektir." (Ö. 256). İK, iktisadi savaşta Erzurum Kongresi'nin Kurtuluş Savaşı'nda sahip olduğu yere layık önemde görülmüştür.

2) İK'nin o sırada, ertelenmiş bulunan Lozan görüşmeleri bakımından da önemi vardır. Ahmet Emin (Yalman), bu konuda şöyle diyor: "... tam bu sırada içtima eden bir iktisadi kongrenin (sonuçlarından biri) Türk milletinin alâkaları ne istikamette olduğunu harice ve dahile gösterebileceğidir. Kongre, Türk milleti arasında yeni emel ve alâkalar uyandırdığına en sarıh bir alâmettir. Bu Kongre'nin tam Lozan müzakeratının iktisadi ihtilâfları yüzünden inkıta uğradığı bir sırada kışad edilmesini bir hüsn-ü tesadüf addetmek lazım gelir. Türklerin meselâ Karaağaç yüzünden harp etmesini tabii gören, fakat iktisadi esarete karşı mücadele açmalarını mânâsız ve mantıksız bulan bazı ecnebilere kongrede söylenerek sözler en belîğ bir cevap teşkil edecektir". (abç) (9).

Aynı konuya, açış konuşmasında, M. Kemal Paşa da değinmiş "Mazide, Tanzimat devrinden sonra ecnebi sermayesi müstesnâ bir mevkie malikti. Devlet ve Hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka birşey yapamamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptırmayız." diyerek Lozan görüşmelerinin kesilmesi nedenlerini açıklamış (10). Türkiye'nin ekonomik bağımsızlıktan yana olduğunu da şöyle dile getirmiştir: "İstiklâl-i tâm için şu düstur var: Hakimiyet-i milliye, hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir... Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferle tetvie edilemezse semere-i netice payidar olamaz." (Ö.251). İK, Lozan'da barış yapmak istemeyen emperyalistlere karşı hissedilenlerin dile getirildiği bir forum gibi kullanılması bakımından önemlidir.

T. Timur da, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir sırada, İK'nin toplanmasının önemine değinmekte ve şunları söylemektedir: "Son derece önemli saydığımız bu Kongre ... emperyalistlere görüşümüzü ve barış şartlarımızı belirtmek için de bir vesile olmuştur." (S. 52). Timur'a göre, Kongre'de kış aylarında onca delegenin oldukça zor koşullarda bir araya getirilmesinin nedenlerinden biri de "batılı mütte-

fiklere bir an önce toplu bir şekilde görüşlerimizi" bildirmek içindir (s. 53). Timur, bu açıdan bakınca, durumu şöyle değerlendirmektedir: "Atatürk'ün Kongre'yi açış nutku, Kongre'nin en önemli belgelerinden biridir. Atatürk, bu konuşmasında hem emperyalistlere karşı tutumumuzu, hem de rejimin gelişme yönünü ortaya koymuştur." (A.y.).

3) İK, ilk kez ülkenin tüccar, çiftçi, sanayici ve işçilerini bir araya toplaması bakımından da önem kazanmaktadır. Böylece, dönemin yönetici ve yazarlarınca belirtildiği gibi, değişik yörelerden, ülkenin dört bir yanından gelen aynı meslek sahipleri birbirini tanımak, sorunlarını tartışmak, deneyimlerini aktarmak olanağını bulmuştur. Bu arada, bir yandan da ülke içi ticaretin gelişmesi amaçlanmıştır.

4) İK'nde ilk kez tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi sorunlarının ulusal düzeyde ele alınması da büyük öneme sahiptir. Hele ilk kez işçi durumunun ulusal düzeyde tartışılması başlı başına bir olaydır. İşçi sorununun ilk kez bu düzeyde gündeme getirilmesi, özellikle incelenmesini de gerektirmektedir.

5) İK'nin bir başka önemi, 9 Eylül 1923'te kurulduğu kabul edilen Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'nin programı üzerinde yaptığı etkidir. 1923'te CHF'nin ilk programı sayılabilecek "9 Umde'nin hazırlanışında, giriş bölümünde belirtildiği gibi, "İzmir'de bütün memleket müessesilerinden müteşekkil olarak toplanan İktisat Kongresi çalışmaları da nazarı itibare alınmıştır." (11).

6. Mustafa Kemal Paşa, Kongre'nin açılışından önce uzun bir yurt gezisi yapmış, "tetkikat-ı iktisadiye'de" bulunmuştur. Bu da Kongre'ye verilen önemi gösterir. Açılıştan önce, ülkenin iktisadi durumunu, Gazi, bizzat görmek, incelemek istemiştir.

II- İK'NİN AMACI

İK, sıraladığımız noktalardaki önemi yanında kimi amaçlara yanıt vermek için de toplanmıştır. Hükümetin İK'ni toplamakla ulaşmak istediği amaçları şöyle sıralayabiliriz:

1- Ülkenin ekonomik kalkınma yolları saptanmak, izlenecek iktisat ve toplumsal siyasetler konusunda halkın temsilcilerine, ülkenin "iktisadi amilleri"ne danışılmak istenmiştir.

İktisat Vekili M.Esat Bey İK'nin amacını şu biçimde açıklamıştır: "Bu Kongre'yi millet ve memleketimizin kabiliyet ve ihtiyacat-ı iktisadiyesini elbirliği ile tetkik ederek

ona göre bir say ve ittıla usulü vaz ve tetkik eylemek ve aynı zamanda memleketimizin muhtelif ve şimdiye kadar yekdiğerine yabancı kalmış iktisat amillerini birbiri ile tanıştırmak için açıyoruz." (Ö.10).

Ayrıca, İK, Anadolu Kurtuluş Hareketinin ekonomik yönelimlerini gösterecek olması bakımından da oldukça önemli bir girişimdir. İzlenecek iktisadi ve toplumsal siyasetlerin saptanması yanında yabancı sermaye konusunda düşünülenlerin açıklanması, bu ve benzeri konularda kararların alınması da merakla beklenmekteydi.

İK sonunda benimsenen iktisat siyasetinin devlet koruyuculuğu altında özel teşebbüsün geliştirilmesi olduğunu biliyoruz. Bu siyaset gereğince özel teşebbüs korunmalı, teşvik edilmeliydi. Ancak, bu siyaset, değişik nedenler sonucu 1930'lu yıllarda bırakılmıştır. Boratav'ın dediği gibi, "Kongre'nin genel zihniyetinin Cumhuriyet idarecilerine hiç olmazsa 6-7 yıl hâkim olduğu söylenebilir" (s.4).

Benimsenen bu iktisadi siyaset kendisiyle birlikte bir de toplumsal siyaset getirmiştir. Ancak, 1930'lu yıllarda devletçiliğin benimsenmesi üzerine toplumsal siyasette de değişiklik olmuştur. Bu konulara daha sonra ayrıntılı bir biçimde değineceğim.

2- İK'ni mesleki temsil ilkesine göre toplayarak, hükümet, iktisadi alanda kendi olanaklarıyla başlatmak istediği atılıma -hamle- tüm iktisadi öğelerin, kadın-erkek ayırmadan, hatta olanaklar ölçüsünde olabildiğince kadını da iş yaşamına çekerek, coşkulu bir katılımını gerçekleştirmek istemiştir. Bu amaçla, örneğin tüccarın parasını çıkarmasını sağlamak umuduyla I. Dünya Savaşı sırasında getirilen her türlü ticari sınırlamalar kaldırılmak istenmiş, ona güvence verebilmek için yöntemler benimsenmiştir. İK'de kadınlara gösterilen ve aşağıda belirteceğim, ilginin altında yatan amaç da kadını yetişkin erkek nüfusun az olduğu bir sırada, en yüksek oranda ekonomik yaşama çekmektir. İK'nin bir amacının da milleti "iktisadi savaşa" hazırlamak olduğu açıktır (12).

3- "İktisadi savaş" başlarken, halkın ekonomik sorunlarını, sıkıntılarını bir de onun temsilcilerinin ağızlarından dinlemek, onların önerdiği yollar görülmek istenmiştir.

III- "MURAHHASLARIN" (DELEGELERİN) SEÇİMİ

Kongreye katılımda mesleki temsil yöntemi benimsenmiş ve dele-

gelerin seçiminde kaza birimi esas alınarak, her kazadan tüccar, sanatkâr, amele, sanayici ve bankacılar birer, çiftçilerden üçer delege olmak üzere toplam sekiz delegenin gönderilmesi kabul edilmiştir. Kongreye bütün ülkeden toplam 1135 delegenin katıldığını biliyoruz. Bu durumda, bütün kazaların temsil edilmediği açıktır. (13).

Kaza düzeyinde sekiz kişi olarak seçilen delegeler dört kümede toplanmışlardır. Şöyle ki:

1- Tüccar ve bankacıların delegeleri tüccar kümesi olarak sekiz delege den ikisini,

2- Çiftçi kümesi üç delegeyi,

3- Sanayi kümesi bir delegeyi,

4- Amele kümesi sanatkâr (yani esnaf) ve amele delegelerini yani iki delegeyi içermektedir (14).

Bu dağılıma göre, sayısal düzeyde üç delege ile çiftçi kümesi ilk, iki delege ile tüccar ve amele kümesi ikinci, bir delege ile sanayiciler sonuncu sıradadır.

Delegeler arasında çiftçilerin, sayıca en büyük bölümü oluşturdıkları açıktır. O dönemde yazıldığı gibi, "Grupların kemmiyet itibariyle kuvvetlisi çiftçi idi ki, miktarı dörtyüzü mütecavizdi" (15). Çiftçi delege sayısının çok olması ülkenin tarım ekonomisine dayalı ve tarım nüfusunun ağırlıkta olması ile ilgilidir. Ancak, burada ilginç olan, "çiftçi" delegeleri arasında fakir ve topraksız köylü ile tarım işçilerinin temsilcilerinin olmamasıdır. Böylece, bu sonuncular, "Esaslar" saptanırken tümüyle ihmal edilmiş, unutulmuşlardır. Bu konuya aşağıda yine değineceğim.

Tüccar kümesi de sayıca önemliydi. Ancak, bu küme, sayısal önemi yanında Kongre'yi yöneten merkez olması bakımından da üzerinde durulmayı gerektirmektedir. Tüccarlar arasında da özellikle İstanbul tüccar delegeleri birinci önemdedirler.

Ağustos 1922'de Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla biteceğinin anlaşılması, Ekim 1922'de İstanbul'un Kurtuluş Ordusunun fiili denetimine geçmesi, Saltanatın 1 Kasım 1922'de kaldırılması üzerine İstanbul'un "Türk ve Müslüman" tüccarı eyleme geçti (16). Bu eylem, İstanbul'un -ve diğer kentlerin- Rum, Ermeni - ve Yahudi- tüccarı ile yabancı sermayenin bırakacağı boşluğun "Türk ve Müslüman" tüccarca doldurulması eylemi, Başar'ın deyişiyle "millileşme yolunda açılan iktisadi savaş" (17) dir. Birtakım ön girişimlerden sonra (18) 1 Aralık 1922'de Milli Türk Ticaret Birliği (MTTB) kurulmuştur (19). Bu aynı amaçla "MTTB'nin

arkasından, aynı ayın (Aralık 1922) sonlarına doğru iki Birlik daha **kurduk** (abç): İstanbul Esnaf Cemiyetleri Birliği (İECB), Türkiye Umum Amele Birliği (TUAB)" (20) diyor. İstanbul'un "Türk ve Müslüman" tüccarının kurduğu bu üç teşkilât, "millileşme yönünde açılan iktisadi savaşta" birlikte çalışmak amacındadır.

"MTTB, gerek ithalat ve ihracat ticaretinde ve gerekse toptancı ve yarı toptancı ticarette Türk tüccarının hâkim olmasını amaç edinmişti. Bu iş için mutlaka devletin yardımı ve enerjik müdahalesi lâzımdı... (abç). Liberal bir görüş ve serbest rekabet şartları içinde ticaretin millileştirilmesi, iktisadi hakimiyetin Türk milletinin eline geçmesine imkân olmadığı için **başlangıç döneminde devlet gücüne dayanan bir müdahalenin zorunlu olduğuna** inanmaktaydık." (abç) (21).

MTTB'nin "Katib-i Umumisi" seçilen A.H.Başar, kuruluşun sonraki gelişmeleri şöyle anlatıyor: "Derneğin kurulmasından hemen sonra İstanbul'da yurt çapında büyük bir iktisat kongresi toplama-ya teşebbüs ettik. Kongre'de bütün Türk ithalat ve ihracat tüccarları, şirket müdürleri, bankacılar ve iktisatçılar bulunacak ve bilhassa ithalat ve ihracat ticaretine değinen meseleler üzerinde konuşulacaktı." (22). MTTB'nin tasarladığı Ticaret-i Hariciye Kongresi daha sonra ertelenmiştir (23). Bunun üzerine MTTB, İzmir İK'ne etkili bir şekilde katılmak amacıyla çalışmalarına başlamıştır.

MTTB, İzmir İK'nde herhalde en etkili güç merkezi olmuştur. Bunu hemen hemen bütün yazarlar kabul etmektedir. Başar, anılarında, bu olguyu açık bir şekilde dile getirerek, İstanbul'dan giden delege grubundan söz ederken şöyle diyor: "... bu kadar bağlı, bu kadar fikir birliğine varmış bir grup olamazdı.. Kongre'nin ağırlık merkezi İstanbul grubundaydı." (24). İstanbul grubu, "Kongre'yi adeta idare" etmiştir. Kongre başkanlığını Kâzım Karabekir Paşa'ya öneren, onu bu görev için ikna eden Başar ve arkadaşlarıdır. Dahası, Başar, Karabekir Paşa'nın Başkan, kendisinin de dört "divan katibi"nden biri seçilmesini, aynen "Bu suretle bütün Kongre boyunca idare fiilen elimize geçmiş bulunuyordu" biçiminde değerlendirmektedir (25).

İK'ne en hazırlıklı giden kümenin İstanbul delegeleri olduğu kesindir. İstanbul'da delegelerin seçimi, İktisat Vekaleti'nin "tamimi" (genelge) uyarınca ilgili meslek örgütlerinin gösterdiği adaylar arasın-

dan Vilayet makamınca seçilmiştir. Seçim için, Vali Vekili Esat Bey nezdinde bir komisyon kurulmuş, seçimin yapılacağı son toplantıya Üsküdar ve Beyoğlu mutasarrıfları da katılmıştır (26). "Tamim" uyarınca "murahhasların süratle intihap edilerek mevki, isim ve adreslerinin bildirilmesi ve süratle izamları" (gönderilmeleri) gerekmektedir (27).

İzmir'de, murahhasları, "Vali Mustafa Abdülhâlik bey'in riyaseti altında toplanan Ticaret ve Ziraat Odaları, Belediye, Meclis-i İdare, Müdafaa-i Hukuk âzâları" seçmiştir (28).

Amele kümesine gelince, kurala göre her kazadan bir işçi temsilcisinin seçilerek gönderilmesi gerekiyordu. Bu seçimin bütün kazalarda yapılmadığını sandığımı daha önce belirttim. Seçim yapılan yerlerde bu seçimin nasıl yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Kongre'ye katılacakların tüm giderlerini bizzat ödemeleri gerektiğinden seçimde mali olanakları olanların tercih edildikleri düşünülebilir. Gerçekten İzmir'e gitmek, orada günlerce kalmak -Kongre nedeniyle İzmir'de fiyatların oldukça arttığını da belirtmek gerekir (29)- vb. gereksinimler için gerekli kaynakları "amele murahhasları"nın nasıl elde ettiklerinin düşünülmesi gerekiyor (30).

İşçi delegelerinin, yukarıda belirttiğim İstanbul ve İzmir temsilcilerinin seçiminde olduğu gibi, önerilen isimler arasından Vali ve mutasarrıflar ya da onların başkanlığında kurulan komisyonlarca seçildiklerini söyleyebiliriz. Bu seçimde ne gibi ölçütlerin gözönüne alındığını bilmiyoruz. Ancak, işçi delegeleri olarak İzmir'e gelenler arasında işçilikle ilgileri olmayanların da bulunduğunu biliyoruz. Bu konuya aşağıda özel olarak değineceğim. Bu arada, seçim yapılan her yerden işçi delegesi gönderilmediği de bilinmektedir. Çünkü, herhalde "işçi yoktur" denmiştir. Bir örnek olarak "... diğer vilayetlere nispetle vâsi bir sanayi merkezi..." İstanbul delege seçimlerini verebiliriz: İstanbul Vilâyetinin dokuz kazasından Kartal, Makrıköy, Şile ve İmrâlı'dan seçilen delegeler arasında işçi delegesi yoktur (31). Karahisar-ı Şarki, Mesudiye, Malatya, Bartın, Kütahya merkez ilçeden seçilenler arasında da amele delegesi yoktur. Bu yokluğun nedeni, herhalde yalnızca sözkonusu yerlerde işçi olmaması değildir.

Amele delegesi olarak seçilen, ancak, amelelikle ilgisi olduklarını sanmadığım örnekleri, Ökçün'ün

değişik yerlerde verdiği bilgilere dayanarak şöyle sıralayabilirim: Mersin'den "Doğru Öz" gazetesi sahibi ve baş muharriri Atâ Çelebi (s. 197), Seyitgazi'den demirci esnafından Mehmet Usta (A.y.), Bahriyeli Muallim Şefik (s. 297), Zonguldak'tan amele namına ocak çavuşlarından Ahmet Çavuş (ve san'at-kârlar namına makinist Osman Nuri Efendi) (s.195). Ayrıca, Kütahya murahhası Aka Gündüz amele kümesi başkanıdır vb. (32).

Bu delegelerin seçiminde amele tanımının açık olmamasının, esnaf ve amele tanımları arasındaki karışıklığın belli bir etkisi olmuştur (33). Ancak, ne esnaf, ne de amele olanların amele murahhası seçilmesi nasıl açıklanabilir? Gazete sahibinin amelelikle ne ilgisi olabilir? "İşçi delegeleri arasında atölye çalıştıranlar (ın), eski bir vali (nin), hatta imamlar (ın) dahi" varlığı ileri sürülmüştür (34). İşçilikle doğrudan ilgisi olmayanların İşçi Kümesi içinde (A.Gündüz'ün başkan olması gibi) önemli yerlere getirilmesi ve yine bu tür delegelerin Kongre Başkanlık Divanında işçileri temsil etmesi, bir yerde yöneticilerin işçileri denetim ve güdüm altında tutma kaygısıyla açıklanabilir. Böylece tartışma ve kararların belli sınırlar içinde kalması amaçlanmış olabilir.

İşçi delegeleri konusunda ilginç bir gelişme de, Kongre'ye katılmaları nedeniyle beş işçinin, Aydın Şimendifer Kumpanyasınca işten çıkarılmaları ve bunun Genel Kurulca protesto edilmesidir (35). Bu olay, katılımın, kimi riskler taşıdığını göstermesi bakımından ilginçtir.

İşçi delegelerinin toplam sayısının 120-130 kadar olduğunu sanıyorum (36). Tarım işçilerinin Kongre'de delegeleri bulunmadığına göre, bu 120-130 kişinin, sanayi işçilerini temsil ettiklerini varsayabiliriz. 1923'te Türkiye'de toplam sanayi işçi sayısının 120-130 bin (37) olduğunu kabul edersek her bin işçinin bir delege ile temsil edildiği sonucuna ulaşabiliriz ki bu, temsil bakımından yeterli bir ölçü olarak kabul edilebilir.

İşçi Kümesi başkanlığına Kütahya murahhası Aka Gündüz ve mazbata muharrirliğine Afyon Karahisar murahhası Bahriyeli Muallim Şefik Bey seçilmişlerdir. Aka Gündüz, Kongre'nin dört başkan vekilliklerinden birini, Şefik Bey de dört divan katipliğinden birini üstlenmiştir (Kongre divanında eşitlik ve denge olsun diye K.Karabekir'in isteği üzerine her kümeden bir başkan vekili bir de divan katibi seçilmiştir).

İşçi kümesi Kongre'de güçlü bir

merkez olabildi mi? Bu soruya olumlu yanıt vermek zordur. Bilindiği gibi, Kongre daha çok tüccar kümesinin yönetiminde kalmıştır. Amele delegeleri ne yazık ki zayıf kalmıştır. A.H.Başar'a göre "amele davasında ... en hazırlıklı grup, bizimle (yani MTTB ile) beraber delegelerini Kongre'ye yollamış olan İstanbul'daki (İUAB)ydi (38). Diğer yerlerden amele çok zayıf olarak temsil edilmişti. Biraz İzmir delegeleri kuvvetliydi." (39).

MTTB'nin Kongre'de "one man show" olması gibi İUAB de işçi kümesini Aka Gündüz ile birlikte yönetmiş gibidir. Dolayısıyla, bu işçi örgütü üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır.

İUAB, 1922 Aralık sonuna doğru kurulmuştur. Kuran, Başar'a göre, MTTB'dir. Bu duruma, özellikle dikkat çekmeliyiz; İstanbul'da kent düzeyindeki bu işçi örgütü tüccarlarca kurulmuştur. Amaç, yine Başar'a göre, "Millileşme yönünde açılan iktisadi savaşta" İUAB'nin MTTB ve İECB ile birlikte yürütmesidir. İlginçtir, İUAB, hemen hemen tümüyle yabancı sermayeye ait işletmelerde örgütlenmiştir. Başar, İUAB'nin hepsi "ecnebi şirketler" olan tramvay, reji, Bomonti Bira Fabrikası gibi işletmelerde kuvvetli olduğunu belirtiyor. 14 Temmuz 1923'te İUAB, Bomonti Bira Fabrikası'nda bir grev de örgütlenmiştir (40). Bu ilginç örgütlenme biçimi ve eylem "millileştirme" savaşı ile yakından ilgilidir.

Başar'ın belirtliğine göre, "Amele Birliği Başkanı Şakir Rasim (41), İUAB'nin MTTB ile aynı gaye ve hedef etrafında elele çalıştığını açıkça ilan ederdi. Bizim de (MTTB) İUAB'ne yardımcı olduğumuzu ve bütün dâvalarını tüccar derneği olarak desteklediğimizi herkes bilirdi. Bu durum tabii solculara hücum vesilesi olmuştu: İUAB, tüccarın bir kukla teşkilatından, bir paravandan ibaretti!" (42).

İUAB, pek doğal olarak, "hiçbir meksad-ı siyasi ile teşekkül etmiş olmayıp yegâne gayesi(nin) milli bir daire dahilinde şirketlere ve kumpanyalara karşı kendi hukuk ve menafiiini müdafaa ve muhafazadan ibaret" (43) olduğunu ilân etmektedir.

Birlik, MTTB'ne sunduğu raporda "işleriniz, fabrikalarınız için ameleye ihtiyacınız olduğu vakit Birliğimizi bu gibi amele kuvvetleri için bir menbâ olarak kabul etmenizi istirham eyleriz" demektedir. Birliğin, iş bulma kurumu gibi çalışmak istemesi, siyasi hiçbir amacı olmadığını belirtmesi doğaldır. Çünkü Birliğin kuruluşunu

gerçekleştiren bizzat MTTB'dir (44) İstanbul'un "Türk ve Müslüman" tüccarının "İstanbul'da açılan ticari boşluğu süratle Türk tüccarının doldurmasını sağlamak" amacıyla kurduğu MTTB, yalnız tüccarları değil, esnaf ve işçileri de örgütlemeye gereksinmesini duymuş ve öyle de yapmıştır (A.Y.). Bu nedenle MTTB ile İUAB, İK'de birbirlerini baştan sona dek desteklemişlerdir.

Görüldüğü gibi, işçi temsilcisi olarak Kongre'ye katılanların kiminin işçilikle bir ilgileri yoktur, kimi -vali ya da mutasarrıflarca seçilmeleri ve benzeri nedenlerle hükümete yakındırlar, kimiyse İstanbul tüccarlarının paralelindedir. Bütün bunlara karşın, İşçi Kümesinin İktisadi Esasları arasında günümüzde bile oldukça ileri ve anlamlı sayılacak ilke ve önerilerin yer alması oldukça düşündürücüdür. Bu, herhalde, herşeye karşın işçilerin çalışma koşullarının oldukça kötü olması ve bu koşulların tiran önce düzeltilmesinin, katılanların belli bir kesimince istenmesi ile açıklanabilir. Bu konuda, kimi aydın çevrelerinin Kongre'ye katılacak işçilere yardımları, yol göstermeleri de rol oynamış olabilir. Ayrıca, işçi temsilcileri arasında bulunan, Zonguldak ve diğer maden bölgesi işçilerinin iktisadi ve toplumsal çıkarlarının bilincinde oldukları da ileri sürülebilir. Unutulmasın ki Ankara hükümeti daha ilk iş olarak 1921'de Ereğli Havzası'na ilişkin iki yasa (45) çıkartarak maden işçilerinin kötü çalışma koşullarını düzeltmek istemiştir. Bu yasaların -geçen iki yıl içinde uygulanın ya da uygulanmasın- maden işçilerince büyük bir sevinçle karşılandığını biliyoruz (46).

Delegelerin, herşeye karşın, oldukça özgür bir biçimde görüş ve düşüncelerini açıklama olanağı bulmalarının da Esaslar'ın içerik ve kabulünde belli bir rol oynadığını sanıyorum.

IV- İK'DE KADINLAR

Gerek delege seçiminde, gerekse Kongre sırasında delege ve dinleyiciler arasındaki kadınlara karşı takınılan olumlu tavrın dikkatimi çekmesi ve bu tutumun, Osmanlı geleneginden alışılmamış ölçüde farklı olması nedeniyle bu konuyu ayrıca incelemek istiyorum.

Delege seçiminde kadınlara da fırsat tanınmıştır: Mücahide Fatma hanım İzmir'den çiftçi temsilcisi seçilmiştir (47). Yine "İzmir'de muhtelif müessesesatta çalışan kadın amele tarafından Kongre'ye Hayriye, (Elif) Emine, Şefika, Münire ve

Nigâr hanımlar murahhas olarak intihap olunmuşlardır." (48). Rukiye hanım da İzmir'den işçi delegesidir.

Kongre sırasında, kadınlara özel bir özen gösterilmiştir. İşte kanıtları: Kadın dinleyicilere 300 kişilik yer ayrılmış, çok sayıda kadının dinleyici olarak katılması için çalışılmış ve ilk günkü oturumda 500 kadın dinleyici hazır bulunmuştur. İktisat Vekili M.Esat, bu durumun farkında olmalı ki, açış konuşmasında "Hanımlar, efendiler"i sık sık kullanmış ve daha ilk sözleri arasında "Çilekeş Türk hanımları hoş geldiniz. Gelecek sene adedinizin daha çok olmasını dilerim" demiştir. (49). Kadınlara gösterilen bu ilgi Kongre süresince eksilmemiştir. Nihayet Kongre'nin son gününde Genel Kurul Başkan Vekili ve Sanayi Kümesi Başkanı Selâhattin Bey'in (Ayvalık) şu sözleri ilginç değil midir?: "Esna-i müzakerede ve betahsis müzakereatin hareketli anlarında sağa sola atf-ı dikkat etmeğe imkân müyesser olamadığından gerek azâmız meyanında ve gerek sâmiin localarında bulunan hemşirelerimizi az çok rencide edecek söz geçti ise aflatırını istirham ederiz." (Ö.325).

İzmir işçi delegesi Rukiye hanım kapanış konuşmasında kadın işçiler namına şunları söylüyor: "Bizleri bu Kongre'ye davet eden BMM ve erkânına ve bilhassa Reisimiz Gazi Mustafa Kemâl Paşa hazretlerine biz kadınlar samimi teşekkürlerimizi takdim ederiz.

Türkiye'de "memleket işlerine" kadınların da iştirâk etmesi ilk defa vukubuluyor. Bu şeref bize müyesser olması kalplerimizi refah ve gurur hisleriyle doldurdu. Kongre, iktisadımızın temelini teşkil eden işçi sınıfının meşrû haklarını tanıdı. Bu netice kadın işçileri namına şâyan-ı şükrandır. Diğer grupların da aynı sadakatle iktisadi kurtuluşumuza çalışacaklarına emin bulunuyoruz." (Ö.326-7).

Kadınlara neden bu kadar ilgi ve özen gösterilmiştir? Bu sorunun birkaç yanıtı olabilir:

1- İşçiler ve diğer kümeler arasında erkeklerin yanı sıra kadınlar da bulunduğu onları da delege seçilmesi doğaldır.

2- Kurtuluş Savaşında erkekler kadar kahramanlık gösteren kadınlara toplumsal, ekonomik ve siyasal uğraşlarda hak ettikleri yeri vermek gereksinmesi duyulmuştur. Kadınlara özellikle toplumsal hayatta daha etkin olmaları isteginin kökenini II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde bulabiliriz. "31 Mart" (13 Nisan 1909) olayının bir nedeninin de

"açık saçık" kadınların "erkeklerle sokaklarda dolaşmaları" olduğu bilinmektedir.

3- Ancak, en geçerli yanıt, herhalde yazar Hikmet Şekip'in 24 Şubat 1923 tarihli İktisat'daki şu açıklamasıdır: Kadınlara gösterilen ilgi ve özenin nedenlerinden ve kadınların Kongre'ye gösterdikleri ilgiden beklenen faydalardan biri de "iktisadidir, çünkü nüfus boşluktan muzdarip olan memleketimizde kadın sayı (iş) ve ticaret hayatına atılırsa erkek meşgalelerinden bir kısmı ve kılet-i nüfusun zararları kısmen telafi edilebilecektir..." (Ö.340). Peşpeşe gelen savaşlar sonucunda kırılan erkek nüfusun ekonomik alanda bıraktığı boşluğun kadınlarca doldurulması amaçlanmıştır. Bunun için de önce, onların da Kongre'ye, kararlara katılımı aranmıştır.

4- Ekonomik alanda yeni bir hamle yapılmak istendiğinden, kadın-erkek bütün toplumda genel bir coşku, bir girişim ortamı yaratılmak istenmiştir. Dolayısıyla o zamana dek sadece işçi, ev kadını, vb. olarak çalıştırılan kadına önemli bir Kongre'de katılım olanağı tanınmıştır. Bu çok yerinde bir girişimdir. Ancak kadın delegelerin çoğunun -saydıklarımın tümünün İzmir'den olması, bu katılımın yerel kaldığını göstermekte, belki de sadece Kongre'nin toplandığı yer olması nedeni ile yalnızca İzmir'den seçildiklerini akla getirmektedir.

Özel olarak kadınlara ilişkin ilkelere yalnızca İşçi Kütmesi İktisat Esasları'nda rastladım. Bu olgu, bir yandan kadın delegelerin çoğunun işçi olması, öte yandan korunmaya özellikle kadın işçilerin gereksinme duyması ile açıklanabilir.

(DEVAM EDECEK)

NOTLAR:

(1) 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan I. İktisat Kongresinde, bu tür kongrelerin her yıl yenilenmesi ve II. İK'nin bir yıl sonra yapılması kararlaştırılmıştır. Dönemin gazetelerine göre "İK'nin gelecek sene zaman ve mahall-i in'i kadının tayini hükümetin tensibine tâlik" edilmiştir. İktisat'a göre ise "gelecek sene kongre 1 Mayıs'da küşat edilecektir." (açılacaktır). A.G.Ökçün (hazırlayan): Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, haberler-belgeler-yorumlar, ikinci basılış, AÜSBF Yay., Ankara, 1971, 316-8 (Bundan sonra Ö. diye gösteriyorum).

Ancak, II. İK, ne 1924'de ne de daha sonra toplanmadı. II. İK'nin yapılmama nedenleri olarak, A. Hamdi Başar, 1923 Mayıs başlarında (yani I. İK'den iki ay sonra) İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, İktisat Vekili Mehmet Esat ve bazı vekiller ile

daha alt kademede umum müdürlerle yaptığı temaslara dayanarak şunları belirtiyor. "Bir kere İzmir İK'den pek memnun olana rastlamamıştım. Alınan sonuç ve hele Misakı İktisadi kimseyi tatmin etmemişti. Sonra kongrelerin devamlı olması halinde milli hükümetin başına bazı gailelerde açılabilirdi. Verilecek kararlar uygulanmazsa hükümetle kongre çatışması zararlı olurdu. Fakat benim Ankara'da asıl gördüğüm ve anladığım, askeri zaferden sonra iktisadi sahada kimsenin ne yapacağını bilmemesi, daha doğrusu bu konunun pek o kadar acele ve önemli olduğuna inanmamış olması idi. Zafer kazanılmış, ama daha henüz sulh olmamıştı. (Lozan antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalandı.) İstanbul bile ecnebi işgali altındaydı. (6 Ekim 1923'te Kurtuluş Ordusu İstanbul'a girdi.) Bir kere sulh olsun, İstanbul kurtulsun, bunlar sonra düşünülecek işlerdi." (abç) A.H. Başar: "Hatıralar: Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e, iktisadi savaş başlıyor", (seri yazı), Barış Dünyası (BD), sayı: 56,58).

(2) C.T. Sadıklar: "Birinci İktisat Kongresi'nden ikincisine", Milliyet, 15 Temmuz 1981.

(3), (4) ve (5): A.y.

(6) 1. İK, ekonomik, toplumsal ve siyasal bakımdan sahip olduğu önemi nedeniyle birçok yazar ve bilim adamınca ya özel olarak incelenmiş ya da İK'ne en azından değinilmiştir. Bu konuda baş yapıt herhalde yukarıda verdiğimiz A.G.Ökçün'ün kidir. Bunun yanı sıra, şu kaynaklarda konuya ilişkin bilgi vardır: A.G.Ökçün: "1923 yılında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresinde kabul edilen esaslar" SBFD, C.XXIII, No: 1, Mart 1968, 53-100, (Ö.1968 diye gösteriyorum), (Ökçün, kısa bir incelemeden sonra kongredeki dört kümenin benimsenen ilkelerini aynen vermektedir.) İktisat Esaslarımız, 17 Şubat 1339'dan 4 Mart 1339 tarihine kadar İzmir'de toplanan ilk Türk iktisat kongresinde kabul olunan esaslar ve İrat olunan nutuklar, (eski harflerle), Anadolu matbaası, İzmir 1339 (1923); D. Avcıoğlu: Türkiye'nin düzeni, dün, bugün, yarın cilt: 1, Beşinci basım, Bilgi Yay., Ankara, 1971, 226-33; T. Timur: "Türk Devrimi ve sonrası, 1919-1946, Doğan Yay., Ankara, 1971, 51-5; K. Boratav: Türkiye'de Devletçilik (1923-1950) (İktisadi Düşünceler ve İktisadi Mevzuat), AÜSBF Yay., Ty. 4; A.H. Başar: "Hatıralar: Meşrutiyetten Cumhuriyet'e, İzmir İktisat Kongresi", BD, sayı: 55, 759-69 (Başar'ın Anıları BD'nin 1. sayısından başlamaktadır. İK'ne ilişkin açıklamalar daha çok 54 ve 55. sayılardadır.); A.H. Başar: "1923 Türkiye İktisat Kongresinden 1948 Türkiye İktisat Kongresine", Türkiye İktisat Mecmuası, sayı: 10 Kasım 1948 aynı sayıda Başar'ın "İzmir Kongresine dair bir hatıra"sı da var. (Bu iki yazıyı ne yazık ki okuyamadım); C. Talas: Sosyal Politika, (3. Basım) Sevinç Matbaası, Ankara 1967, 168-9; C. Talas: Ekonomik Sistemler, İkinci Bası, Doğan Yay., Ankara, 1974, 354-6; S. Erdoğan: "İzmir İktisat Kongresi, 1923", Aydınlık S.D., sayı: 4 Şubat 1969 287-38.

(7) Açıklayacağım gibi, İK'nin toplanmasının birçok amacı ve hükümetin bu kongrede kimi beklentileri vardır. İK toplanması konusunda, bize örnek olan önceki uygulamaları arayanların Macaristan'ı gösterdiklerini burada belirtmek gerekir. Şubat 1923'de Hakimiyet-i Milliye'de "İzmir İktisat Kongresi" başlıklı yazıyı yazan İzmir meb'usu Tahsin, şöyle demektedir: "İzmir kongresi ile 1848 tarihinde Macar inkılapçılarından Koşut ve Andraşi ile rüfekaşının delâletiyle yapılan kongrelerde maksat ve esas itibarıyla pek büyük bir müşabehet vardır. Macarlar, Avusturya boyunduruğundan kurtulup istiklâl-i dahililerini temin edince en evvel memleketin iktisadiyatını düşünmüşler ve bu maksatla tıpkı bu defa düşündüğümüz gibi muhtelif sunuf müstahsilinden mürekkep bir iktisat kongresi teşkil etmişlerdi. Budapeşte, Tamaşvar, Mazoherkiç İktisat Kongrelerinde çizilen hutut-u esasiye Macar Parlamentosundan geçerek bir düstur-u iktisat haline konuldu... Koşut ve Andraşi'nin açtığı bu mücadele-i iktisadiye hemen her sene Macaristan'ın bir şehrinde kongre yapılmak suretiyle takip edilegelmiştir." (Ö.37-8). İK'nin, 3 Şubat 1923'de, BMM'deki tartışmasında, Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, "Bu şekilde bendenizin bildiği misal, yakında gazetelerde gördüğüm İtalya Başvekili Mussolini'nin yapmak istediği bir iktisat kongresidir. Fakat onun mahiyeti adeta iktisadi bir meclis-i meb'usan şeklinde olduğundan gayet şiddetli ve fena bir hücumla karşılaşmıştır. Zannediyorum ki, o da suya düşmek üzeredir." (Ö.18-9) diyerek Mussolini İtalyası ile koşutluk bulmaya çalışmıştır. Bu konuşmayı yanıtlayan Mahmut Esat, İtalya'dan söz etmediği gibi, Macaristan'ı örnek olarak verip kongre toplanmasının iyi olacağını şöyle dile getirmiştir: "Diğer memleketlerin tarihlerine bakıldığında zaman hemen her tarafta iktisadiyatın inkişafı bu surette başlamış olduğu görülür. Macaristan'ın iktisadiyatını çizen bundan 50-60 sene evvel toplanan büyük bir kongre olmuştur. Bizde çizemezler mi?" (Ö.27)

(8) 3 Mart 1923 tarihli Akşam'da A. Muhittin, bu konuda aynen şunları yazmıştır: "Erzurum ve Sivas kongrelerinden sonra İzmir kongresi... Evvelkilerin siyasi ve tarihi manasıyla bunun hayati ehemmiyeti. Ben bugün bunlara aynı sikleti ve aynı kıymeti izafe etmekte hiç tereddüt etmeyeceğim. Bu bir cüretkârlık ve bir mübalağa addolunsa bile! İki gün sonra in'ikad edecek Kongre Türklüğün Erzurum ve Sivas'ta kudret ve ihtişam ile tecelli eden varlık iradesinin İzmir'de iktisadi şekli-i tezahürü olmalıdır ve olacaktır. (Ö.38). Bk. Ayrıca A. Muhittin: "Kongrenin son günü", Akşam, 21 Mart 1923 (Ö.291).

(9) A. Emin: "İktisat Kongresi", Vakit, 15 Şubat 1923, Ö.42

(10) Ö.253, 21 Kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmeleri Batılıların sömürge bağlarının, yani Osmanlı borçları (Dünyu Umumiye) ile iktisadi ve adli kapitülasyonların tasfiyesi konusunda direktmeleri, bir başka deyişle bu bağların

sürmesini istemeleri üzerine 4 Şubat 1923'den başlayarak 2,5 aya yakın bir süre kesilmiştir. (Bk. Timur: 52) Bu bağlamda, toplanan İK, oldukça önemlidir. Ayrıca, İK'de yabancı sermayeye, kapitülasyonlara ilişkin konuşmalar, görüşlerin sergilenmesi önemli bir yer tutmaktadır. M. Kemal Paşa'dan sonra, M. Esat Bey ve kapanış konuşmasında Kongre Başkanı Kazım Karabekir Paşa da aynı konuya özellikle değinmişlerdir. (Bk.: Ö.263 vd., 327 vd. ve değişik yerlerde).

(11) T.Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, 1952, 580-2; Timur: 86-7; H.Bilâ: CHP Tarihi, 1919-1979, Doruk Matbaacılık Sanayii, Ankara, 1979, 64 ve 90. İK, özellikle programın iktisadi bölümünde etkilidir. Burada ilginç olan nokta, öngörülen tüm önlemlerin İK'de tüccar ve çiftçi kümelerinin önerileri, ilkeleri doğrultusunda oluşturulmuş olmasıdır. Timur'un dediği gibi "Böylece, 9 umde'de iktisaden egemen sınıfların görüşleri dile getirilirken, işçiler ve yoksul köylüler çıkarına somut teklifler yoktur." (s.86). Bu açıdan, İK'de benimsenen işçi ilkelerini irdelemek daha da anlamlı olacaktır. Yoksul köylülere, tarım işçilerine gelince, ne yazık ki, onların kongrede temsilcileri bile yoktur. "9 Umde'nin tam metni için bk.: Bila: EK. 4, 745-7.4. Umde'nin 9.sirasında; "Sihhati umumiye ve muaveneti içtimaiyeye ait müessesat islâh ve teksir edilecek ve say-ü amel erbabını himaye edici kanunlar yapılacaktır." (abç) deniyor.

(12) Bu durum, Şubat 1923'te, "Orient News" (Ö.63-4) ta, şöyle açıklanmaktadır: "Bu kongrenin kıymeti kongreye iştirak edecek olanların tamamen Türklerden olmasındadır. Türkiye istikbâlde kendi iktisadiyatına ve kendi sermayesine istinad edecektir. Bunu yalnız Türkiye'nin zimamdarları (Yöneticileri) arzu etmekte değil, vaziyet-i hazırda da bunu istilzan etmektedir. Şark-i Karib uzun bir müddetten beri birçok muharebelere sahne olmuştur. Binaenaley, vaziyet o derece müşevveş (karışık, belirsiz) tirki ecnebler, Türkiye'ye sermaye getirmekten korkmaktadırlar. Sulhten bile sonra (Lozan görüşmeleri o sırada askıdadır.) Türkiye'ye sermaye gelebilmesi için uzun bir zaman geçmesi lazım gelecektir. Binaenaleyh, Türkiye her zamankinden ziyade kendi menabine istinat etmeli ve bu menabün tekemmülüne ve iktisadi inkişafına ehemmiyet vermelidir. Avrupa Türkiye'nin kendi menabii ile kendi başının çaresine bakmasına büyük bir merakla seyirci olacaktır. Türk milletinin istikbaldeki mücadelesi, mazideki mücadelesi kadar hareketli olacaktır. İşte milleti bu mücadeleye hazırlamak bakımından İzmir kongresinin ehemmiyeti pek büyüktür." (abç).

Kongrede yapılacak konuşmalar, alınacak kararlar ile tüccara ve diğer zenginlere itimat telkin etmek, paralarını çıkarmalarını sağlamak ve onları yatırıma teşvik etmek söz konusu "iktisadi savaş" için zorunluydu. Bu amaçla I.Dünya Savaşının ve sonrasının getirdiği ticari sınırlamaları kaldırmak, belli bir

ticari özgürlük tanımak gerekiyordu. Bu kongre kararları ile güvence altına alınabilir, böylece istenilen "itimat" telkin edilebilirdi.

(13) Her kazadan sekiz üye gönderildiyse, 1135 delegenin ancak 142 kazayı temsil edebileceğini, oysa o dönemde kaza sayısının daha çok 1925'te 315, 1930'da 366 kaza olduğu bilindiğinden kimi kazaların delege seçmediği ya da seçtiyse gönderemediği sonucuna varıyorum. Ayrıca, birçok yerden işçi delegesi seçilmediğini de biliyoruz.

(14) Bu tür bir ayrımın, birtakım sakıncaları olabileceğini de belirtmek gerekir. Çünkü, kimi delege aynı anda iki ayrı kümeyi (örneğin tüccarı ve çiftçiyi) temsil ettiği gibi, kümeleri oluşturan delegeleri birbirlerinden ayıran kesin çizgilerde yoktu. Dolayısıyla bu belirsizlik yukardaki ayrımın özellikle göz önünde bulundurulmalıdır.

(15) Cevat Rüştü Bey (İstanbul mürahasası): "İktisat kongresinin faaliyetine bir nazar", ikdam, 7 Mart 1923, Ö.337

(16) Aslında bu eylem daha önceden başlamış, ancak başarılı olamamıştır. Gerçekten, 1921'de, İslam Ticaret Derneği kurulmuş, ancak kısa ömürlü olmuştur. (Bk.: A.H.Başar: Hatıralar... Zafinden sonra İstanbul'da başlayan iktisadi savaş, BD, sayı: 54,697.

(17) Başar: BD, sayı: 56, 58. A.H.Başar (1897-1971), gerek İstanbul'da tüccar esnaf ve amelenin örgütlenmesi, gerekse İK'nin toplanması ve gelişiminde etkin rol oynaması bakımından özellikle incelenmesi gereken bir kişidir. "Hatıralar", İkinci Meşrutiyet'ten sonrasının ve özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarının ekonomik, toplumsal ve siyasal durumunu incelemek isteyenler için ilginç ve oldukça önemli bilgilerle doludur. Başar'ın yaşamı ve düşüncesi için ayrıca Bk.: H.Z. Ülken: Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, ikinci baskı, Ülken Yay., İstanbul, 1979, 465-70.

(18) Bu ön girişimleri, Başar (BD, sayı: 54, 695 vd.), şöyle anlatıyor: "Önce maskelenmiş bir ön teşkilat, "Türkiye İktisadi İstihbarat ve Neşriyat Merkezi" kurduk. "On kadar tüccarı 1000 er lira ile ortak yaparak 10.000 lira sermayeli bir AŞ kurmuştum, 1922 Haziranı başında faaliyete geçti." (Görüldüğü gibi tüccarımızın sermayesi pek yok sayılmayacak kadardı) "Türk Ticaret Salnamesi" adlı "1000 sayfadan fazla, ciltli bir eser çıkardık". Bu salnamenin, hazırlanmasındaki amaç, İstanbul'daki Türk, yabancı ve gayri-müslim tüccar sayısını saptamaktır.

(19) Başar: a.g.y. 697. "Milli" ve "Türk" sözcüklerinin seçilme amacı konusunda ve MTTB'nin nizamnamesi için aynı yere bakılabilir. MTTB, İstanbul Ticaret ve Sanayii Odasının Yönetim Kurulundaki Rum, Ermeni ve Yahudi üyelerin yerine "Türk ve Müslüman"ların seçilmesinden, Başar'ın deyişiyle "millileştirilmesinden" sonra, MTTB'nin kimi üyelerinin "Artık milli

bir odamız var derneğe (MTTB) lüzum kalmadı "demesi üzerine ve Başar'ın MTTB "Katibi Umumiliği" bırakmasından sonra 1925'te "kapandı gitti" (Başar: BD., Sayı: 57, 58-9)

(20) A.g.y.: 699. Başar, İECB'i için zaman zaman İstanbul Esnaf Birliği de diyorsa da doğrusu İECB'dir. (BK.: Ö.158) Başar, TUAB derken herhalde hafızasının kurbanı olmuştur. -Başar, anılarını 1960'lı yıllarda yayınladığından bazı unutkanlıkların doğal karşılanması gerektiğine inanıyorum doğrusu İstanbul Umum Amele Birliği (IUAB)dir. (BK.: Ö.109). TUAB, İK sırasında daha kurulmamıştı. Bu konuya daha sonra yine döneceğiz. Başar'ın yanlısına bir örnek de başka bir yerde (BD, sayı: 52, 569) aynı örgütten söz ederken "Türkiye Milli Amele Birliği" adını kullanmasıdır. Başar, Esnaf Birliği'nin bir addan ibaret kaldığını belirtirken IUAB'nin oldukça önemli çalışmalar yaptığını anlatmaktadır. (a.g.y.: 699-700-1) Başar, "tüccar eliyle işçi örgütü kurlmalarının gerekçesini" de aynı yerde açıklıyor. (Bu konuda ayrıca Bk.: Avcıoğlu: 228-9).

(21), (22) Başar: 701.

(23) Kimi yazarlar, İzmir İK'nin, MTTB'nin İstanbul'da düzenlemeyi tasarladığı kongre üzerine gündeme getirildiğini savunmaktadır. (Bk.: Başar: a.y.). Bu konu tartışmalıdır. (Bu konuda Bk.: Ö.85 vd.). Ancak, İktisat Vekaleti'nin, daha doğrusu İktisat Vekili M. Esat Bey'in, bu tür bir kongrenin önderliğinin İstanbul tüccarlarına kaptırılmasından yana olmadığını, işin hükümetçe düzenlenmesini tercih ettiğini sanıyorum. İktisat Vekili'nin ve hükümetin I.İK'de, MTTB'nin egemenliğinden de rahatsız olduğu söylenebilir. II.İK'nin bir yıl sonra toplanmaması nedenleri arasında bu kaygının da yeri olduğu ileri sürülebilir. Nitekim, Başar, II. İK'nin toplanmaması nedeni olarak "... millileşme yönünde açılan iktisadi savaşta İstanbul'un önderliğine Ankara'nın razı olmadığını ve tahammül göstermediği" ni belirtmektedir. (BD, Sayı: 56, 58).

(24) BD, sayı: 55, 759-60

(25) A.g.y.: 761. Başar, bu arada, kendisinin ve Şükrü (Saraçoğlu) Beyin tezlerini savunmak, Genel Kurulu ikna etmek için hiçbir dayanak ve kaynak olmadan başka ülkelerden rakamlar, tarih sayıları ile tüzel belgeler vermek gibi ilginç bir yöntem kullandıklarını da büyük bir içtenlikle anlatmaktadır. (764). Başar, aynı yerde, "Saraçoğlu (merhum) bu taktiği sonraları Maliye Vekili ve Başvekil olduğu zamanlar Mecliste ara sıra kullanmış, dâvasını istediği şekle soktuğu istatistikler ve bilgilerle, çok defa yürütmüştür." diyor.

(26) Ö.: 186-8 "İstanbul, diğer vilayetlere nispetle vâsi bir sanayi merkezi olduğundan... erbab-ı sanayi namına gönderilecek murahhaslar adedinin" (üçten) altıya çıkarılması sanayicilerce önerilmiştir. (187).

(27) Ö.: 188. "Birinci olarak murahhaslarını intihap ve isimlerini İktisat Vekâletine bildiren Samsun livası tebrik edil-

miştir." Vakit, 24 Kânun-u sani (Ocak) 1923, Ö.: 188.

(28) Akşam, 30 Kânun-u sani 1923, Ö.194

(29) İzmir'de hayat pahalılığı konusunda Bk.: Ö.258 ve 291-2.

(30) Giderlerin katılacak delegelerce karşılanması, türlü sızlanmalara ve eleştirilere konu olmuştur. İstanbul temsilcilerinin bazıları İktisat Vekaleti tamimine karşı Hükümetten "masarif-i zaruriye ve rahiye talep etmiştir." (Ö.204). İK'nin, TBMM'deki tartışmasında da bu konu gündeme getirilmiş, Ali Şükrü Bey, "İşittigime nazaran Gebze kazası göndereceği murahhaslar için ahaliden beş yüz lira toplamıştır." demiştir. (Ö.21). M. Asım (Us), Vakit'teki yazısında, mevsimin kış olması nedeniyle, "Erzurum'dan İzmir'e gidebilmek için bütün Avrupa'yı dolaştıracak bir masraf ihtiyarı lazımdır. Bu mevsimde bu parayı kim sarfedebilecek ve bu zahmeti kim ihtiyar eyleyecektir?" diye sormaktadır. (Ö.33). Bu durumda, giderlerin en aza indirilebilmesi amacıyla, tren gemi vb. ulaşım araçlarında delegelere indirimli tarifeler uygulanmıştır. (Ö.277).

(31) Bk. Ökçün (188-90)'ün verdiği gazete haberleri. Vilayetçe kabul edilen temsilciler listesinde (188-90) İstanbul kazasından "Ameleden Mürettibin Cemiyeti Reisi Hayrullah Hayri Bey", Beyoğlu'ndan "Ameleden Bahri", Üsküdar'dan "Ameleden Cebecizade Mehmet", Adalar kazasından "Ameleden Hafız Recep", Gebze'den "Amele İsmail Hakkı" yer almaktadır. Bir habere göre (İleri, 7 Şubat 1923, Ö.192-3) İstanbul'dan 72 delegenin seçildiğini öğrendiğimizden bunun dokuzunun ameale delegesi olması gerekirdi. Ancak, kimi kazadan ameale delegesi seçilememesi sonucu bu sayı beşte kalmış olmalıdır.

(32) 'Aka Gündüz (Asıl adı Enis Avni), hikayeci, romancı, şair ve gazeteci (Selanik 1886-Ankara 1958). İlk öğrenimini Serez ve Selanik'te yaptı. İstanbul'a gelince Galatasaray Lisesinde, Edirne ve Kuleli Askeri okullarında, Harbiye'de okudu. Hastalığı yüzünden Harbiye'den ayrıldı, Paris'e gitti. İkibüçük yıl kadar hukuk ve güzel sanatlar öğrenimi yaptı; tahsilini yarıda bırakarak İstanbul'a döndü. Siyasi sürgün olarak Selanik'e gönderildi. 1908'de (1909 olmalı) Hareket Ordusuyla gönüllü olarak İstanbul'a girdi. Bir yıl kadar Adana Meclisi idare başkatipliği yaptı. İstifa ederek gazetecilik hayatına atıldı. Mütarekede (1919) Malta adasına sürülenler arasındaydı; burada dönünce yazarlığa devam etti. Uzun yıllar Ankara Milletvekilliğinde bulundu (1932-1946).

Önce Selanik'te çıkan gazete ve dergilerdeki yazılarıyla tanındı... Milli Edebiyat dökümanına katıldı. Yetmiş yakın kitap yayınladı... Konularını halk çevrelerinden alan, sade bir dille yazılmış, yarı realist romanlarıyla sevilir." (Meydan Larousse, 1.Cilt, Meydan Yayınları, İstanbul, 1969). Aka Gündüz'ün, 1923'

te, İK sırasında, birçok yapıtı yayınlanmış, yazılarıyla ünlü bir gazeteci olup, işçilikle ilgisi olmadığı açıktır. Amele delegeleri seçiminde olduğu gibi, diğer delegelerin seçiminde de ilginç olgularla karşılaşmaktadır. Örneğin, o sırada Birinci Ordu Müfettişi ve mebus olan Kâzım Karabekir Paşa Manisa'dan "Sanayi Murahhası" seçilmiştir. Paşa'nın, M.Kemal Paşa'nın da onayını alarak kongre başkanlığı yaptığını da biliyoruz.

(33) İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin Esnaf ve Amele tanımlarındaki "müphemiyet"ten yararlanıp ameleyi esnaf cemiyetlerinde örgütleyip, denetlemek istediği bilinmektedir. İstanbul Umum Amele Birliği'nin İktisat Kongresi Başkanlığına sunulan raporunda bu konuya şöyle değinilmiştir: "Memleketimizde esnaf ile ameale tâbiri vazihan ve kanunen tarif edilmemiş olduğu için bu müphemiyetten bil-istifade amelenin en büyük bir kısmının kontrolü ve esnaf namı altında cem ile inkişaf ve terakkilere set çeken Şehremaneti'nin bu selâhiyetinin ref'i ile ameleye grev yapmak selâhiyet-i kanuniyesini haiz sendikalar teşkil etmesini müsaade etmek, yani hâl-i hazırda mer'iyül icra olan 19 Ağustos 1325 (1909) tarihli cemiyetler kanununu bu esas üzerine tadil eylemek". (Ö.165).

(34) A.Şnurov-Y.Rozaliev: Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları, (Çev.G.Bozkaya), İstanbul, 1970,24.

(35) 27 Şubat 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye'nin haberine göre, "Kongreye murahhasa olduklarından dolayı Aydın Şimendüfer Kumpanyası tarafından tard edilen beş amelenin tekrar vazifelerine kabul ettirilmesi için, Hükümet nezdinde temenniyatta bulunmak ve işbu hareketten dolayı Kumpanyayı alenen protesto etmek hususunda Amele Grubu tarafından vaki olunan teklif (Genel Kurulca) kabul edildi". (Ö.303 ve 306).

(36) Kongreye toplam 1.135 delegenin katıldığını biliyoruz. Bunun sekizde biri 142 olduğuna göre toplam ameale murahhasının 142 olması gerekir. Ancak, kimi yerlerden ameale murahhası seçilmediğini bildiğimizden ve Kongrenin son günü Amele Grubunun 120 kişilik "Veda Ziyareti" verdiğini öğrendiğimizden (Ö.321) toplam sayının 120-130 olduğunu bir sav olarak ileri sürüyorum.

(37) Bir kaynağa göre (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi: 288-9, Erdoğan aktarıyor: 288) 1923'te Türkiye'de sanayi işçi sayısı 76-77 bin civarında tahmin edilmektedir. Bu rakam oldukça düşüktür. Örneğin, Başar, "Benim tahminime göre, o zamanlar (1922 sonu, 1923 başı) İstanbul'da şimdiki (1966) İş Kanunu kapsamına girecek nitelikte işçi sayısı 30-40 bini geçmezdi." diyor. İstanbul'dakilere Zonguldak-Ereğli, Balya-Karaaydın, Ergani vb. maden, İzmir, Bursa, Adana, Samsun vb. illerdeki sanayi işçilerini eklersek rakamın yükseleceği açıktır. Doktora tezimde, 1923 başında sanayi işçi sayısının 92.500-127.000 arasında

olduğunu saptamıştım. Her durumda, 1923 yılında bütün Türkiye'de toplam sanayi işçisinin 120-130 bin kadar olduğu söylenebilir.

(38) Başar'da olduğu gibi, kimi kaynaklarda da İUAB yerine Türkiye Umum Amele Birliği denilmektedir. Bunun bir yanlığı olduğunu belirtmiştim. Gerçekten, İK sırasında, TUAB daha kurulmamıştı. TUAB, Aralık 1923'de, İUAB ile değer birkaç kentteki "Amele Birlik"lerinin birleşmesi sonucu oluşmuştur. Ancak, hükümetin tepkisi üzerine hemen hemen hiçbir önemli uğraş vermeden yok edilmiştir.

(39) BD, sayı: 55, 766-7.

(40) BD, sayı:54,701.

(41) 4 Kânun-u sani (Ocak) 1923 tarihli Tevhid-i Efkar gazetesinin haberine göre, (Ö.160): "Birlik Riyasetine Türk Çalıştırma Cemiyeti (abç) azasından Mehmet Bey" seçilmiştir. Bu haber doğruysa, Şakir Rasim, daha sonra başkanlığı üstlenen kişi olmaktadır.

(42) Başar: BD, Sayı: 54, 699-700. Amaç ve dava birliği yanında MTTB, İUAB ve İECB arasında mekan birliği de sözkonusuydu. Bu üç örgüt, "Sultan Mahmut Türbesi karşısında eski Hilâli Ahmer (Kızılay) binasında" kardeş kardeş "üç kat işgal" ediyordu. Şöyle ki: "Birinci kat İUAB idi. Orta kat hem Türkiye İktisat Mecmuası (Başar çıkarıyordu) idarehanesi ve hem de MTTB merkezidi. Üst katta ise İECB ile M.M. (Müdafai Milli-Mütareke yıllarında İstanbul'da çok yararlı ve yurtsever görevler yerine getiren gizli ve oldukça kalabalık silahlı üyesi olan bu örgüt 1923'te Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine katılmıştır grubuna ayrılmıştı" (s.699).

(43) Ö.160.M.Kemal Paşa'nın İUAB'ne gönderdiği, 2 Ocak 1923 tarihli kutlama telgrafi ile İUAB'nın MTTB'ne sunduğu rapor için bk. Ö.160-3.

(44) Bu konuda Bk.: Avcıoğlu: 228 vd.

(45) Bunlar, 28 Nisan 1921 tarih ve 114 sayılı "Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafii Umumiyesine olarak Furuhtuna Dair Kanun" ile 10 Eylül 1921 tarih ve 151 sayılı "Ereğli Havza-i Fahmiye Maden Amelesinin Hukukuna Mütedair Kanun"dur. Bu konuda bk.: Talas: 182 vd.

(46) Özellikle ikinci Kanun maden işçilerince davul zurna çalınarak coşkun gösterilerle karşılanmıştır.

(47) İleri, 16 Şubat 1923, Ö.195.

(48) Tan, 16 Şubat 1923, Ö.194.

(49) Ö.213,238 ve 257 vd. M.Esat'ın ameleye de iltifat etmekten çekinmediğini açık konuşmasında, "... güzel Türkiye'nin ameleleri... güzel yurdun yorulmaz cesur emekçileri..." demesinden anlıyoruz.

SEFİL AMA LUMPEN DEĞİL

Veysel ÖNGÖREN

Pragmatizm bir yöntem bilim, giderek, bir felsefe olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir tanım gerekirse "Pragmatizm, bilimsel veriler içinden kendine gerekli olanı alma, ötekileri dışarıda bırakma" gibi bir ilkeye dayalı sistemleştirme anlayışının adıdır. Bu bile pragmatizmin yalnızca bir uygulama yöntemi olduğunu anlatabilir. Marjinal yarara dayalı bir ekonomik değer teorisi, nasıl pazarlama ile sınırlıysa, pragmatizm de aslında teknoloji ile sınırlıdır. Ve nasıl marjinal değer teorisi, kendini daha fazla bir şey görerek, üretim sürecini tüketimde açıklamaya istekliyse, pragmatizm de teknolojik kimliği ile yetinmiyor, kendini gerçekliğin kavranışında biricik yöntem olarak görüyor. Güvenilir doğru bilgiyi, gerçekliğin yerine ikame etme pahasına. Nedir ki marjinal değer teorisi, emeği nasıl tanınmaz kılarak dışlıyorsa ama asla varlığını yadsımıyorsa, onu, sadece belirleyici kimliğinden soyuyorsa; pragmatizm de, gerçekliği yadsımıyor ama gerçekliği sadece tanımlanan kabul ederek, onun belirleyici kimliğini ondan alıyor. Tanımı giderek anlamı dille sınırlıyor. Dile indiriyor.

Pragmatizm her öğretiye karşı üstünlük savındadır. Çünkü akli başında bir düşünüş vanaşamıyacağı bir şeyi yapmaktadır. Çeşitli öğretilere ya da bilgi sistemlerine değin kavramları alıp, içeriklerini boşaltabiliyor; onları öznel içeriklerle doldurup, kapalı dil sistemleri kurabiliyor. Kuşkusuz bu, eklektizme verilmiş yeni bir biçimdir. Ve pragmatizmin öngördüğü içerik, dili kullananın amacından başka bir şey değildir. Artık belirleyici olan istemdir. Kolayca görülebileceği gibi artık bunun, gerçeklikle olan tekabülü aranmayacaktır; tekabül, gerçekleşme olanağına dönüşmüştür. Teknoloji ile sınırlılığı bundandır. Oysa teknolojik uygunluk, her zaman geçerli bir şeydir. Ama bunun kaynağı, gerçekliğin analizidir. Gerçekliğin analizini gözardı etmek, "istemem ama yan cebime koy" demekten başka bir şey değildir. Bu tıpkı elit ideolojisinin, tarihin dinamizmini analiz etmeyi gözardı etmesi gibidir. Pragmatizm bununla da kalmıyor, zengin ve rahat bir terminolojiyi yalnız kendisinin kullanabileceğini düşünüyor gibidir.

Böyle şeyler semiotik ve linguistique'e sırtını dayamak isteyen kimi eğilimlerde de görülmektedir: Yapisalcılık ve Yazınsal Gerçeklik gibi.

Bütün bunlar, iyi bakıldığı zaman görülmektedir ki sentaktik kimi ustalıklardan başka bir şeyi vurgulamamaktadır. İçeriksel kaynakları psikik birikimler ya da süreçlerdir. Ya da isteklenişlerdir. Son

çözümde kendini kuramla sınırlıyan bu olmazlıklar, insan psikolojisini gene insan düşüncesine taban seçmiş olmakla her türlü gurup, zümre ve sınıfın eline çok tehlikeli bir silah vermektedirler. Bu Elit ideolojisinden başka bir şey değildir. Bu ideoloji, kavramlara kendi çıkarı yönünde anlamlar yüklemekten, bilindiği gibi, hiç bir zaman çekinmemiştir.

ÖRNEĞİN LUMPEN TERİMİ

Lumpen terimini elitler çok sevmektedirler. Onlar dışladıkları insan kitlelerini saf dışı etme isteğini doyurmak isterler. Lumpen terimi, kendilerine bu olanağı veriyor diye düşünürler. Ama gene de rahatsızdırlar. Çünkü lumpen terimi, elit dışı insanı tüketemiyor. Marsist terminolojiye keyfi olarak kullanmak isteyenler de lumpen terimini çok severler: bu terim kendilerine istedikleri gibi bir işçi sınıfı tanımı yapma olanağı vereceğini düşünürler. Onlar da rahatsızdır. Çünkü bu terim makina başındaki işçi kadar, sefilleşmiş işgücü ordusunu da tüketememektedir.

Pragmatizmin felsefel bir temel sunmaya çalıştığı yukarıdaki eğilimler ve pragmatizmin kendisi böyle bir konumda, insanın insan üstüne egemenliğinin, biricik yöntemini bile taşına vuruyor. Bu, olup bitenleri, gerçekliği, belli toplumsal konumların uyardığı belli psikik tabanlara göre uyarlama işidir. Bulunduğu toplumsal konumu, insanoğlu zararına terketmek istemiyen insanteki, insanoğlunun konumunu kendi bulundugu yere yatkın biçimde yorumlar. Dil her zaman buna elverişlidir. Ve dil her zaman aldatıcı olabilir.

Demirtaş Ceyhun şunu öne sürebiliyor: "Toplumcu gerçekçi edebiyatın ille de işçi sınıfını anlatması gerekmediği gibi, lumpen edebiyatın da ille serserileri anlatması gerekmez. Çünkü, lumpenlik, artık günümüzde bir ideolojidir." (1)

Oysa lumpen ideolojisi olmiyan adamdır. Yani yozlaşmış bir moraldir. Ve lumpen koşulları ile sınırlıdır. Ceyhun'un tanımı, istemiyerek de olsa, anti-lumpen bir donda, burjuva ideolojisini aklamaktan ve onu devrimci bir ideoloji yerine koyma olanakları yaratmaktan başka bir sonuç vermez.

Elbette lumpen, bir değerler yozluğunu yaşıyan adamdır. Lakin lumpenin bu olması, onun nesnel koşullarına sıkı sıkıya bağlıdır. "Atın sağrısında bir okka et bin altın eder" gibi bir söz vardır. Sağrısında bu okka eti taşıyan adam, yoz da olsa lumpen olmaz. Lumpen, sağrısında bir okka et taşımayan yoz'dur. Eger lumpeni salt bir ipsisiz olarak görürsek, mesele etik'e indirgenmiş

olur. Oysa lumpen'in can alıcı önemi, özgür emeğin, giderek ücretli emeğin bir yanını sınırlamasıdır. Onun mutlak, kendinden olmadığını açığa çıkaran anti-tez'dir. Ama, kendini yaratan nesnel koşula anti-tez'dir ve bu koşulu açığa çıkaran anti-tez'dir. Ücretli emek kavramından bağımsız olarak lumpen'den söz edilemez. Lumpen, emeğinden başka satacak şeyi olmiyanlar'ın arasından türeyen yoz'dur. Koşullarısız lumpen'den söz edilmez.

Makina başındaki işçi, emeğin gerçekleştirilmiş biçimidir. Ama bu, emeği tüketemez. Emek, işgücünde içkindir. Bunun taşıyıcısı, makina talip adamlar, "sefiller ordusu"dur. Egemenin, mürtezika yoluyla sefiller ordusunu engellemesi ve ideolojik etkinlik yolu ile baskı altına alması bu ordunun nesnel konumunu değiştirmez, tersine, güçlendirir. Çünkü bu ordunun ortaya çıkışının nedeni, artı değere zorla el koyuş, yani insanın insan üstüne egemenliğidir. "Sefil" yerine "lumpen"i ikame etmek, başka deyimle, sefil terimini, lumpen terimine indirgemek, özgür emek olgusunu yok saymaktır.

Nasıl ki işçilerden söz edilmeden, işçi sınıfı edebiyatı da yapmak olanaksızdır, cisim, yakın çevresi ile ilgilidir.

Tarihin dinamizmini teknoloji ile ya da insandan soyutlanmış ekonomi ile tanımlamak tehlikelidir. Bu, Muzaffer Sencer vb. gibi mekanizme ya da bir otomasyona çıkar, "Tarihin öznesi toplumsal yararı ile bilfiil insan"sa, bu özne için, "sefilleştirme teorisi" gözardı edilir ve "sefiller ordusu" bu öznenen yalıtılırsa başka deyimle bu özne, keyfi olarak tanımlanırsa, tarihin dinamizmi anlaşılır kılınmaz.

"... kendisinin kadar kötü koşullarla kendilerini satan birer rakip haline getirir, bundan ötürü, son tahlilde, işçi sınıfının bir üyesi olarak kendisiyle rekabet eder."

Özgür emeğin kendisiyle rekabeti gözardı edilmemelidir. Bu rekabet sefilî üretir. Özgür emeğin nedeni ve durmagit üreticisi, iyileştirilmiş makina; sefilî'i çoğaltır.

"Makinalar, yeni uygulandıkları yerlerde kol işçilerini yığın yığın sokaklara dökerek ve makinaların geliştirdikleri, yetkinleştirdikleri ve yerlerine daha üretken makinaların konulduğu yerlerde ise işçileri daha küçük yığınlar halinde işlerinden ederek, aynı sonuçları yaratır."

Ama bu sefiller işçi sınıfının üyeleri-dir. Lumpen değildirler.

"... Bu, burjuvaların, işçilerden çok kendi kendilerine verdikleri bir tesellidir. Makina yüzünden tüm ücretli işçiler sınıfı ortadan kalkacak olsaydı, ücretli emek olmadıkça, sermaye olmaktan çıkan sermaye için bu ne korkunç bir şey olurdu."

"Üretken sermaye ne denli büyürse, işbölümü ve makina kullanımı da o denli genişler, işçiler arasındaki rekabet o denli genişler..."

"Böylece, iş istemek için havaya kalkan kolların meydana getirdiği orman gitgide sıklaşırken, kolların kendileri gittikçe cılızlaşır." (2)

Demek ki, lumpenin nereden türediğini iyi belirlemek gerektiği kadar, "lumpen" ile "sefil"i de birbirinden iyi seçkinleştirmek gerekiyor. Başka deyimle "cılız kolla", bu cılızdan azmış dağılmış

morali birbirinden seçikleştirmek gere-
kıyor. Ve bu cılız, bu dağılmış moralin
önkoşulu, vazgeçilmez önkoşulu belle-
mek gerekiyor. Eğer bu önkoşulun kaçınıl-
maz sonucu olarak ve biricik sonucu
olarak, bu dağılmış moral önerilmek
isteniorsa, bu açıkça söylenmeli, bu da
yetmez, gösterilmelidir de. Gösterilmez,
çünkü, lumpen belli bir sonuçtur ve
önkoşulunu tüketemez onun anti-tezidir.

Varlıklı adamda lumpen aramak,
lumpen de kararlı değer tutarlılığı
aramaktan farksızdır. Eğer bu yanlış
yapılırsa, ister istemez, işçi aristokrasisi,
yazın aristokrasisi, tek sözcükle değer
aristokrasisi doğar. Nereden gelirlerse
gelsinler bu aristokrasinin üyeleri lum-
pen'le birlikte aynı listeye oy verecekler-
dir. Ama listede yalnız aristokraların adı
yazılı olacaktır. Bir yanlış, bunu
görmeyi engelleyecek koşulları hazırla-
maktadır. Sonuç anti-lumpenlik yoluyla
özgür emeğin sayışa katılmaması ise,
bunu hazırlayan yanlış da şudur:
sanılmaktadır ki, kökencil toplumsal
dönüşümün insan malzemesi makina
başından işçidir. Çağdaş elit düşünce-
nin, değer aristokrasisinin temelinde bu
yatar. Ama tarihin dinamizminde, dönü-
şümü, makinaya talip cılız kol'da
belirlemektedir. Roger Garaudy'nin de
görmediği ya da görmek istemediği
budur. İnsanlık bütünü ile "istemem ama
yan cebime koy" ile tehdit edildiği gün,
hiç bir şey kökencil dönüşümü engelli-
yemez. Anti-lumpenist ideolojiye göre
ise böyle bir durum veriyorsa taş
üstünde taş kalmadığı bir gündür. İşte
görülmesi ve görülecek her türlü anarşi-
nin temelinde bu düşünce yatmaktadır.
Çünkü özgür emeği, işsizlik, sefillik,
dışarı atılmışlık ile tanıyamayan ve
lumpenliğe indirgeyen tutum bir elit
ideolojisi ve o kendi düzeninden başka
düzen, kendi elinden başka eltanmaz. Bu
ise, işçi sınıfına inanmaktan, işçi ilere
güvenmemekten kaynaklanır. Bir entel-
lektüalizmdir ve Troçki düşüncesi de
bundan başka bir şey değildir.

Ama sefil büyüyorsa, dışarı atılanlar
çoğalıyorsa onlar kendi ideolojilerini
elitlerden sormıyacaklar.

"Ama sermaye yalnız emekle yaşa-
maz. O, hem seçkin hem de barbar bir
efendi olarak, kölelerinin cesetlerini, bu
bunalımlar sırasında canvermiş işçi
kurbanlarının tümünü kendisiyle birlikte
mezara sürükler." (2)

ELIT IDEOLOJİSİ

Bu konuda, Demirtaş Ceyhan gibi bir
arkadaşı uyarmak isterim. Çünkü izlediği
yöntem, bir seçkinler kültürü kurmak
isteyen eğilime katkı da bulunacaktır.
Ülkemizde böyle bir eğilim vardır. Bu
eğilim burjuva ideolojisini gözardı etme
gibi bir yöntemi ustaca kullanmaktadır.

Ama doğrusu şudur ki, işçi sınıfı
edebiyatı, yalnız işçinin değil, kapitalis-
tin de sözü edilmeden verilemez.
Buradaki çelişki birliği esastır. Bu çelişki
birliğinin dışında örneğin lumpen vb. gibi
bir terim üzerinde çıkılacak doğrulayan
ya da hayırlayan her hangi bir girişim,
tarihin konumunu yalıtacaktır. Üretici
güçleri örtmekle kalmıyacak, dışlayacak-
tır da. Vilfredo Pareto gibi bir sosyolog
"elitler devarı" gibi bir kuramı, sınıf
kavramının ve sınıflar arası ilişkiler
kavramının saptanmasından sonra ortaya
atmıştır. 19.Yz ikinci çeyreğindeki

Alman sosyologları kuşağı, bilindiği gibi,
tarihin mevcut durumunu tartışmışlar-
dı Wilhelm Ueinrich Riehl, çözümü
"sınıflar arası dengede" arıyor. Bu,
dinamik olanın statik bir komunda
dinginleşeceği anlamına gelir. Çünkü
sınıfların doğuşu tarihin dinamizmini
içerir. Lorenz Von Stein, dinamikte ısrar
ediyor. "Artık iktidar değişmelerinin, si-
yasal devrimlerin değil, toplumsal dev-
rimlerin çağındayız" diyor. Sanayi
toplumu ile aynı beşikte, daha o
zaman, tarihin dinamizmi, Aguste Comte
dışında aranmıştır. Bilindiği gibi bu
arayışa Marx, belli toplumsal biçimlere,
belli üretim biçimleri eşlik eder gibi bir
önermeyi katmıştır. Burada belirleyici
olarak nesnel tarihsel güçler önerilmek-
tedir. Demek ki tartışma, nesnel tarihsel
güçlerin ne olduğu üzerindedir. Pareto-
nun kuramı, statik psikik birimlerin bu
güçleri ifade ettiğidir ve nesnel tarihselli-
ğe karşı psikik bir nesnellik yeglenmiştir.
Elit ideolojisi, böyle bir tabana türlü
biçimler kullanarak yaslanmaktadır.

Bizim ülkemizde ciddi bir olgu var:
elit ideolojisi kendisine olanaklar um-
maktadır. Ve tarihin mevcut konumu
artık onu taşıyamıyorsa istekli olmadığı için,
elitin faaliyeti, burjuva yararına işlemekte
ama bununla da kalmamakta, işçileri
bölüp parçalamaktadır. Çünkü elit, hem
işçiye hem kapitaliste egemen olmak
ister. müthiş bir tarih kalıntısı. Ülkemiz-
de elitin kullandığı üç biçim vardır.

1-Ideoloji dalında uzmanlaşmış kişi-
ler arasından çıkar. Her türlü öğretileri
ipuçları arar. Bizim yerleşik tarihimize
ipuçları arar. İpuçları, toplumların orga-
nize edilip yönetilmesine değindir ve bu
ipuçlarını bir aydın oligarşisine uyarla-
mayı amaçlar.

2-Sınıflarüstü bir duyarlılığı beslerler.
Sanatçıdır.

3-Feodaliteyi öne sürenler. Bu tarz
son derece kurnazca düşünülmüştür.
Çünkü, eğer feodalite nesnel biçimi ile
varsa, o zaman burjuva devrimcidir.
Burjuva feodaliteyi alt yapıda tasfiye
etmişse (ki bizde durum budur) o zaman
yeni tarihsel güç işçi sınıfıdır. Feodalite
nesnel biçimi var deniyorsa, o zaman,
burjuva örtülmüş, korunmuştur. Ama
feodaliteyi öne sürenler, kurumsal bir
planda burjuvaziye de karşı ise bunun
anlamı, fanatik bir kadrolaşmanın iktida-
rı demektir. Elit ideolojisinin en katı
biçim alışı. Buna muhayyel bir işçi sınıfı
yandaşlığı da katınca artık ülkede
kimse kimseyi ne dinler ne de anlar.

Üçünün de temelinde entellektüalizm
vardır. Elit ideolojisi, kendini toplumun
üstünde gören adamın ideolojisidir. Ama
o, uyanıktır. Egemen olmak istediği
toplumun her kesimi için, kendi ideoloji-
sinde özümleenecek ipuçlarını arar ve
bunları, yukarıda adı geçen bir eklektizm
de tutarlamaya yönelir. Bunun için ise
felsefel temel olarak pragmatizmden,
statik ele alınan bir toplumlaşma için,
dünya görüşüne dönüştürülmüş yapısal-
cılıktan ve bir dil olarak Yazınsal
Gerçeklik'ten iyisi bulunamaz.

Bunun işlemi ise açık: her kavrayış,
insan entelektinin (zihin) işidir. Olgu-
dan, zihinsel etnikliğin seçikleştirilmesi,
her düşünüş biçimi için her durumda
gereklidir. Nedir ki, bu seçikleştirme
durulur, zihinsel olan olgudan yalıtılır ve
dönüp gene olguya karşı konursa, olguya
karşı bir seçenek olarak bilinirse, bu,
kolayca, dilin ya da apriori anlam'ların
buyruğuna dönüştürülür.

Yapısalcılık kimi yazarlarca eleştiril-
di (3).

YAZINSAL GERÇEKLİK

Bu terim anlamın bağımsızlaştırılma-
sına dayanıyor. Bağımsızlaştırılmış an-
lam, bilim için de sanat için de bir
önkoşuldur, onsuz olmaz. Her türlü
kuramın önkoşuludur. Ayrıca bir sanat
yapıtı için, daima öncelik taşır. Bu
önceliği, öncelle (apriori) karıştıranlar
var. Öncel, varlığını kendinden alan,
mutlak olandır. "Uzlaşımın öncel" gibi
bir terim, bir tevidir. Bunun önemi
şuradaki, anlamın öncelik aldığı her
durum, ideolojik bir durumdur. Sanat bu
nedenle ideolojiktir. Anlamın mutlak
alınması ya da mutlak alınmaması, bir
ideolojisinin kimliğini belirler. Yazınsal
Gerçeklik yandaşları, anlamı öncel,
demek ki mutlak alıyorlar. Ama bu
pratikte mümkün değildir. Gerçeklik
daima, anlamı önceler. Sanatta ise bu,
yazarın kendinden başka bir şey değildir.
Nitekim metafizik öğütler de hep bu
engele çarpmıştır. Yazınsal Gerçeklik
yandaşları, böylece, nesnel koşulların-
dan yalıtılmış bireyin anlatımındadırlar.
Nedir ki bu da pratikte mümkün değildir.
Yazar, en azından kendisi olarak nesnel
koşulların içindedirler. Demek ki bu tarz
yazarlar, nesnel koşulları, kendi konum-
larını bir perspektif yaparak yorumlamak-
tadırlar. Burada can alıcı nokta şudur ve
bu çağdaş idealizmi de kapsar: önümüz-
de bir gerçeklik olarak duran yazı
(yazının gerçekliği, yazınsal gerçeklikten
tamamen ayrı bir şeydir) bizi nereye
göndermektedir.

İdealizm hiç bir zaman gerçekliği
yadsımadı, hep nöbete dikti.

Yazınsal Gerçeklik, tıpkı yukardakiler
gibi bizi zihne gönderiyor. Ve bir sanat
olduğu için zihinde durmuyor, psişik
ilintilere çekiyor. Entelekt'in olgudan
seçikleşmiş biçiminin materyalistlerce
doğru ve yaygın kullanılmasından bu
yana idealizm dil'i üs edinmiştir. Bunda
da şaşılacak bir şey yok. Zaten, her
zaman, dil aracılığı ile zihni asallaştırdı.
Yazınsal Gerçeklik de, dış gerçekliği
yadsıma hiç de zorunlu değildir. Ve
çok kere bunu yapmıyor. Ama diyor ki:
asal olan yazıdır. Böyle olunca soru
kendiliğinden doğuyor: anlam nereden
bağımsızlaştırılmıştır. Yanıt olarak zihni
içeri sokuyor. Zihnin ve psişik süreçlerin
tarihi insanlığın tarihi oluyor.

Entellektüalizm, elit ideolojisinin
maddi temelidir. Kavrayışın maddiliğine
dayanıyor. Ama bu kavrayış da bağışığı
maddilikten yalıtıyor. Bu yüzden de bir
idealizmdir. Pragmatizm bu kavrayışın,
maddi olandan koparılmış yorumu için
gerekli felsefel temeli hazırlarken yapı-
salcılık, dünyanın yorumu için gereken
dilsel çerçeveyi arıyor. Yazınsal Gerçek-
lik, bunun sanatsal dili olarak işlemek-
tedir. Bu ustaca ilinti, her halükarda, dış
gerçekliğe ya da başka deyimle mevcut
insan faaliyetine dayalı bir sanatın
ortadan kaldırılması için girişilmiş çaba-
lardır. İnsanın insan üstüne olan egemen-
liğini sürdürmeye yöneliktir. Kımi zaman
birbirlerine karşı duruma düşüşleri ya-
nıltmamalı. Metafizik daima çok çıkışlı
ve çok tözlü olmuştur.

(1) Demirtaş Ceyhan. "Ulusal Kültürden
Lumpen Kültüre". Bilim ve Sanat,
Ekim/1981.

(2) Ücretli emek ve sermaye. Sol
yayınları

(3) Afşar Timuçin. Yazko Edebiyat,
Temmuz/1981.

Asım Bezirci, Yazko Edebiyat,
Ekim/1981.

AVUTMACA-ÖVÜNME-YILGINLIK

Aslan B. KAFAOĞLU

Gazeteleri okuyor musunuz? Kuşkusuz okuyorsunuzdur. Yeni çıkan kitapları? Onları da okumuyorsanız okuyunuz. Çok açık seçik biliyorum ki televizyon izliyorsunuz. Her halde görüp, okuyup, izlediklerinizde bir olağandışılık var. Ve herhalde bunun farkındasınız... Ben, yine insanı, düşünen bir kafayı rahatsız eden ve güncelliğini hâlen koruyan iki sorunu kalın çizgileriyle belirteceğim.

I
5 Ağustos günlü bir İstanbul gazetesinde epeyce iddialı bir başlık var. İddialı oluş, hem seçilen puntolarda, hem de haberin kendisinde... Oldukça yüksek düzeyde bir kamu görevlisinin demeci, sözkonusu olan. Doların başını alıp gitmesinden hiç endişe duymuyormuş bu kamu görevlisi. Oysa aynı günlerde Mitterand konuyu Fransız ekonomisinin en büyük riski olarak görüyor. Seçilir seçilmez bunu önleyelim diye batı dünyasının ikinci büyük devi Batı Almanya yetkililerine götürüyor. Onlara, **"Etmeyin, eylemeyin Amerika'ya karşı ortak bir tutum içine girelim de yüksek dolar politikasını önleyelim"** diyor. Kanada'daki doruk toplantısında Amerika ile çetin bir tartışmaya giriliyor.

Konu bu denli önemli. Hem de kimler için? Batı Almanya ve Fransa için. Öyle iki ülke ki, on günde bizim o göklere çıkartılan **"şahlanmış"** dış satımımız değin dış satım yapıyorlar... Bu ülkelerin en yetkili kişileri konuyu ülkelerinin birinci sıradaki sorunu olarak niteliyorlar ve neredeyse bu nedenle batı ittifakında gedikler açılıyor. Ve gazetelerin, örneğin sağcı Figaro'dan, komünist Unita'ya değin Avrupa gazetelerinin bir numaralı konusu bu oluyor. Ama bizim önemli kamu görevlimize bakılırsa endişelenecek bir şey yok. Buna güçlü (!), bilimsel (!) gerekçeler de bulunuyor. Buna göre, dış satım coşmuş (Haziran'ın dış satımı 340 milyon dolardır ve bu dış satımı Batı Almanya bir günde gerçekleştiriyor), dışardan gelen işçilerimiz bu ay (Temmuz) 300 milyon dolar bırakıyorlarmış. (Fransa'nın birbuçuk günlük turistik döviz geliri)

Güçlü kanıtlar bunlar. Bilimsel kanıt da şu: Dolar böyle yükselirse dış satım azalmış, dış satım azalınca da doların yükselişi durmuş ya da doların dış değeri düşmeye başlamış. **Modası geçmiş, sadece dış ticareti gözönünde tutan bir kambiyo teorisi olsa gerekir sayın yetkilinin rahatlatma nedeni.** Anlaşılan uzmanlık alanı olduğu halde petrol dolarlarını çekmek için batılı ülkeler arasındaki **"faiz savaşı"**ndan haber ve bilgileri pek az. Amerikan hazinesi ve Federal Rezerv sisteminin izlediği yüksek faiz politikası ile yabancı fonlar Amerika'ya akın ediyor, doların değeri ondan artıyor. Artan dolar mevduatı Amerika'da atıl kapasiteleri devreye sokuyor, elde olunan maliyet düşme oranı, Reagan'ın yaptığı yeni vergi indirimleriyle birlikte, doların yükselişinin dış satıma getirdiği zorluklara üstün geliyor. Amerikan dış satımı hem de doların kambiyo değeri yükselirken artıyor. Durum cidden Amerika için ferahlık ve her ülke için (OPEC ülkeleri dışında) endişe verici. Batı Almanya, Fransa ve İskandinav ülkeleri endişe içinde.. Buradaki yetkililere göreyse, endişe edilecek bir durum yok!...

Ama daha yüksek düzeyde bir yetkili **"Türk parası Mark'dan daha güvenilir para oldu"** demedi mi altı hafta önce? Bu yetkiliye göre, Türk parası Mark'dan daha güçlü!.. Böyleyse, o köprü kredileri ne oluyor? İki ay sabredemeyip, alacağımız krediyi iki ay önce almak için girdiğimiz o çabalar, ödediğimiz o faizler ne için? Mark dolara karşı yüzde 35 değer yitiriyor bir yılda. Ama Türk lirasının değer yitirisi - yine dolara göre- yüzde 75'den fazla. Ve Türk lirası Mark'tan daha güçlü (!) oluyor... Sayın yetkili **"biz almanya'dan kredi istemiyoruz, Almanya bizden kredi istiyor"** da diyebilir.

II

"Siz övünmelere bakmayın, Türkiye ekonomisi tarihinin en çetin dönemini yaşıyor" deyince, herkes, sabah akşam radyo ve TV'de yayınlanan gerçek dışı övünmelere bakıp kafasında soyut kavramlar oluşturuyor. Övünmelerin hepsini doğru kabul etsek bile,

yani dış satım 4,5 milyar doları, işçi dövizleri 3 milyar doları bulsa, 9 milyarlık dış alımı (ithalatı) karşılamak için (1,5 milyar dolar da, en düşük rakamla, borç ödeyeceğimiz için) 3 milyar dolar borçlanacağız. 3 milyar dolar borçlanacağız ve ne kadar mal alabileceğiz dışardan? Onu da ekonomide en yetkili kişinin verdiği rakamla belirleyelim: 1976'da, yani 5 yıl önce aldığımız malın sadece dörtte üçü tutarında. İşte patlayan dış satım, işçi dövizinin anlamı bu... Ötesi, 1976'dan bu yana nüfus en az yüzde 12 artmıştır ve o yıl aldığımız oranda mal alamıyoruz bugün, hem de 3 milyar dolar borçlanmamıza karşın. O da en iyi, en abartmalı olasılıklarla. Halkımızı bu denli geçim sıkıntısına sokan bir dizi önlemlerle...

III

Bizi asıl şaşırtan ve umutsuzluğa düşüren basınımızın, sanal ve fikir adamlarının bazan yılgınlıktan, bazan da yaranma çabaları içinde ekonomik durumdaki, özellikle dış ekonomik ilişkilerdeki iç karartan durumu yansıtıcı olmaktan çekinmeleri. Hiçbir yönetim, hiçbir ülkede denetlemeden uzak kalamaz. Parlamento çalışmalarına ara verilmiş de olsa... Özellikle basın, adı üstünde dördüncü güç olarak bu görevi eksikliğiyle de olsa yerine getirir, getirmelidir.

Bir yetkili kendi ülkesi parasının, yıllık dış işlem cirosu 150 milyar doları bulan bir ülke parasından daha güçlü hale geldiğini söyler ve sonra da 200 milyon dolarlık ve 2 aylık bir köprü kredisi için kırk kapının tokmağını çalarsa, bu ölçüsüz beyanın bir karşılığı basında yer almalıdır. Almamışsa bu tutumun adı **"gereksiz yılgınlık"** tır.

Aynı eleştiriyi ama daha bir sorumluluk ağırlığı içinde üniversite ve akademi çevreleri için de yineleyebiliriz. Üniversite ve akademi çevrelerinden de bu ve buna benzer konularda ses işitmiyoruz. Onlar da, **"1979'a mı dönelim?"** savunmasını kendilerine siper ederek, yukarda kaba hatlarıyla vurgulamaya çalıştığımız gerçek ve bilim dışı övünmelere ortak olmaktadırlar. Aslında basının ve üniversitenin bu tutumu benimsemiş öğeleri, ilerdeki aylarda ortaya çıkması kuvvetle olası gelişmelerin sonuçlarının kendi kurumlarının prestijlerini de zedeleyeceğinin farkında değiller.

Bu satırların yazarı sol bir ekonomi politiğe inanır. Demokra-

tik bir planlamanın ve ona uyma-
nın geçerli yol olduğunu savlar.
Bununla birlikte, piyasa ekonomi-
si içinde de, bugünkü ekonomik
zorlukları yenmenin yolunun bu
yol olmadığına da inanır. Hatta
Prof. Bela Balassa gibi hiç de
sosyalist olmayan ekonomistler
bile, ülkemizin içinde bulunduğu
ekonomik güçlükleri aşmak için
"orta vadeli plânlamalar" öner-
mektedir. Bunun da ötesinde bir
sıkıntının savuşturulmasının yolu
başka bir sıkıntıyı seçmek olamaz.
1981'de içinde bulunulan olağan-
üstü zor ekonomik durumdan
kurtulmanın yolları ve bu sıkıntıla-
rın 1982'de daha da çetinleşmeme-
sinin yolu, illâ 1979 durağından
geçme biçiminde olmaz, olmaya-
caktır. Gerçekte bugünkü davra-
nışların ana nedeni de 1979'a
dönme korkusu değildir. Asıl
neden "gereksiz yılgınlık"la birlik-
te, özel kesimciliğe sıkı sıkıya
bağlılıktır; bu düzenin özel çıkar-
lara en uygun düzen olduğunu
bilmelerindendir.

Bir toplumda uğranılacak en
büyük felaket bir olaydan ya da
oluştan sonra bireylerin üzerine
çökebilecek yaygın ve gereksiz
yılgınlıktır. Ne acıdır ki, bizdeki bu
yılgınlık, belirli bir dönemin ka-
sunun mirasını da alarak bugün
akıl almaz boyutlara ulaşmıştır.
Giderek sanat ve kültürümüze,
yazın yaşamımıza değin sıçramış-
tır. Bunlar içinde özellikle yazın
konusu üzerinde durmak istiyor-
um.

IV

Son bir yılda yazın ve sanat
dergileri bir çoğaldı, bir çoğaldı ki
iki elin değil, iki ayağı da katsak,
saymak için insanın parmakları
yetişmiyor. Ben birkaç tanesini
alıp okuyabiliyorum. Bunlardan
birini okuyordum, bir eski arkadaş
yaşamını anlatırken 40 yıl önceki
bir olaydan söz ederken "ünlü bir
ozanımızın şiirleri de bu arada
kayboldu" diyor. "Ünlü bir ozanı-
mız..." dediği Nazım Hikmet..
Ama yılgınlık o derece yaygın ve
yoğun duruma gelmiş ki, 40 yıl
önce şiirlerinin bir kısmını yitirdiği
ünlü ozanın adını oraya yazamı-
yor. Pes doğrusu... Oysa sağda
nerdeyse bayrak olmuş bir günlük
siyasal gazetenin sağcı olarak ün
yapmış bir köşe yazarı bile aynı
"ünlü ozan" dan övgülü biçimde
sütununda söz etmişti. Hem de bir
kaç kez.

Ozan, hadi adını biz söyleye-
lim Nazım Hikmet "Tavşan kork-
tuğu için kaçmaz/ Kaçtığı için
korkar" demiş.. Yılgınlıkla baskı
ve disiplin arasında da buna

benzer bir ilişki vardır. Zıyan
olmamayı anlama olanağı var ama
korkuyu, korkutmayı artırmaya
hizmet etmeyi?... Bunu anlamak
zor...

Yazın yaşamımızda son yıllar-
da daha da umut kırıcı bir eğilim
başgösterdi. Konusunu seksten,
hem de doğal olmayan seksüel
ilişkilerden alan, hatta ona ağırlık
veren yapıtların yaygınlaşması ve
bu yapıtların yazın çevre ve
organlarında eski deyişle "hüs-
nû kabûl" görmeleridir.

Bu arada bir dergi var elimiz-
de. Ünlü bir dergi: VARLIK.. Bizim
kuşağın kültürünün oluşmasında
yeri ve ağırlığı olan bir dergi. Bu
dergide Atilla İlhan aşırı cinsellik
nitelemesine şöyle yanıt veriyor:

... ne yapalım ki, yirminci
yüzyılın ilk yıllarında da insanlar,
ister Paris'te, ister Selânik'te, ister
İstanbul'da yaşasın henüz cinsel-
liklerini yitirmemişlerdir. Şaka bir
yana, o ki insanların toplumsal ve
bireysel serüvenlerinin diyalektik
anlamlarını vererek yansıtmayı iş
edinmişiz, istesek de istemesek
de cinselliklerini vereceğiz..." "İs-
tesek de istemesek de" diyor ama,
buradaki "istemesek" sözcüğü la-
fın gelişi oraya oturmuş. Ve
özellikle cinsel konulara gelince
söz, bir açılıyor bir açılıyor ki
yazarımız... Devam edelim: "Bunu
kaç kere yazdım: insanın toplum-
sal/sınıfsal diyalektiğiyle, birey-
sel/cinsel diyalektiğini bir arada
ele alıp da işliyorum." İyi ama
toplumsal/sınıfsal diyalektikle il-
gili hiçbir şey yok denebilir Bay
Atilla İlhan'ın romanlarında. Kaldı
ki bireysel/cinsel ilişkilerde de ele
alınan dört cinsel ilişki varsa,
bunun üç tanesi, azgın kişilerin
sapık cinsel ilişkileri. Yoksa bu
toplumların hepsi mi sapık ilişki-
lerin "erdem"leriyle yunmuş in-
sanlarla dolu?..

Yazar üç kent anlatıyor: Sela-
nik, Paris, İstanbul. Güzel de
hangisinde "toplumsal/sınıfsal"
diyalektik ele alınmış. Bu üç
kentten üçünde de mi insanların
temel sorunu sapık cinsel ilişkiler,
ya da bunlardan doğan olaylar?
Cinsel anlamda da olsa bir sorun
toplumun genel ve ortak bir
sorunu konumuna geldiği sürece
başlıbaşına bir yazın, inceleme ya
da araştırma konusu edilebilir ya
da edilmeğe değer. Sayın yazar
yapıtlarının önemli bir bölümünde
cinsel sapıklık diyeceğimiz bu ve
benzeri konulara ağırlık verdiğine
göre, başta kendinin de belirttiği
üç kent olmak üzere tüm gezegeni-
miz cinsel sapıklarla dolu sonucu
çıkamaz mı? Durum kuşkusuz

yazarın sunmaya çalıştığı gibi
değil. Ama Atilla İlhan nedense
binde bir, onbinde bir raslanan
olayları getirip bireysel cinsel te-
ma yapıyor. "Leman"ı öyle, Der-
saadette Sabah Ezanları" öyle,
"Yaraya Tuz Basmalı" öyle.

Atilla İlhan'la kişisel bir tanı-
şıklığımız yok. Alıp veremediği-
miz, özel bir hesabımız da.
Sözkonusu olan Atilla İlhan'ın
kişiliği ya da romanları değil.
Üstelik köşe yazılarında başarısız
kalan şair Atilla İlhan'ı da severiz,
beğeniriz. Ama son bir yılda dikka-
timizi şu çekti: 1980'den önce
Atilla İlhan köşe yazısı, roman
yazmadı mı ki, birden 1980'den
sonra dikkatler onun üzerine çekil-
di. İlgilendim. Okunamayacak
denli zorlu (!) romanlarını kendimi
zorlayarak okudum. Vicik vicik
sapık cinselliğin dışında birşey
bulamadım.

Üstelik bunlardan sadece
"Dersaadette..."si yeni yayınlandı.
O halde nedir bir yıldır bu denli ön
plâna çıkartılışının nedeni? Aslın-
da fazla düşünmeye de gerek yok.
Toplumun ekonomik ve toplumsal
sorunlarının dev boyutlara ulaştığı
her tarih diliminde, çözümsüzlük
yerini bilime bırakamıyorsa, yaşa-
ma, düşünen kafadan değil etek-
lerden bakma hız kazanıyor. Her
türü sapıklığın edebiyat gürültüsü
içinde temel sorunlar unutturulu-
yor, saptırılıyor. Evet, temel neden
burada yatıyor. Dahası "Dersaa-
dette"ki cinsellikte ulaşılan doz,
1980'den önceki romanlarından
çok daha ilerde Atilla İlhan'ın. Ve
Atilla İlhan'a ayrılan sütunlar bu
anlamda eskisiyle ölçülemeyecek
denli fazla ve bilinçli olarak giriyor
devreye. Çünkü böylesi tarih di-
limlerinde yayım yaşamına girer
"Tannların Arabaları" gibi bilim
dışı kitaplar, "Çifte Yaşam" röpor-
taajları... Ve böylesi zamanlarda
ilgi görür, görmesine özel bir
önem gösterilir böylesi yapıtların
tümü.

Ayrıca Atilla İlhan bu yarışta
yalnız da değildir. Daha yarım
düzüne yazar var bu "onurlu"
yarışta. Helâl olsun. At binenin
kılıç kuşananınmış...

- 1) Bu yazı Ağustos ayı ortasında
kaleme alınmıştır.
- 2) Dolar gerilemeye başlasa da so-
run bizce ortadan kalkmış değil-
dir. Dolar durdu ama şimdi
mark ve frank prim toplamaya
başladı. 15 günde Alman mark'ı
yüzde 7 değer kazandı bizim pa-
ramızla. Bir süre sonra doların
yeniden yükseleceği de unutul-
mamalıdır.

KIRK YIL ÖNCEKİ DERGİLERİMİZ:9

PROJEKTÖR

Yazan :
Sabiha Zekeriya

**Saylav
Bayanlar
Niçin
Susuyor-
sunuz?**

Yazan :
B. C. Zade

**Millî Edebiyat
Yok Sınıf
Edebiyatı
Vardır.**

Remzi İNANÇ

M A R T 1 9 3 6

Projektör, aylık fikir dergisi olarak, Mart 1936'da yayınlanır. Yalnızca bir sayı çıkabilen bu derginin sahip ve yönetmeni Sabiha Zekeriya (Sertel)'dir. O günlere göre lüks kapaklı büyük boy 96 sayfa olan derginin fiyatı 25 kuruştur.

Projektör'den önce, yönetmeni Sabiha Zekeriya'yı okurlarımıza tanıtmalıyız. 1898 yılında Selanik'te doğmuş, ilk ve orta öğrenimini buradaki Terakki İdadisi'nde tamamlamıştır. Balkan Savaşı yıllarında ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşmişlerdir. 1917'de gazeteci Mehmet Zekeriya (Sertel) ile evlenen Sabiha Zekeriya, eşiyle birlikte ABD'ye gitmiş, orada Columbia Üniversitesi'nde toplum-bilim okumuştur. Yurda döndükten sonra eşiyle birlikte 'Resimli Ay', 'Resimli Perşembe', 'Tan', 'Tan Cep Kitapları Dizisi', 'Görüşler' (1923-1946) dergi ve gazetelerinin yönetimine katılmıştır. Bebel, Lenin, Kautsky ve Adoratski'den çeviriler yapmıştır. 'İleri ve Geri Kavgasında Tevfik Fikret' gibi çok önemli incelemesi, 'Roman Gibi' anıları yayınlanmıştır. Sabiha Zekeriya, 1923 ile 1950 yılları arasında, ülkemiz basın yayın hayatında çok önemli işlevleri olmuş, toplum sorunlarında yetkin ve ödünsüz savaşımlarıyla dikkati çekmiştir. 1968 yılında Bakü'de hayata gözlerini kapayan bu yiğit ve aydın savaşçıyı saygıyla anıyoruz.

Projektör Niçin Çıkıyor? başlıklı ilk yazıda, popüler adı altında çıkan gazete ve dergilerin halkı çeşitli yollarla uyutmakta oldukları, onların hayvani duygularını okşayarak, hayatın içinde kaynaşan olayların üzerine yalancı etiketler yapıştırdıkları ve gerçekleri kitlelerin gözünden sakladıkları işaret edildikten sonra şöyle denilmektedir: "... Bugün popüler adını taşıyan bu basın, gençlere hayatın içindeki dejenere tipleri birer hayat kah-

ramanı, yüzü peçeli olayları, hayatın tabii gelişmesi ve sonsuz kategoriler gibi göstererek, okuyan kitleleri afyonlamakta, uyutmaktadırlar. Hayat, olaylar, insan toplumlarının tarihsel gelişmelerini ortaya çıkaran çarpışmalar, son yüz yılın ekonomik, toplumsal ve siyasi bunalımlarıyla çok had bir devre gelmiştir. (...) "Projektör'ün en büyük özelliği açık ve içten olmaktır. Toplum gelişmelerinin bugünkü aşamasında iki büyük tehlike ile karşı karşıyayız: Emperyalizm ve Faşizm. Biz her ikisine de düşmanız. Projektör, bütün gücüyle bu iki tehlike kaynağının üzerine ışık tutacaktır." Projektör'ün bu ilk ve son sayısındaki yazı, röportaj, anekdot, ve fıkraları gerçekten çıkış yazısının doğrultusunda olmuştur. İçerde yoksulluk ve eşitsizlik; dışarda da o yılların yaman sömürgecisi İngiltere ile, Avrupa'da epeyi güçlenmiş olan Alman ve İtalyan faşizmi vurgulanmıştır. Bir de bugün Üçüncü Dünya diye anılan sömürge ülkeler üzerine geniş açıklamalar yapılmıştır.

'Habeşistan'a Tankla Medeniyet Götüren Kardinal' yazısında Sabiha Zekeriya şunları yazıyor. O tarihte Habeşistan'ın Dolo şehrine yakın bir yerde Kızılhaç, İtalyan uçakları tarafından bombalanmıştır. Yabancı bir gazetenin Roma muhabiri, Roma'da bu olay hakkında bir sokak süpürücüsü, bir tramvay kondöktörü, bir küçük satıcı, bir fabrikatör, bir banka direktörü, bir senatör ve bir de Papa'nın vekili bir Kardinalle konuşur. Sokak süpürücüsü dışında hepsi, İtalyan uçaklarının haklı olduklarını söylerler. Ama hiçbirisi Kardinal kadar yetkiyle konuşmamıştır. Gazeteciye Kardinal şunları demiş: "Savaş savaştır. Savaş kutsal bir şeydir. Bu kutsal, bu ilâhi amaca

hizmet eden her araç geçerlidir. Geri Habeşliler bizim Roma ve katolik uygarlığımıza muhtaçtırlar. "Gazeteci soruyor: "Doğru hazret, ama bu yaralılara sadece tıbbi yardım yapan Kızılhaç'ı bombalamak bir hak mıdır?" Kardinal'in cevabı: "Eğer bu savaş siyahların beyazlara karşı yaptığı bir savaş ve siyahların yardımına koşan beyazlar olmasaydı, ben de sizin gibi konuşurdum. Siyahlar, özellikle Habeşler barbardırlar. Barbarlar bizim merhametimizin dışındadırlar." Gazeteci son bir soru soruyor: "Bu bir hristiyan doktrini midir Hazret?" Kardinal'in cevabı: "İsa bize ilkelerini bütün dünya uluslarına yaymayı buyurdu. Ama bu amaca varmak için kullanacağımız araçlar hakkında hiçbir şey söylemedi." Sabiha Zekeriya, bu yanıtları bir bir ele alıp Kardinal'i yerden yere çalıyor. Hem nasıl. Yazısının son bölümünü buraya aktaralım: "... Din maskesi altında insanların büyük bir kısmını, küçük bir sınıfın çıkarına kurban ediyorsunuz, tarihin ve realitenin en kuvvetli, en açık, en çirkin bir gerçeğidir. Din elinizde, halk kitlelerini aldatmak, uyutmak için zehirli bir afyondur. Tanklara yükleyip Habeşistan çöllerine taşıdığınız uygarlık, emperyalizmin maskesi, sizin elinizdeki din de onun bayrağıdır."

Dergide Sabiha Zekeriya'nın imzasıyla ikinci önemli yazısı kadın sorunuyla ilgili. Başlığı bir tuhaf. Kapakta 'Saylav Bayanlar Niçin Susuyorsunuz?' diye yazılı. İçerde, yazının başlığında ise şöyle: 'Mebus Bayanlar Neye Bağırıyor-sunuz?' Kadın sorununa 'çalışan kadın' açısından ve oldukça cesur eğilen Sabiha Zekeriya, bir bayan milletvekilinden, işçi ve çalışan kadınlardan 'yol vergisi' almak yolunda bir kanun tasarısı hazırladığını öğrenir. Milletvekilinin gerekçesi şöyleymiş: "1. Kadınla erkek herşeyde eşittir. 2. Orta kazançlı erkeği korumak gerekir. Evinde bir sürü asalak geçindiren erkeğe bu yük yüklenemez. 3. Vergiyi burjuva kadına yüklemek olanak dışıdır, karışıklığa yol açar." Sabiha Zekeriya bu Bayan milletvekilinin tezini sayfalar dolusu akıl, bilgi ve uluslararası örneklerle paçavraya çevirmiş. (Sertel bu yazıdan bir yıl önce, Bebel'in ünlü **Kadın ve Sosyalizm** kitabını dilimize kazandırmıştır). Bu sıkı ve yoğun eleştiriyle yetinmemiş. Kalkıp İstanbul'da fabrika ve benzeri iş yerlerinde çalışan bir dolu kadınla konuşmuş, içler acısı küçük bir gelirle yaşayan ve bakmakla yükümlü oldukları bir dolu evdekiler'e sahip kadınlar. En iyisinin günlük geliri bir lira. Ve aylık ev kiralari beş-altı lira.

Projektör'ün önemli bir yazısı da C.E. Zade'nin 'Millî Edebiyat Yok, Sınıf Edebiyatı Var!' Bu çok önemli yazının, sahibini bulamadık; kimdir, necidir, hâlâ yaşıyor mu? Ama yazarın işlek bir kalemi, edebiyat ve toplumbilim alanında belli geniş bir kültürü var. C.E.Zade, bilimsel yöntemle Namık Kemal'in ve çevresinin topoğrafyasını çıkarmış. Namık Kemal'in yetiştirdiği çevreyi, Osmanlı toplumunun o gün içinde bulunduğu koşulları, Avrupa ile olan ilişkilerimizi

çağdaş bir tarihçi titizliğiyle anlatmış. C.E.Zade için Namık Kemal mi 19. yüzyıl Osmanlı toplumunu anlatmak için bir bahanedir, yoksa Osmanlı toplumu Namık Kemal'i anlatmak için bir bahanedir? Kolay anlaşılmaz. Yazar, sanatçı-toplum ilişkisini, görünür görünmez bütün boyutlarıyla irdelemiş. Diyalektik yöntemin şaşmaz verileriyle götürmüş konuyu. C.E.Zade, okura gerekli ön bilgileri uzatmadan verdikten sonra, 19.yüzyıl Türkiye'sindeki sınıfları şöyle sıralıyor: "1. Saray erkânı ve ileri gelenleriyle İstanbul'da ve taşrada yaşayan, Saraya az veya çok yakın bulunan bir kısım arazi sahipleri, eşraf ve asilzadeler, 2. Çoğunluğu Türk ve Müslüman olmayan ticaret ve sanayi burjuvazisi, 3. Küçük mülkiyet sahibi olan esnaf ve köylü tabakalarını da içine alan küçük burjuvazi, 4. Henüz örgütsüz ve doğal olarak sessiz ve bilinçsiz gibi duran köy ve şehir işçileri." Bu sınıfları uzun uzun anlatan yazar asıl konuya geliyor: "19. yüzyıl Osmanlı aydını, özellikle edip ve şair gibi belirli bir zümrenin düşüncesiyle beslenen ve doğal olarak, belirli bir okuyucu kitlesiyle yaşayan bir aydın, bu tabakalardan uzak kalamazdı. Mutlaka belirli bir sınıfın ideolojisine tercüman olacaktı. Namık Kemal'i 19.yüzyılın ikincisi yarısını dolduran bir şair, bir düşünür, bir ideolog olarak gösteren tarihçiler ve edebiyat tarihçileri esaslı bir sorunun cevabını vermiyorlar! Namık Kemal kimin ve hangi sınıfın ideologu idi? Daha açık söyleyelim: Namık Kemal kibar tabakanın mı, büyük tüccar sınıfının mı, küçük esnaf, tarlası ve öküzü olan köylünün, küçük dükkancının mı, yoksa emekçi ve işçilerin mi düşünürü idi? Edebiyat tarihçisi işte bu önemli soruya cevap vermemiştir. "Namık Kemal'in aristokrat bir aileden geldiğini, bütün alışkanlıkları ve ruhu ile aristokrat olduğunu, özel hayatında şövalye tavırlara sahip bir kişilik gösterdiğini belirten C.E.Zade, Namık Kemal'in yine de çağdaş dünyanın burjuva değerlerine önem verdiğini, oraya bir eğilimi olduğunu vurgular. Bir şiirindeki şu mısrayı örnek verir: "Hüküm âti ne fakirin, ne şehinşahindir." Yazar Namık Kemal için şu yargıda bulunur: "... Aristokrat psiko-ideolojisinin tamamından ayrılan ve burjuva anlayışını tam olarak benimsemeyen bu tiplerin alınyazısı biraz Hamlet'in alınyazısı gibi trajik olur. Çünkü hiçbir tarafa sağlam olarak dayanmıyorlar. Kendi sınıflarını yitirmişler, karşı sınıf tarafından da tamamen benimsenmemişlerdir. (...) "Ölümü de o çevrede (Aristokraside) büyük bir sarsıntı yapmadı. Onun hayatı burjuvazi için bir değerdi. Ama teknik açıdan büyük bir değer değildi. Asıl kendisi gibi düşünen arkadaşları için yaşamı da ölümü de önemlidir. Sonraki kuşakların gençliği Meşrutiyet ve şimdiki gençlik onu idealize etmeye eğilimlidir. Çünkü gençliğin düşmanı olan diktatör, o can düşmanıydı. Gençliğin şiddetle arzu ettiği ve çevrenin koşulları içinde elde edemediği cesaret ve özverinin onda tümü vardı.

Saraydan da, zindandan da, sefaletten de çekinmemiştir."

"Türkiye'de Küçük Sanayiın Yıkılışı"nın yazarı H.Avni Mogol (Şanda olabilir) Yazar, 19. yüzyılın başından itibaren Avrupa ve Amerika kapitalizminin Ortadoğu ülkelerinde cirit attığını, pazar olayından başlayarak, küçük el sanatlarını nasıl ortadan kaldırdığını sayısal olarak anlatıyor. Şöyle bitiriyor yazısını H.Avni: "Neticice olarak diyebiliriz ki, ecnebi sermayesi, el sanayiinin sahasını daraltmıştı bu sefer. Türkiye'de temerküz eden sanayi sermayedarlığı, bu daralan sahadaki el sanayiini büsbütün ortadan kaldırıyor, bu sebepten bir taraftan: 1. Küçük tezgâhlarda çalışan usta ve çırak zümreleri büyük fabrikanın içine proleter olarak giriyor. Öbür taraftan: 2. Sanayi sermayedarlığı büyük ellerde toplanıyor. Son 'Beş Yıllık Endüstri Planı' da sanayiini mali sermayedarlığı elinde yani İş ve Sümerbank gibi büyük yafta elinde toplandığını bariz bir surette göstermektedir."

Hüseyin Olak imzasıyla 'İslâm Enternasyonal' başlıklı yazıyı okuyoruz. O yıllarda Türkiye'den rahatlıkla dinlenen Mısır Radyosu'nun yaptığı etkin dinsel yayınlara dikkat çeken yazar, bu yayınların arkasında İngiliz emperyalizminin aranabileceğini vurguluyor ve şöyle diyor: "... Mısır Radyosu zannedildiği veya gösterilmek istendiği gibi yalnız bir alaturka müzik meselesi değildir. O bütün bir zihniyettir. Bir semboldür. Zaten kuvveti ve tehlikesi de buradan geliyor." (...) "Fakat şaşıyorum. Niçin bir Mekke'nin, niçin bir Medine'nin radyosu yok? Niçin, inanmadığı reddettiği için değil, utandığı ve korktuğu için Hacıya gidemeyecek müslümanları radyo ile hacı yapmak mümkün oluyor. İngiliz, kazandığı sevabı parayı çevirmesini bilir. Bu iş sevap bir iş değil mi?"

A. Kartal'ın dergide iki yazısı var. 'Fransa'daki Halkçı Cephe ve Programı', ikincisi 'Münevverlerin İzdirabı Var.' Yazar, iki yazısında da özellikle Avrupa'da güçlenmekte olan faşizan olguya pek çok ilginç örnek ve alıntılarla parmak bastıktan sonra, o sıralar Nazilerin savaş kışkırtıcısı profesörlerinden Evold Banze' in şu ünlü sözünü anımsatıyor: "Savaşlar esnasında, insanların, insan işinin tahribi, insanlığın hayat bulmasını sağlayan çelik banyolardır."

Dergide Fırat imzasıyla üç önemli yazı yer almış. 'Mısır İhtilâlinin İç Yüzü', 'Son Çin Meselesi' ve 'Emperyalizm, Koloncilik ve Medeniyet'. Bu üç yazının tümü okunduğunda, bugün Üçüncü Dünya dediğimiz ülkelerin iç ve dış sorunları, dinamikleri; kapitalist ve emperyalist ülkelerle olan onulmaz çelişkileri çok aydınlık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ülkemizde, bundan kırkaltı yıl önce, dünya olaylarına bu denli sağlıklı ve doğru bakabilmiş aydınların yaşamış olduğunu öğrenmek insanı umutlandırıyor, sevindiriyor.

'Vakalarla Karşı Karşıya' adlı oldukça ilginç, ama imzasız bir yazı var. Anlatımından Sabiha Zekeriya'nın olabileceğini çıkardık. Yazıda Avrupa ve Amerika'nın ünlü dergi ve gazeteleri taranarak, bu kapitalist ve emperyalist ülkelerdeki insan manzaraları sergileniyor. Daha sonra da toplumsal gelişme ve ekonomi politik konularında genel bilgiler veriliyor.

Ali Remzi'nin 'İmparatorluk Propagandasına Alet Edilen Ölüm'/Mr. Jorj Windsor'un Ölümüne Derkenar/başlıklı yazıda, İngiltere Kralının ölümü üzerine, İngiltere'deki sınıflar, dünya genel politikasında İngilizlerin etkinliği ve sömürgeciliği mizaha, daha çok yergiye dönük bir dille verilmiş.

'Millî Ekonomi Nedir?' H.N. Yılmaz, Üniversite İktisat Profesörlerinden Münir Serim'in, 'Kültür Haftası' adlı sağcı bir dergide çıkan 'Millî Ekonomi ve Klasik Ekonomi' adlı dizi yazısına cevap veriyor. Kullandığı terimler ve yaklaşım biçimi, H.N. Yılmaz'ın ekonomiyi çok iyi bildiğini gösteriyor. Uzun yazı (sonu gelecek nüshada) diyerek noktalanmış.

'Habeşistan'daki İtalyan Askerlerinden Gelen Mektuplar'da B.Şahin, Avrupa gazetelerinden özetler yapmış. Faşist İtalya'nın Habeşistan'a gönderdiği askerlerden ailelerine gelen mektuplar içler acısı.

'Esmer Örümcek' başlıklı yazısında B.Şahin, o tarihlerde Paris'te yayınlanan bu addaki kitabı tanıtıyor. Kitap Alman faşizmine, Alman Gestaposuna ve Alman İstihbaratına bağlı ajanların Almanya dışındaki yıkıcı eylemlerini anlatıyor. Planlar, şemalar, çalışma yöntemleri uzun uzun açıklanmış.

'Aydın Adamları' sayfasında Stekanof (29 yaşında bir Sovyet işçisi. Otomatik kazma ile ilk çalışan ve çevresinde verimi arttıran, işbölümünü geliştiren bir kişi.) Romain Rolland (Fransız Edebiyatçısı), Nahas Paşa (Mısır devlet adamı), Albert Einstein (bilim adamı), Ağa Han, Yehudi Menuhin (müzikçi) tanıtılıyor.

'Odamda Bir Seyahat' ünlü Fransız yazarı Romain Rolland'ın 70. yaşında, kendikendisiyle yaptığı hesaplaşmanın ürünüdür. Rolland bu çok ilginç yazısında ilk gençliğini, çevresini, o günün dünya olaylarını, yaptıklarını yapamadıklarını, insan ve toplum üzerindeki düşüncelerini uzun uzun anlatır. Bu güzel yazının son bölümünden birkaç cümleyi birlikte okuyalım: "... Arkamda bıraktığım 70 yıllık yola baktığım zaman bana daima rehberlik eden düşünceyi, bu yolu yürürken bilincine ermediğim bir açıklıkla görüyorum: Birincisi, bütün yaşayanlara, devirler arasında ırklarda ve milletlerde mevcut derin ve devamlı insanlık birliğini aşmak; ikincisi, düşüncenin ve eylemin birbirinden ayrılmadığını göstermek." (...) "Kalbi çarpmayan her düşünce, bir sayıklamadan veya bir hezeyandan başka bir şey değildir."

Projektör Dergisi, roman da yayınlamış: 'Kuyucaklı Yusuf'. Sabahattin Ali'nin bu ünlü romanı ilk kez burada yayınlanmaya (tefrika edilmeye) başlamış. Ancak dergi sayfasıyla dört sayfa. Orada kalmış; sonra kitap halinde birçok kez yayınlanmıştır.

SANAT POLİTİKA HALK YIĞINLARI İLİŞKİLERİ

"Yazar (....) insanda en iyiyi, yani adalet duygusunu iyiliği uyandırmak zorundadır, çünkü dünyada bu niteliklerden daha yüksek hiçbir şey yoktur." Y. BONDAREV

Doğan DEMİR

"Bilim ve Sanat" emekçileri!..

Genç bir polisaj işçisiyim, asgari ücretle çalışıyorum. Bu iş yerinde bir yıla yakın bir süredir çalışıyorum.

"Bilim ve Sanat"ın Eylül sayısını büyük bir ilgiyle okudum, çok beğendim. Bu nedenle "Bilim ve Sanat"ı kardeşlerimin ve çevremde birçok insanın okumasını sağladım. Kendi işyerimdeki ve çevre işyerlerinde tanıdığım işçilere de "Bilim ve Sanat"ı tanıttım, onlar da aldılar. Herkes çok beğendi. Doğallıkla bazı yönlerini eksik bulan da oldu. Ben de bu düşüncelere katılıyorum. Bilim ve Sanat'ı sürekli almayı ve ilerde abone olmayı kararlaştırdık.

Bildiğiniz gibi yurdumuzda onlarca "sanat" dergisi yayınlanıyor, fakat ne yazık ki onca dergi belirli bir çevrenin (bu çevreyi hepimiz çok iyi biliyoruz) dışına çıkamamıştır. Halk yığınlarıyla bağlar ya hiç kurulamamıştır, ya da çok zayıf ilişkiler kurabilmişlerdir. Bunun nedeni halk yığınlarının bilgisizliği ya da sanata karşı ilgisizliği değildir. Kuşkusuz bunun rolü büyüktür. Ama neden yığınlar "sanat"a ilgisizdir? Neden yığınlar bilgisizliğin karanlığından kurtulamıyorlar? Bu soruların yanıtları aynı zamanda bu dergilerin halk yığınlarıyla neden güçlü bağlar kuramadıklarını açık-

laması olacaktır. Daha "ne için, kimin için sanat?" sorusuna yanıt veremeyenlerin yığınlarla bağ kurma hayalleri boşunadır.

Bu sanırım dikkatinizi çekmiştir. "Bilim ve Sanat"ın Eylül sayısı çok satıldı. Herşeyden önce ilgiyle, dikkatle okundu. Şimdi burada insanın aklına şöyle bir soru geliyor; "Bilim ve Sanat"ın bu sayısına duyulan ilginin sırrı nedir? Ya da halk yığınlarının sözde "sanat" dergilerine olan ilgisizliğinin nedenleri nelerdir?

Bu sorulara tam bir yanıt verme işi bu işin bilimcilerine yani sizlere düşer. Ama ben burada bu sorulara sanat-politika-halk yığınları ilişkilerinin bir yönü açısından yaklaşım yanıt vermeye çalışacağım.

Sanatçılar, emeği, barışı, ilerlemeyi, özgürlüğü, bağımsızlığı, sosyal adaleti insanca olan şeyleri, insan değerlerini kısacası insanlığın ortak ülkülerini savunduğu, bunları sanatlaştırdığı ölçüde yığınlarla bağlar kurar. Politikacılar da öyle. İnsanlığın bu ortak ülkülerinin politikalarının temeli ve somut hedefi yaptıkları ölçüde halk yığınlarıyla uzun dönemli ve sağlam, sarsılmaz bağlar kurabilirler. Ya da tersi; sanatçılar ve politikacılar insanların ortak ülkülerini savunma, onları hareket noktası olarak alma yoluna

gitmezlerse halk yığınlarından koparlar, onlardan uzaklaşırlar.

Bu söylenenleri şöyle örnekleyebiliriz. N. Hikmet'i, Brecht'i, P. Neruda'yı uluslararası yapan nedir? Bu ozanların insanlığın ortak ülkülerini sanatlaştırmalarıdır. Bu yönünde gösterdikleri kararlılık ve tutarlılıklarıdır.

Sadece insanlığın ortak ülkülerini kararlılıkla savunmak yeterli değildir. Bunu sanatlaştırmak gerekir. Aksi kabalığa götürür. Bu da sanatın işlevine ters düşer. Halk yığınlarının dilini iyi bilmek gerekir; halk yığınlarıyla sanatçılar arasında dil birliğini kurmak gerekir. Halkın sanatçıları anlayamayacağı savı yanlıştır. Halk sanatçıyı anlar ama halk kültürünün biçimini, insanlığın ortak ülkülerinde özünü oluşturduğu bir sanatı yaratan sanatçıyı anlar. Halk "fildişi kulelerinde" pembe hayallerle yaşayanları elbette anlayamaz.

Fakat insanlığın ülkülerine histerik bir açıdan değil toplumsal gelişmenin nesnel yasaları açısından bakmak gerekir. Yani toplumsal gelişmenin nesnel yasalarının bilimi ile sanatı birleştirmek gerekir. Aksi, sanatı kısır bir döngünün içerisine iter...

Şimdi bunları somutlayalım. Ülkemizde yayınlanan "sanat" dergileri insanlığın, halkımızın ortak ülkülerini yüceltmiyor, savunmuyorlar. Veya yığınlarla aralarında dil birliği yoktur. Halk kültürünün biçimiyle insanlığın, halkımızın ortak ülkülerini birleştiremiyorlar. Örneğin, insanlık günümüzde ciddi bir savaş tehdidi ile karşı karşıyadır. Eğer bir sanatçı bu tehlikeyi göremiyor, ya da yığınlarla göstere miyorsa görevini yapmıyor demektir. Ne yazık ki, pek çok sanatçımız bu görevlerini unutuyorlar. Bunlar sadece dünya sorunlarına değil yurdumuzun, halkımızın sorunlarına da yabancıdırlar. Elbette sanatın işlevi, politikaninkinden farklıdır. Ama eğer bir politika insanlığa, barışa, ilerlemeye kısacası insanlığın ortak ülkülerine yönelikse sanat buna karşı durmalıdır. Günümüzde nütron bombasına, silahlanmaya, soğuk savaş politikasına karşı çıkmadan insanlığın ortak ülküleri savunulamaz. ABD emperyalizmi insanlığı topyekün bir yıkıma götürecektir. Soğuk savaş politikasını, soğuk savaş körüklerken, bütün çabasını daha fazla hangi bombanın insan öldüreceği yoluna harcarken; sanatçılarımızın "sanatta cinsellik, eşcinsellik" sözde sorunları üzerine onca zamanlarını, emeklerini, kağıdı harcamaları doğrusu çok saçma.

Diğer yandan, insanlığın ülküle-

rine histerik bir açıdan bakmak, onları toplumsal gelişmenin yasalarının dışında ele almak, bilim ve sanat'ı karşı karşıya koymak bu sözde sanatçıların ortak özelliğidir. Bunlara silahlanmaya karşı mısınız deseniz, "aslında biz bütün silahlara karşıyız" derler. Elbette bütün silahlar kötüdür, ama Filistin halkının, El Salvador, Angola halklarının ellerindeki silahların "işlevi" ile ABD, İsrail, Şili, Güney Afrika Cumhuriyet yöneticilerinin elindeki silahların "işlevi" bir midir? Bütün savaşlar kötüdür. Ama halkımızın kurtuluş savaşı da bir savaştır. Burada da halkımızın elinde silahlar vardı. Demek ki hiç bir sorunu tarihsel ve özgül, genel ve özel, yer ve zaman, esas ve tali, gelişen ve gerileyen, ayrı ve bir yanlarının bağlamı dışında ele almamak gerekir. Yani toplumsal gelişmenin yasalarının bilimi ile sanatı birleştirmek gerekir.

Özetleyecek olursak, ülkemizde onca "sanat" dergilerinin yığınlarla bağlarının zayıflığı insanlığın, halkımızın ortak ülkülerini savunamamalarından, sanat-bilim arasındaki

bağı kavrayamamalarından, halk yığınlarının dilini bilmemelerinden ileri gelir. "Bilim ve Sanat"ın Eylül sayısı güncel somut bir soruna bilimsel (sanatsal bir çerçevede) bir açıdan yaklaşmıştır. Bir anda yığınların önemli bir kesiminin dikkatini çekebilmiştir. İşte "Bilim ve Sanat"ın Eylül sayısına duyulan ilginin sırrı budur.

Dileğimiz odur ki, "Bilim ve Sanat" bu tutumunu sürdürsün. Barışı, ilerlemeyi, sosyal adaleti, özgürlüğü, emeği, insan değerlerini kararlılıkla savunsun. "Bilim ve Sanat" bu tutumunu sürdürdükçe biz de "Bilim ve Sanat"a karşı görevlerimizi var gücümüzle yerine getireceğiz. "Bilim ve Sanat" fabrikalarda, hayatı yaratan ellerimizde yaşayacak, büyüyüp güçlenecektir. "Bilim ve Sanat"a gecekondularımızın en güzel yerlerini vereceğiz. Mobilyalardan yapılmış kitaplığımız yok ama yine de onu en iyi muhafaza edeceğimize inanır. Yeter ki bizim dilimizle konuşun bakın o zaman göreceksiniz ki, o gözlüklü, parlak kafalı sözde aydınlardan, rakı kadehlerinden ilham alanlar-

dan daha fazla sanatı biliyoruz ve sanatçıyı anlıyoruz.

Burada şunu da son olarak belirteyim. "Bilim ve Sanat"ı almak için kağıthaneye bağlı Seyrantepe gecekondu mahallesinde oturduğum halde taa Taksim'de ancak bulabildim. Bu da sanatımızın asıl gitmesi gereken yerlerden ne kadar uzakta olduğunu gösteriyor. Öyle ya "hıh... gecekondudakiler sanattan ne anlar?.." Halbuki Nazım'dan Neruda'dan, Brecht'ten en güzel türkülerin emekle, alınteriyle bütünleştiği yerlerdir gecekondu geceleri.. Burada gerçek sahiplerini bulur Gorki'nin, Steinbeck'in, London'un, Orhan Kemal'in kitapları. İnsan buralarda bu kitapların böyle pahalı süslü, gösterişli mobilyalardan kurulu kitaplıklardan nefret ettiklerini söylüyorlarmışcasına bir duyguya kaptırır kendini. Şu anda karşımda duran "Bilim ve Sanat"ın kapağı da bende aynı çağrışımları uyandırıyor. Adeta yüzüme gülüyor. Sevdigine kavuşan insan gibi. Yaklaşıp bakıyorum barış güvercinleri uçuyor, gökyüzü maviliğinde.. Altta bir yazı iliyor gözüme. Okuyorum...BARIŞ...

HATAZ

BÖLGE TİYATROLARI: SÖYLENMIŞLERİN YİNELENMESİ

Levent TARHAN

Geçtiğimiz ay Devlet Tiyatrolarının adını tam olarak belirlemediği; ancak "turne" olarak nitelendirdiği, üç il'e yönelik çalışmaları, tiyatro sanatçıları ve tiyatroseverlerin çeşitli yorumlara yönelmesine neden oldu.

Bakanlığın "Bölge Tiyatrosu" olarak tanımlamaya yönelik bir tutum izlediği bu uygulama hakkında, Devlet Tiyatroları açıklama yapmaktan ısrarla kaçınıyordu. Adana, Elazığ ve Erzurum'a "turneler" olarak belirlenen uygulama hakkında, zaman zaman değişik söylentiler yaygınlaştırılıyordu.

Örneğin, Adana tiyatrosunun mutlaka yerleşik kadro olacağı; Elazığ ve Erzurum'un ise şimdilik yerleşik düşünülmediği öne sürülüyordu.

Ancak, Adana da dahil olmak üzere bu üç ildeki uygulamanın nasıl tasarlandığı hakkında hiçbir aydınlatıcı bilgi verilmiyordu.

Tiyatro sanatının, kültürel gelişmeye-değişmeye katkıda bulunabilmesi için bölgelerde kalıcı görevler yükümlenilmesi görüşünün ağırlık kazanmaya başladığı 1960'lı yıllardan bu yana; zaman zaman tartışması yoğunluk kazanmasına karşın; bölge tiyatroları ve bölge konservatuarlarının kurumlaşmasına yönelinmemiş, bu konu etrafında oluşan tartışmalar adeta fırsat bilinip, konunun unutulmasına karşın, hiçbir ciddi önlemle üzerine gidilmemiştir.

Oysa, bu dönemde bölge tiyatroları yasa tasarısına yöneltilen eleştiriler, bu konunun tamamen gündem dışı bırakılmasını isteyenlerin ekmeklerine yağ sürmek için yapılmıştı. Aksine, bölge tiyatroları yasa tasarısının, yapılacak en geniş ve kapsamlı değerlendirmeler sonucunda, varabileceği en kullanışlı durum ile yürürlüğe girmesi için, adeta bu konuya yönelik bir kam-

panya başlatılmıştı.

Biz 1960'lı yıllarda yoğunlaşan bu tartışmalardan çeşitli görüşleri kısa kısa da olsa tekrar gündeme getirerek, okurumuzun, yeniden aktüel bir olay durumuna gelen "Bölge Tiyatroları" konusunda, yirmi yıl evveli ile bir karşılaştırma yapmasına olanak sağlamak istedik. Konunun aktüel yanını izleme olanağını bulanlar, bu yazıyla da şöyle bir görüşe varabilirler: "20 yılda bu konu çerçevesinde hiçbir değişiklik olmamış, bir arpa boyu yol katedilmemiştir."

Bu izlenimin oluşmasına neden olan temel unsur politikasızlıktır.

Kültür alanında, köklü girişimlerden sürekli kaçınılması, kültür politikamızın özerk sanat kurumları ve sanat adamlarınca belirlenmesine olanak tanınmaması, "devlet eli ile sanatın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması" görüşünün işlevsel bir hâle gelebilmesine sürekli engel olabilmek yönünde, değişen siyasi iktidarlara sürekli olanak sağlamıştır.

Bölgelerde, sanatın etkinliklerini yürütecek sistemleştirecek konservatuarlar ya da bölge kültür merkezleri kurulmadan, bölgenin kendi geleneksel kültürünü inceleyip onun kültürel-gelişme ve değişmesine yönelik bölgesel çalışmalara gidilmeden; ülkenin çeşitli kentlerine, kasabalarına, nahiyelerine, köylerine hatta mahallelerine turneler tertiplemenin gerçek yararı ne olabilir?

Bu turne programları çerçevesinde seçilmiş olan piyeslerin, söz-konusu bölge halkının -kültürel gelişmesi ve değişmesine- katkıda bulunacağı hangi toplumsal araştırmalar veri alınarak saptanır?..

Böylesi turnelere, zaman zaman bölge halkının aşırı ilgi göstermesi zaman zaman ise ilgisiz kalması, görevi kendi toplumunun nabız

atışını iyi bilmek olan tiyatro yöneticilerince, hangi bilimsel değerlendirme ile açıklanabilir?

Böylesi turnelerin, bölgede tiyatro seyircisi yetişmesine ve giderek tiyatro dolayısıyla bir eğitimden geçilmesine ne gibi katkıları olabilir?

Kötü örneklerin yarar yerine zarar getirdiği unutulmazsa, böylesi turnelerde politik yaranma politikası olduğu düşünülebilir mi?

Böylesi sorular ve daha başkalarına verilecek en gerçekçi yanıtlar sonucunda işe gerçekten sarılma adına "samimi" gayretler gösterildiğinde, bu güne kadar uygulanmış "geçistirmecilik" ve "plan ve programsızlık ile buradan kaynaklanan eleman yetersizliği" sorunlarını aşmaya yönelik, ciddi önlemler ile yola çıkılmalıdır!

Sorunu, daha da kısa olarak özetlersek, bu güne değin süregelen "kültür politikasızlığı" politikasını ve onun yarattığı pürüzleri aşmak gereklidir!

Ankara Devlet Konservatuarı Tiyatro Bölümü'nün, kuruluş amaçları doğrultusunda yetkinleşememesi, Devlet Tiyatrolarının keyfi yönetimi, yetersiz sanatçılar, yetiştirilmeyen eğitimci, yetersiz ders programları, harcanan yetenekler, değerbilmezlikler, oyun yazarlığı alanının çekici kılınmaması ve hâlâ yurdumuzun pek çok yerinde, "aç, aç" denilen göbek dansı ile tiyatronun karıştırılması, özetle, "politikasızlık" politikası ile tanımlanabilir ancak!

Kaldı ki, bu alanda sorunun ve gerçeklerin bu kadar açık seçik olmasına karşın "politikasızlık" politikasında direnmek, olsa olsa çağın gereklerinden bihaber, astığı astık kestiği kestik, sürü yönetme benzeri ile meydana boş bulup at oynatma türü bir "politikanın" temsilciliğini yüklenmekten öte bir iş değildir.

İLK BÖLGE TİYATROSU ÖNERİSİ:

Muhsin Ertuğrul, 1945 te Fransa'da başarı kazanan bir uygulamayı örnek göstererek, 1950 de bölge tiyatrosu düşüncesini ortaya attı: "Fransa'da bütün bölge tiyatrolarını kuran, tek başına bir kadındır. Bu kadın memleketteki Michel Saint-Denis gibi, Jean Daste gibi Gaston Baty gibi bir numaralı tiyatro adamlarına bu ihtiyacı anlattı, bu sevgiyi aşıladı, onları iş başına getirdi. Onbeş yıl önce birini Strasbourg'a ötekini Aix-en-Provence'a berikini Grenoble'e gönderdi. Şimdi bu bölgeler saat gibi işlemek-

tedir." (M.Ertuğrul, Oyun Dergisi, Kasım 1963)

Muhsin Hoca'nın, ilk önerilerde bulunduğu yıllarda, bölge tiyatroları uygulamasına gidilseydi günümüzde, daha farklı bir dönem yaşıyor olabilirdik. En azından tartışmaların boyutları daha ilerlemiş olurdu!

Ancak ona duyulan tepki, Fransa'da başarıya ulaşmış bir örneğin, bizde de aynısını uygulamak istemesinden kaynaklanıyordu..

Daha sonraları, Muhsin Ertuğrul, genel kültür yapısının geriliğini ve bürokrasiyi şöyle eleştiriyordu: "Sakatlıklar daha bu kanun tasarılarını hazırlayacak olan komisyondan başlar. Hiç bu işle uğraşmamış bir yığın adamın arasına sizi sokarlar, çalısır, didinir, batıdan örnekler sayarak iknaa uğraşırsınız, hatta kabul eder gibi görünürler, ertesi oturumda zabıtlar okunurken tamamıyla konuşulan ve kararlaştırılan fikirlere aykırı cümlelerle karşılaşırsınız... Bunun nasıl bu hale döktüğünü sorduğunuz zaman size 'çoğunluk kararı böyle değiştirdi.' derler. Sizin oradaki uyarılarınız böylece sifıra inmiştir..." (agy).

1960 sonrası, pek çok alanda yenilikçi bazı girişimlerde bulunuldu. Muhsin Hoca'nın unutulmuş önerilerine de bu dönemde, yeniden el atıldı. Ancak, 1961 de kendisinin de içinde bulunduğu "Tiyatro ve Opera Komitesi"nin çalışmalarına, üst paragraflarda belirttiğimiz eleştirileri getirmiştir. Bu komite "Bölge Tiyatroları Kanun Tasarısı"nı hazırlamıştır.

BÖLGE TİYATROLARI KANUN TASARISI: 1961

Bölge Tiyatroları Kanun tasarısı, Saadettin Canga ve 106 milletvekilinin önerisi olarak TBMM'nin onayına sunulmuştu.

Bu yasa tasarısının 30. ve son maddesinde: "1961 yılı bütçesinden, 'Bölge Tiyatroları Başkanlığı ve Bölge Tiyatrolarının fonlarına 22.973.500 lira ek fevkalade ödenek ilave edilmiştir.'" denilmekte.

Bölge Tiyatroları Kanun Tasarısı, dört bölümden oluşuyor:

1) Bölge Tiyatroları Kanun Tasarısı Gerekçesi

"Sanat konusunu memleket çapında ele alırken, düşüncemiz; büyük kültür yarışmasında önemli yeri olan ve bugün bütün dünyanın değerini kabul etmek mecburiyetinde olduğu tiyatroyu, vatanın her köşesine ulaştırmaktır. Yüz yıla yakın bir zamandan beri garphlaşma konusunda attığımız adımların yanı sıra ne yazık ki yurt çapında

tiyatroda önemli bir gelişme olmamıştır. Dikkat edilecek olursa yurdumuzda, birkaç büyük şehrimiz hariç herhangi bir ciddi tiyatro faaliyetine rastlamak zordur. Eğitimde ve öğretimde büyük bir payı olan tiyatrodan yoksun oluşumuz üzülmeye değer bir noktadır.

Cumhuriyet çağının tiyatroyu yayma faaliyeti ancak Halkevlerinin amatör çabalarından ileriye gide-memiş ve faydalı kurumların kapanmasıyla da yurdun her tarafında bu alanda derin bir sükut hüküm sürmüştür... Zaman zaman amatörce bir anlam taşımaktan ibaret kalan ve yarım yamalak, kalitesiz trupların verdikleri temsiller ne yazık ki tiyatroyu yurdumuzda yanlış anlamda bir yöne sevk etmiş..."

Şimdi, "Kanun Tasarısı"nda yer alan kimi maddeleri görelim.

2) Bölge Tiyatroları Kanun Tasarısı

Madde 1- Ankara'da, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı tüzel kişiliği haiz olmak üzere, bir bölge tiyatroları başkanlığı kurulmuştur.

Madde 2- Bölge Tiyatroları Başkanlığı, Ankara ve İstanbul şehirleri hariç olmak üzere, memleketin her bölgesinde ve uygun gördüğü yerlerde Tiyatro ve Opera bölümleri veya bunlardan yalnız birini ihtiva eden tüzel kişiliği haiz Bölge Tiyatroları kurmaya yetkilidir.

Madde 3- Bölge Tiyatroları Başkanlığı, Devlet Tiyatroları Umum Müdürü ile İstanbul Şehir Tiyatroları'nın sanat işleri müdürü ve bölge tiyatroları Genel Sekreterinden müteşekkil bir kurul halinde çalışır. Bölge Tiyatroları ile ilgili işler bu kurul tarafından alınacak kararlara göre Genel Sekreter tarafından yürütülür. Devlet Tiyatroları Genel Müdürü, Bölge Tiyatroları'nın tabii başkanıdır. Kurulun kararları ekseriyetle alınır. Müsavat halinde başkanın reyi muteber olur. Kurulun Genel sekreterinden maada diğer üyelerine her toplantı için 75 lira huzur hakkı verilir. Yılda 40 toplantıdan fazlası için huzur hakkı verilmez. Kurul toplantıları başkan lüzum gördüğü takdirde Ankara'dan başka şehirlerde de yapılır.

Madde 5- Bölge Tiyatroları Müdürleri, kurulun teklifi ve Milli Eğitim Bakanın tasvibi üzerine Başkan tarafından sözleşme ile işe alınırlar. Bölge tiyatroları ile yapılacak sözleşmeler, 3 yıldan az, 5 yıldan fazla süreli olamaz.

Madde 10- Bölge Tiyatrolarının sanatçıları, uzmanları, mütehassıs hizmetlileri ve her çeşit personeli

Bölge Tiyatroları Müdürleri tarafından seçilir, sanatçılar ve mütehassıs hizmetliler sözleşme ile, diğer personeli ve görevliler maaş ve ücret kadrolarına göre işe alınırlar.

Madde 12- Her Bölge Tiyatrosu ve Operası Müdürü, başında bulunduğu Bölge Tiyatrosuna bağlı olarak, bölge çevresi içindeki yerli kabiliyetleri yetiştirmek gayesi ile 2 yıl süreli Tiyatro (veya Opera) stüdyoları açabilecektir.

Madde 14- Devlete ait gayrimenkullerden Bölge Tiyatroları için lüzumlu görülenler, MEB'nin teklifi üzerine, eşya ve tesisleri ile birlikte Maliye Bakanlığınca parasız olarak Bölge Tiyatrolarına tahsis edilebilir.

Madde 15- Bölge Tiyatroları Müdürleri ile sanatçıları, uzmanları, mütehassıs hizmetlileri ve her çeşit personeline, çalıştıkları Bölge Tiyatrolarının bulunduğu şehirlerde parasız lojman verilir. Bu lojmanların kira bedelleri Bölge Tiyatroları Bütçelerindeki hususi fasıllardan ödenir. Bölge Tiyatrosunun bulunduğu şehirde ikamet etmekte olan yerli personel bu hükümden faydalanamaz.

Madde 17- Bölge Tiyatroları kendi repertuarını kendileri tayin ve tesbit ederler.

Madde 22- Bölge Tiyatrolarının gelirleri, Devlet yardımları ile belediyeler ve özel idare bütçelerinden yapılacak en az % 3 yardımlarla temsil, konser, tanıtıcı ve aydınlatıcı yayınlar hasılatı, bağışlar ve sair gelirlerden ibarettir.

Yasa Tasarısı'nın tümü 32 maddeden oluşmaktadır.

3) Bölge Merkezlerini ve İçine Aldıkları bölgeleri gösterir cetvel:

8 bölge belirleniyor:

1) Kuzey Doğu Anadolu Bölgesi (Merkezi Erzurum)

2) Güney Doğu Anadolu Bölgesi (Merkezi Diyarbakır)

3) Kuzey Anadolu Bölgesi (Merkezi Samsun veya Zonguldak)

4) Güney Anadolu Bölgesi (Merkezi, Seyhan (Adana))

5) İç Anadolu Bölgesi (Merkezi Eskişehir (Ankara))

6) Ege Bölgesi (Merkezi İzmir)

7) Marmara Bölgesi (Merkezi Bursa-Erdek)

8) Trakya Bölgesi (Merkezi Edirne)

4) Bölge Tiyatroları Genel Giderleri: Cetveller şeklinde gösterilmiştir.

BÖLGE TİYATROSU KANUN TASARISINA ELEŞTİRİLER

"Ömrümün onbeş yılını bu (Bölge Tiyatroları) ideali ile avuttum.

Günün birinde yurdun her tarafına ileri bir tiyatro anlayışı dağılacak diye ümitlendim. Fakat bu tasarı kanunlaşır, geleceğin bütün ümitleri doğmadan ölecek, memleket tiyatrosunu ademi merkeziyete değil, merkeziyetçiliğe götürecek, tiyatroyu özgürlüğe değil, tutsaklığa sürükleyecek, sonuç olarak tiyatro, Anadolu'da aksoyluluğun kazana-cakken, merkezde soysuzlaştıktan sonra her tarafa dağılacak." (agy)

"Şimdi acı acı kendime soruyorum: Şehir Tiyatrosu kurulurken buna bir tesadüf dedim. Devlet Tiyatrosu kurulurken yine böyle bir tesadüf oldu, şimdi Bölge Tiyatroları Kanunu yapılırken başka bir tesadüf çıktı karşımıza.

Peki ama bu tesadüflerin hep bizim memlekette olması da bir tesadüf değil ya..." (agy)

"Bizim 'Bölge Tiyatroları'nı Devlet Tiyatrosu Başkanlığına bağlamak, şimdiden bu tiyatroları kösteklemek, Devlet Tiyatrosunun başına da, sanki kendi dertleri yetmiyormuş gibi, beceremeyeceği bir işi, taşıyamayacağı bir yükü yüklemek demektir." (agy)

"Bölge Tiyatrolarını, bu gün bizim Devlet Konservatuvarımızdan çıkanlara hasredecek olursak, yüz sene sonra da yeteri kadar oyuncu bulamayız. Bölge Tiyatroları kurucuları sanatçıları kendileri yetiştireceklerdir." (agy)

"Bölge Tiyatrosu denilince; herhangi bir Devlet veya Şehir tiyatrosundan daha az önemli; gezginci bir vilayet tiyatrosu değerindeki topluluk sanılmıştır. (agy)

DEVLET TİYATROLARI GENEL MÜDÜRÜNÜN SAVUNMASI

"Tasarıda 'Devlet Tiyatrosu Başkanlığı' diye bir makam, bir organizasyon yoktur. Bölge tiyatroları Başkanlığı vardır. Merkezde beş kişilik bir Başkanlık Kurulu, kuruluş sırasında hizmetliler yüklenektir. Kuruludan sonra da sadece-Devlet Kuruluşlarının tabii şartı olarak- murakabe edecektir. ... Bölge Tiyatrolarının önemi küçümsenseydi, özel bir kanun hazırlanmazdı, Bölge Tiyatrolarının bağımsızlığı, özgürlüğü sağlanamazdı, Tiyatro Müdürlerinin değerli ve başarılı tiyatro adamları olmalarını sağlayacak şartlar konmazdı." (Cüneyt Gökçer, "Kanun Tasarısı Üstüne Düşünceler", Oyun, Aralık 1963)

BİR DEĞERLENDİRME:

"Tasarıya karşı çıkanların haklı görülebileceği nokta Başkanlık de-

ğil, başkanlık kurulu üyelerini Devlet Tiyatrosu Genel Müdürü'nün seçmesidir. Olabilir, Genel Müdür, üyeleri, söz geçireceği kimseleri iş başına geçirdikten sonra, bu işe yaratıcı olmak için değil de rahatı için katılmak isteyenlerden, kendi arkadaşlarından seçebilir. Bu durumda ne yapmalı? Bizim 1961 de, Kurul bu başkanlığa İstanbul Şehir Tiyatrosundan birini de katmıştı, bu tasarıda nedense yer almamış. Hatta bu da yetmiyecektir.

Öteki üyeler için daha nesnel, herkesin benimseyeceği bir seçim yolu bulmalı. Diyelim üyelerden biri İstanbul Şehir Tiyatrosundan, bir başkası özel tiyatroların sendika veya meslek birliklerinin seçeceği bir temsilci, bir üçüncü Basın birliklerinin temsil ettiği gazetelerin bir tiyatro tenkitçisi olabilir ve hatta bu arada Üniversite de akla gelebilir. İşte bu türlü bir seçim organı bulmak zorundayız..." (Metin And, "Bölge Tiyatroları ve Beklen Algan", Oyun, Şubat 1964)

MUAMMER SUN VE TEK ÇIKAR YOL BÖLGE KONSERVATUVARLARI:

"Diyorlar ki:

- Dediklerinizden şunlar anlaşılıyor: A.Devlet Konservatuvarı Bölge Konservatuvarlarına öğretmen yetiştiren bir kurum durumuna getirilsin; bunun için gereken kuruluş değişikliği yapılsın; öğretim kadrosu berkitilsin; bir yandan, öğretmenliğe istekli olan sanatçılar bu okulda kurslara hazırlansın, başarıları ilk bölge konservatuvarları açılsın; bir yandan da, öğrenciler içinden bu işe yetenekli olanlar, sanatçı öğretmen olarak hazırlansınlar; belirli bir süre bu işe öncelik verilerek 15 yıllık plan çerçevesi ve süresi içinde 12 bölge merkezinde on iki bölge konservatuvarı açılsın. Öyle mi?.. Eger böyle ise bu iş güç değil. Ama, küçük bir iş de sayılmaz. Nasıl başlamalı buna?... Başlayabilmek için gerekli olan ilk şey nedir?" ("Bölge Konservatuvarları Üzerine bir Söyleşi", Türkiye'nin Kültür, Müzik, Tiyatro sorunları, M. Sun, Ajans Türk Yay, 1969)

SONUÇ:

Tartışmaları 30 yıldır bu çerçevede sürdürülen, kimi zaman yoğunlaşan kimi zaman tamamen unutulmuş Bölge Tiyatroları sorununu nasıl çözümlemeli.

Bu düşünceyi tamamen belleklerimizden silelim mi?

Yoksa, çağımıza yakışır önerilerle, bu kez, gerçekten kurulması için uğraş mı verelim?

Yoksa Merkez Ankara'da seçilip çalışılan oyunların, gezginci gruplar şeklinde, 67 ilin kaza ve köylerine gönderilmesi için, şimdilerde olduğu gibi, dönüş tarihi belli olmayan, "kültür" yanı unutulmuş "turneler"i bir çözüm gibi mi görmeli?

1977'de Devlet Tiyatroları bünyesinde bir "Bölge Tiyatroları Genel Müdürlüğü" kurulmuştu. Bu iş için bir oda ayrılıp, dayanıp döşenmişti. Odanın sahipliğini de Semih Seren üstlenmişti, ama bu odadan dışarıya çıkan hiçbir uygulama olmadı. Zaten birkaç ay sonra, nasıl oluştuğu bilinmeyen bu makam ve odası aynı şekilde, nasıl olduğu bilinmeden ortadan kaldırıldı. Oda da boşaltıldı.

Ergin Orbey döneminde de, bölgelere yönelik çalışmalar oldu. Ancak bu dönemde, eleman yetersizliği sorunu gözönünde bulundurulurken, hazır potansiyeli olan bölgelere, kendi seçtikleri oyunlarını yönetmek üzere yönetmenler gönderiliyor, oyun çalışması boyunca da orada bir eğitim gerçekleşiyordu.

Bunun yanında kimi büyük devlet teşekküllerinin (EKİ gibi) çağrılarını üzerine, onların sağlayacağı olanaklardan yararlanmak, temel eleman kaynağı kendi bölgesinden olacak çalışmalarda bulunmak ve sezonluk, yarım sezonluk eğitim çalışmalarını yönetmek üzere gönüllü sanatçılara görevler veriliyordu. Bu dönemde böylesi görevlere katılmak için sanatçılar birbirleri ile adeta yarışır bir hava içinde bulunuyorlardı.

Bölge tiyatroları konusu bu dönemde de ele alınmak isteniyormuş gibi bir hava estiriliyor. Ancak, tartışmaları bu kadar uzun sürmüş bir konu hakkında, "ben yaparım olur" şeklinde dayatmacı bir görüşle ve sanatçılara emrivakiler tertiplemeyle, başarıya ulaşması özlenen projenin, tamamen tepki ile karşılanmasına yol açılır!

Bu nedenle biz konu çerçevesinde başlatılacak tartışmalara, aydınların, sanat adamlarının, sanatçıların sahip çıkmaları gerektiğine inanıyoruz.

Çağımız koşulları ve gereklerine uygun en gerçekçi uygulama önerileri ancak bu şekilde geliştirilebilir.

Hem de ülkemizin koşullarına ve elde bulunmak zorunda bırakılan, malzeme yetersizliklerine karşın! Ancak bu kez eskiden söylenmişleri yinelemek için zaman kaybetmeden!

MALİYECİ CAVİT BEY'İN 1918 KASIMINDAKİ SORGULANMASINDA GOBEN-BRESLAV OLAYI

Osman S. AROLAT

Sait Halim Paşa ve Talat Paşa tarafından kurulan iki İttihat Terakki hükümetinde görev alan üyelerden önemli bir bölümü 6 Kasım 1918 tarihinde Ayan'dan Mahmut imzasıyla Çürüksulu Mahmut Paşa ile 28 Kasım 1918 tarihinde Divaniye mebusu Fuat imzalarıyla verilen önergelerin kabul edilmesiyle sorgulandılar (*) 5. Şubede 5 Kasım 1918 tarihinde başlayan sorgulama meclisin feshedildiği tarih olan 21 Aralık 1918 tarihine kadar 1,5 ay devam etti. Bu sorgulamada Seyhülislâm Hayri ve Musa Kâzım efendiler ile İshak Nazırı Kemal'in sorguları yapılmadı. Firarda bulunan Talat, Enver ve Cemal paşalar da sorgulanmadılar.

İttihat ve Terakki Fırkasının devamı niteliğindeki Teceddüt Fırkası üyelerinin karşı çıkmasına karşın, alınan kararla yapılan sorgulamalarda esas olarak hükümetin Birinci Dünya Savaşına girmesi, Alman ittifakı ve Goben-Breslav'ın boğazlardan geçişi konuları ele alınmakta.

Bu sorgulamalar içerisinde en ilginçlerinden biri hiç şüphesiz ki, Maliyeci Cavit Bey'in sorgulaması. Tutanaklara göre, Cavit Bey sorgulama sırasında çok rahat ve bir anlamda bazı konuların gün yüzüne çıkmasından hoşlanmakta. Alman İttifakı konusu da, harbe girişimizin büyük nedenlerinden biri olarak gördüğü Goben-Breslav sorunu da, Cavit Bey'in sorgusunda açıklıkla, dostça bir sohbetle anlatılırcasına ele alınmakta...

CAVİT BEY ALMAN İTTİFAKINI ANLATIYOR

Cavit Bey, Cemal Paşa ile çelişkili olan açıklamasında Osmanlı Hükümeti'nin 20 Temmuz 1914 günü Almanya ile anlaşma imzaladığını bildirmekte. Oysa Cemal Paşa hatıralarında aynı anlaşmanın 28 Haziran 1914 tarihinde başlayan harp öncesinde imzalandığını öne sürmekte.

Neyse, biz Cavit Bey'e dönelim. Cavit Bey şöyle diyor:

"Ben 19 Temmuz günü Maliye Nezaretinde çok meşgul bulunuyordum. Nezaret yöneticileri ve tüccarların başvuruları ile bir moratoryum ilanı hakkında kanun tasarısı hazırlayıp imza için Sait Halim Paşa'nın Yeniköy'deki Sahilhanesi'ne gitmiştim.

"Bir odada Sait Halim Paşa yazı yazmaktaydı. Bir başka odada da Alman Konsolosluğu tercümanı Mösyö Veber oturmaktaydı. Bu iki oda arasındaki salonda oturdum. Bir süre sonra Talat Bey geldi. Ve Mösyö Veber'in orada bulunması dikkatimi çektiği için aramızda şu konuşma geçti:

— Ne var, neler oluyor?

— Bir şey yok...

— Bana bir şey var gibi geliyor. Sakın Almanya ile ittifak akdetmeyesiniz?

— Bir şey söyleyemem.

Önceden hiçbir bilgim olmamasına karşılık Mösyö Veber'in orada olduğunu, Sait Halim Paşa'nın yazı yazmakta olduğunu ve Enver Paşa, Talat ve Halim Beylerin yalıda bulunduklarını görünce bende böyle bir his doğmuştu.

Enver Paşa ile Halil Bey de bir süre sonra içeriye girdiler. Ve Sait Halim Paşa yazdığını bir zarfa koyarak Mösyö Veber'e vererek onu gönderdi. Tercüman gittikten sonra biz de Sadrazam Paşa'nın yanına girdik, Sait Halim Paşa'nın okuduklarını dinledik.

Okunanlara arkadaşlar itiraz etmek. Benden fikrimi sordular. Ben de okunan şeyi büyük bir hayret ile karşıladığımı ve böyle önemli bir konu hakkında derhal cevap vermek ve oyumu belirtmek durumunda olmadığımı, yapılan şeyden hiç memnun olmadığımı ima eder şeyler söyledim. Bu arada bana bir arkadaşım soru yöneltti:

— Eğer harpten evvel böyle bir ittifak teklif edilseydi kabul etmekte tereddüt eder miydin?

— Harpten evvelki zamanla sonraki zaman arasında çok fark vardır. Harb-i Umumi'den evvel dahi böyle bir teklif olmuş olsa bizi yalnız Almanya'ya bağlayacak bir anlaşmayı çok düşünmeden kabul edemezdik.

Bu sırada okunan metnin imzalanmış olduğunu zannetmiyordum. Müzakere edilecek bir tasarı diyordum. Başka türlü düşünmeme de imkân yoktu. Maatteessüf bu anlaşma metni hakkında size bilgi veremeyeceğim. Çünkü hükümetin size bunu verip vermeyeceğini bilmiyorum. Eğer hükümet muahedenameyi verecek olursa, beni o zaman tekrar çağırın ki, ben de bu konuda anlaşma okunduğunda neler düşündüğümü açıklayayım.

Aynı gün meclis, Avusturya-Macaris-

tan arasındaki harbin aldığı durumu gerekçe gösterilerek tatil kararı aldı. Bu karardan sonra akşam Talat Bey benim Çağaloğlu'ndaki evime gelerek Enver Paşaya daha sonra da Sait Halim Paşaya gitmemizi teklif etti. Kabul ettim.

TALAT BEYE GÖRE MUKADDERAT

Otomobilde giderken Talat Bey'e, yapılmak üzere olan işin memleket için vahim sonuçlar doğurabileceğini, ülkenin geleceğinden korkmakta olduğumu söyledim. Rusya'nın bize hücum etmesi halinde harap olacağımıza inandığımı, Almanya'nın galebesini kattiyen muhakak görmediğimi ve Ruslar galip geldikleri takdirde bizim için dünya haritasından silinmekten başka bir şey olmayacağını anlattım. Bitaraf kalmamız halinde Almanlar galip gelseler bile, bize bir fenalık yapamayacaklardır, ben böyle ağır ve mesuliyetli bir vazifeyi yüklenemem dedim.

Talat Bey konağa gelinceye kadar bir şey söylemeden beni dinledi. Yalnız otomobilden ineceğimiz dakika 'mukadderat' demekle yetindi.

Ben bunun üzerine:

— Muahede imza edildi mi? diye sordum.

— Evet.

Bu cevabı alınca anladım ki, Sait Halim Paşa'nın bize okuduğu kağıt imzalanan anlaşma imiş...

Evet, Cavit Bey böyle anlatıyor Almanlarla yapılan anlaşmayı. 20 Temmuz 1914 Türk-Alman Anlaşması. Bakanlar Kurulunun üyelerinin haberi olmayan ve ne gariptir ki daha sonra metni günyüzüne çıkmayan bir anlaşma olma özelliğini taşıyor.

GOBEN VE BRESLAV OLAYI

Cavit Bey'in sorgulanmasındaki bir diğer önemli konu da Goben ve Breslav olayı. İsterseniz şimdi de Cavit Bey'in ağzından bu konuyu dinleyelim.

"Aradan iki gün geçti. Bu sırada biz Alman gemilerinin İstanbul'a gelmekte olduğu hakkında hiçbir bilgiye sahip değildik. Halbuki Rusların Türkiye ile ilgili yayınladıkları Livr Oranj isimli kitapta Sazanof'un 11 numaralı telgrafı bu konudan onların haberdar olduğunu göstermekte. Telgrafta şöyle denilmekte Goben ve Breslav'ın Mataban Burnu'nu geçip Çanakkale'ye doğru geldikleri bildiriliyor. Bu gemilerin Çanakkale'den geçmeleriyle doğabilecek durum ve mesuliyet hakkında Fransa ve İngiliz sefirleriyle birlikte Babıali (Dönemin Osmanlı hükümeti) nezdinde gayet ciddi teşebbüste bulunan ve ya gemilerin Çanakkale'yi terketmesi veya silahlarının alınması hususunda ısrar ediniz."

Gene Livr Oranj'ın 12 numaralisında belirtildiği gibi 26 Temmuz günü Rusya sefirine Sadrazam Paşa'nın Goben ve Breslav'ın kattiyen Çanakkale'den geçmeyeceğini söylediği bildiriliyor.

Ben, 28 Temmuz gecesi Sait Halim

Paşa'nın Yeniköy'deki sahilhanesine gitmiştim. Goben ve Breslav'ın Çanakkale boğazını geçtiklerinden ilk defa orada haberdar oldum. Bu haber bende büyük bir hayret yarattı. Çünkü, yabancı bir geminin Çanakkale'den hiçbir mukavemet görmeden geçmesine imkan yoktu. Bu durumda oradaki kumandanların bu gemilerin girişlerine mücadele için emir almaları gerekirdi.

Tabii bu emri Rusya sefirine verdiği söze muhalif olarak Sait Halim Paşa vermiş olamazdı.

O gece sabahın üçüne kadar Sait Halim Paşanın yalısında kaldık, gemilerin silahlarını teslim etmesi ya da hemen çekip gitmesi lâzımdır, diye düşündük. Bunun üzerine Sadrazam Paşa, Almanya Sefiri Baron Vangenhaym'ı davet etti. Baron'un davete icabetinden sonra ayrı bir odada onunla görüştü. Sait Halim Paşanın bilahare bize naklettiğine göre, Alman sefiri gemilerin teslim-i silah etmeyeceklerini, çünkü bizim davetimiz üzerine gelmiş olduklarını söylemiş. Sefir bununlada kalmayıp daha da ileri giderek tehditte bulunmuş ve Ruslarla birleşip Türkiye'yi taksim edebileceklerini söylemiş.

Meselenin haline Sait Halim Paşa muvaffak olamayınca bu sefer Talat ve Halil Beyler diğer odada bulunan sefirin yanına gittiler. Sefire müşkül bir durumdan kurtulmak için gemilerin satın alınmasını teklif edeceklerdi. Baron Vangenhaym, meseleyi İmparatora bildirmeden gemileri satamayacağını söyledi.

Bunun üzerine bizler, meselenin daha fazla uzatılmasına imkan olmadığını düşünerek İmparatorun cevabını beklemeden gemilerin satın alındığını gazetelerle ilan etmeye karar verdik. Bundan amacımız Almanları bir emrivaki ile karşı karşıya bırakmaktır. Böylece onların gemiler üzerindeki mülkiyet hakkını almaya düşünüyorduk.

Bu konudaki müzakereler üç gün devam etti. Neticede Almanlar gemilere Osmanlı bayrağı çekmemize muafakat ettiler. Fakat, mürettebat meselesinin haline yanaşmadılar. Ancak, bizim tarafımızdan gazetelere verilen ilana da karşı çıkmadılar.

Bize itiraz etmemelerine rağmen, Alman hariciye nazırı tarafından bu mesele hakkında Yunan sefirinin müracaatına aynı cevabı vermediler. Alman Hariciye Nazırlığı Yunanlılara-Türklerin ilanına bakmayınız, biz gemileri onlara satmadık, volunda cevap verdiler. Bu durumu ben, o günlerde İtilaf Devletleri sefirlerinden birinden işittim. Zaten kendileri 29 Temmuz günü müracaat ederek gemilerin mürettebatının değiştirilmesini istediler, ama kattiyeen ısrar etmediler.

Esasen bizim bu harbe girmemizin en büyük amili bu gemilerin gelmesidir. Eğer bu zırhlılar gelmemiş olsaydı, bizim hiç bir esasa dayanmayan lüzumsuz cehallenme ile harbe girmemize sebep olan birçok konu meydana gelmeyecekti. Bir ay kadar devamlı olarak bu gemi mürettebatı meselesi ile etraf çakalandı. İtilaf

Devletlerinin sefirleri daima müracaat ediyorlardı. Bizim tarafımızdan da bir şey yapılamıyordu. 7 Eylül günü Sait Halim Paşanın yalısında toplandık. Bu toplantıda Amiral Şoson'un durumunu tetkik ettik. Çünkü, Amiral yalnız Alman Ganel Karargahından emir alıyordu. Ve bizim bayrağımız gemilerde süsten başka bir şey değildi. İdare, emir ve kumanda Almanların elindeydi.

Böyle bir durumda iken Enver Paşa donanmanın Karadeniz'e çıkmasını teklif etti. Bunun üzerine biz başka devlet zabıtları tarafından idare edilen donanmanın Karadeniz'e çıkmasının tarafsızlığa aykırı olduğunu söyledik. Şayet her ne şekilde olursa olsun Amiral Karadeniz'de bir harekete girişirse mesuliyetinin bize yükleneyeceğini söyledik.

RUS DONANMASINA TESADÜF ETSE DAHİ SALDIRMAZ

Enver Paşa, Amiralin Rus donanmasına rastlasa bile saldırmayacağına dair askerlik namusu üzerine söz verdiğini söyledi. Ben de Enver Paşaya karşı: 'Aynı amiral askerliğe girdiği zaman imparator ve imparatorluğun menfaatlerini ihlal etmeme yolunda da yemin etti' dedim. Ve ilave ettim: 'Bu yemin ile taarruz ederse İmparatora ettiği yemin Enver Paşaya ettiği yeminden önce geldiği içindir.' Daha da ileri giderek Enver Paşaya aynen şu sözleri söyledim: 'Amiral Şoson, donanma ile Karadeniz'e çıkar ve Rus donanması, ticaret gemisi veya Rus limanlarından birini topa tutarsa, bunun mesuliyetini biz kattiyeen deruhte edemeyiz. Almanya'nın maksadı bizi bir an evvel harbe sürüklemektir. Buna karşı kendimizi muhafaza hakkımız ve vazifemizdir.' Enver Paşa bu son sözlerim üzerine 'Amiral şayet gemilerini alır çıkarsa biz ne yapabiliriz?' sorusunu sordu. Ben de, 'O halde Karadeniz Müstahkem Mevkii Kumandanlığına emir veriniz. Goben ve Breslav Karadeniz'e çıkmak için teşebbüste bulunurlarsa ateş etsinler' dedim. Bu teklifim Almanları gücendirir diye kabul edilmedi. Bunun üzerine aramızda şu konuşma geçti:

— Donanmanın Karadeniz'e çıkması harbin başlangıcıdır. Binaenaleyh bunu yapmayınız. Fakat, mutlaka böyle yapmaya karar verecekseniz rica ederim şu sözlerimi zabıt yapıp yazınız:

— Zapta ne lüzum var?

— Bu zaptı ilerde kimseye muabeze etmek için istemiyorum. Fakat, varın harp olacak ve ben bu mesuliyetlere iştirak etmeyip çekileceğim. O zaman benim hareketime karşı, vatanperverlik değildir diyeceksiniz. Elimde bir silah olsun diye zabıt yapılmasını istiyorum.

— Bizim hatırımızda kalır, zapta lüzum yok.

YENİ BİR TEKLİF

O gün benim teklifim kabul edilince Halil Bey ve Enver Paşa diğer bir teklifte bulundular. Zırhlılar Karadeniz'e çıkarlarsa geri dönüşlerinde boğazların

kendilerine kapanacağını bildirelim' dediler. Ben, bu teklifi uygun bulmayıp hadise olduktan sonra birşey yapılamayacağını söyledim. Ayrıca her ne kadar gemiler amiralin kumandasında ise de başkumandan vekilinin arzusu olmadan gemiler Karadeniz'e çıkamazlar, dedim. Enver Paşa bu sözlerimi şahsına karşı bir itimatsızlık olarak kabul ederek, 'Emniyetsizlik izhar ediyorsanız o noktada müzakere edelim' dedi. Ben bir emniyet ve emniyetsizlik meselesi bulunmadığını söyleyerek, 'Bahriyenin kumandanı sizsiniz. O halde herşey sizin emrinizle cereyan etmelidir, mütalasındayım.' dedim.

Gemilerin Karadeniz'e çıkmamaları vekiller heyeti tarafından karara bağlandığı halde 8 Eylül günü İstanbul'da bulunan Bulgar siyasetçisi Genadief ve Sefir M. Toşef'den Goben ve Breslav'ın Karadeniz'e çıktıkları haberini aldım ve hemen istifanamemi yazdım. Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın yanına gittiğimde bizim donanmanın da Amiral Şoson tarafından Karadeniz'e birlikte çıkmaya davet edildiğini öğrendim. Cemal Paşa, yanına girdiğimde donanmanın geri dönmesi için telefonla emir vermekteydi. Bu emir üzerine Goben'in de geri döndüğünü öğrenince istifamı vermekten vazgeçtim.

14 Eylül günü Enver Paşa Rus donanmasının Karadeniz'de dolıştığını söyledi. Bizim donanmamızın Karadeniz'e çıkması yolunda ikinci bir teklifte bulundu. Bu teklif reddedildi. Halil Bey de dahil herkes bu redde katıldı. Bu görüşmeden üç gün evvel Amiral Şoson, Cemal Paşaya doğrudan doğruya Alman karargahı emrine tabi olduğunu söylemiş. Cemal Paşa da bunu bize nakletmişti.

CAVİT BEYİN İSTİFASI

Bu tartışmalar bir ay kadar devam eder ve meclise gelir. 20 Ekim 1918 günü mecliste yapılan toplantıda Cavit Bey hastalığını bahane ederek bulunmaz. Ama o gün Mahmut Paşa, Oskan ve Süleyman Elbüstani efendiler istifa ederler. Cavit Bey de istifa edenler arasına katılır. Birkaç gün ısrarla istifası saklanırsa da, daha sonra açıklanır. Bu açıklamaya üzerine Cavit Bey çeşitli tehditler altında kaldığını söyler.

Cavit Bey bu son istifa olayına nasıl gelindiğini de şöyle özetlemektedir:

"İşte harbin başlaması ve cereyanı hakkında benim bildiklerim bunlardan ibarettir. Ben, üç ay zarfında memleketi harpten kurtararak, vahut harbi tehir etmek için vicdanım ne emretti, işonu yaptım. Fakat bir gün artık benim için artık bir şey yapmak imkanı kalmadı. Kabineden çekildim."

Maliyeci Cavit Bey'in 1918 yılının Kasım ayındaki sorgulamasında Alman anlaşması ve Goben-Breslav olayı böyle verilir.

(*) Harp Kabinelerinin İsticvabı, Hatıralar ve Vesikalar 2. Vakıt Matbaası İstanbul, 1933

Kitaplar

Mehmet KÖK

**TEKNOLOJİNİN
EKONOMİ POLİTİĞİ**
Doç. Dr. Ergun Türkcan
A.İ.T.İ.A. Yayın No: 151
1981-200 TL.

NEREDEYİZ?

Bizce Doç. Dr. Ergun Türkcan'ın Teknolojinin Ekonomi Politikası çalışmasının önemi, herkesi günümüzün teknoloji düzeyinin ve gelişmesinin boyutlarını kavramaya yönelten bir "ilk" uyarı niteliği taşıması.

Elektronik sermaye mallarının yaygınlığı önemli bir gelişmişlik ölçütü.

Büyük bir bilgisayar kibritle hacmine indirgen "mikroskopik elektronik devreler" in tüm ürün ve üretim teknolojilerini etkilediği bir aşamayı yaşamakta dünyamız. Endüstriyel robotların, günümüzde bazı hizmet dalları ile bazı malların (otomobil ve elektronik araçlar gibi) kitle üretiminde kullanılması, 21. yüzyılda şimdiden kestirilemeyecek bir yaygınlığa ulaşabilecek. Tarımdan günlük hayata, örneğin ev hizmetlerine ve eğitime değin robot daha ileri bir makine olarak günümüzdeki makinelerin yerini alabilecek ve bu makineleri insan adına kontrol etmeye başlayabilecek... Daha ileri bir aşama ise bu üretici robotların, yaratıcı robotlar tarafından tasarlanması olabilecek.

Böyle bir çağda Türkiye Endüstri Devrimini nasıl gerçekleştirecek?

Tutarlı bilim ve teknoloji politikaları tasarlanıyor ve uygulanıyor mu? Gelişmiş ülkelerin bu teknolojik büyüme temposunda Türkiye'nin kendi Endüstri Devrimini, ondan sonraki çağların sorunları ile birlikte yaşaması ve çözmesi gerekmiyor mu?

Çok ulusluların, dünya (endüstriyel) üretiminin büyük ölçekte uluslararasılaşmasına ve yine dünya ticaretinin büyük bir bölümünün kendi kanallarıyla gerçekleşmesine neden olmaları, genellikle, teknoloji ile ilgili politikaları, dış ticaret ve dış ilişkiler alanlarında odaklaş-

mıyor mu? Böylece, pratikte, teknoloji ya da bilim politikaları dış ticaret, yabancı sermaye, gümrük, döviz vb. politikalarla da çakışmıyor mu?

Bilim politikası alanındaki akademik faaliyetlerin, bazı özel çabaların dışında, bir yoğunluk ve resmiyet kazanmadığı, teknik ilerlemenin tarihsel çerçevesinde, Endüstri Devrimi laboratuvarına girilerek bir kalkınma iktisadi anlatma denemelerinin bile daha çok yeni olduğu ülkemizde Doç. Dr. Ergun Türkcan'ın bu çalışması önem kazanıyor.

Doç. Dr. Ergun Türkcan iktisadi gelişme ile teknik ilerleme arasındaki ilişkileri aydınlatacak temel çözüm noktalarını göstermeye çalışıyor bu çalışmasıyla.

Türkcan'a göre gelir dağılımındaki çarpıklık, ki içinde geliştiği sistemin doğal sonucudur, üretiminde tüketim mallarına ağırlık veren bir yapısal arızanın nedenidir. Üretim (dolayısıyla tüketim) arttıkça, bu malların üretilmesi için gerekli ara ve yatırım malları için dış ekonomilere bağımlılığı artıyor, ödemelerinde önemli açıklar meydana geliyor. Bu hastalık, az gelişmişliğin değil hızlı gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır, daha hızlı gelişme de çaresizdir.

Teknoloji sorunlarının gerek kuramsal analiz, gerekse politika konusu olarak ön plâna çıkması, kalkınma sorununun önem ve ağırlık kazanması ile paralellik taşıyor.

Daha 19. yüzyıl ortalarında yatırım malları grubu ekonominin sürükleyici sektörü haline geldi. Biz bu alanda neredeyiz? Yatırım malları üretimimize yeterli diyebilecek iktisatçı var mı? Sermaye malları üretimine geçerek kendi teknolojimizi üretme aşamasına nasıl ulaşabiliriz?

Gayri safi milli araştırma-geliş-

tirme harcamasının gelişmiş ülkelerde yüzde iki, bizde ise binde iki olduğunu ve bu durumun günümüzü altmış yıl geriden izlemek demek olduğunu biliyor muydunuz?

BİLİMSEL TEKNOLOJİK DEVRİM

Türkcan Marx'tan bir alıntı yapmış, "Sermaye bilimi hizmetine soktuğunda... bordroya giren bilimin yardımıyla inatçı emeğe başeğdirdi...fiziko-mekanik bilimler fakirleri ezmek için zengin kapitaliste kendisini kiralamakla suçlanmış-tır." Daha sonra Türkcan şöyle söylüyor: "Zengin kapitalist sadece, fiziko-mekanik bilimleri emrine almadı. Kendi kârını ve birikimini arttıracak tüm bilimleri emrine aldı ve bu gelişme dinamiği içinde bir çok yeni bilimin ortaya çıkmasına neden oldu. Bir başka şekilde de yeni bazı üretim dalları için yeni bilim dalları gerektiğini kanıtladı. **Bilime-dayalı üretimle, üretime dayalı bilimlerin çıkışı**, bu nedenlerle, kapitalist gelişmenin üst noktasında, sermaye birikiminin çok hızlandığı bir aşamaya rastlamaktadır."

Kitaptaki başka bir alıntıda Bilimsel Teknolojik Devrim (BTD) üzerine şu sözler söylenmektedir: "BTD, insanı, doğrudan üretim sürecine katılmaktan esirgeyecek koşulları yaratacak ve böylece onun yaratıcı kişiliğini geliştirmesi için gereken zamanı sağlayacaktır. Kapitalizmden sosyalizme geçiş aşamasında ise BTD, ölen ve yeni gelen sistemler arasındaki barışçıl rekabetin başlıca alanı görülüyor. Kapitalizm, BTD'yi, sonunu geciktirmek için bir araç olarak kullanmaya çalışıyor. Oysa, BTD bu sistemi bir yandan parçalamaktadır. Bu çelişki, işçi sınıfının ve müttefiklerinin sosyal ve siyasal devrim yoluyla, bilinçli ve örgütlü müdahalesiyle çözümlenebilir."

Sermaye ve emek ayrı ve çelişen ekonomi politikalarıyla Bilimsel ve Teknolojik Devrim sürecini kendi çıkarları doğrultusunda etkileyip kullanacaklar doğal olarak.

Günümüzde sermaye deemek de sistemleşmiş. Bu iki sistem dışında bir teknoloji ekonomi politikası de olanaksız.

Sorun yalnız teknolojik gelişme de değil, teknolojinin kimlere hizmet edeceği.

Tüm bu sorunları irdeleyen, basit ve sade bir dili olan ve konu dışında kalanlarca da anlaşılabilirliğini sandığımız çalışmanın biraz yoğun ve çokça yer alan tablolar-dan ürkmeden okunması gerektiği düşüncesindeyiz.

Karpov ve Korçnoy arasındaki dünya birinciliği maçı başladı. Sinirsel gerginliklerle başlayan maçın ilk oyununda iki satranççı da büyük bir sessizlik içindeydi. Birbirlerine ne bir söz söylediler, ne de el sıkıştılar.

16 Ekim'e kadar (dergimizin baskıya verildiği gün) yapılan 5 maç sonunda Karpov 3-0 önde. 2 maç beraberlikle sonuçlandı. Beraberliklerin hesaba katılmadığı maçta 6 oyun kazanan ilk oyuncu dünya birincisi olacak. Bu durumda Karpov çok şanslı gözüküyor. İlk 5 maç için uluslararası satranç ustalarının görüşü, Korçnoy'un aşırı kazanma hırsıyla dikkatsiz oynadığı ve yanlışlar yaptığı şeklinde. Bununla birlikte Korçnoy'un satranç yaşamında birçok maça kötü başlamasına karşın, maçın sonraki oyunlarında düzelerek başarılı sonuçlar aldığına dikkat çekiliyor. Karpov için söylenen ise pürüzsüz ve çok güzel oyunlar çıkardığı. 30 yaşında olan Sovyet oyuncu 6 yıldır dünya birincisi durumunda. İsviçre vatandaşlığına geçmiş olan Korçnoy ise 50 yaşında ve ikinci kez dünya birinciliği için Karpov'la karşılaşıyor.

Aşağıdaki tabloda ilk 5 oyunla ilgili kısa bilgiler veriyoruz (Tek sayılı maçlarda Korçnoy, çift sayılı maçlarda Karpov beyazlarla oynuyor):

Maç no	Tarih	Kazanan	Hamle Sayısı
1	1 Ekim	Karpov	43
2	3 Ekim 5 Ekim	Karpov	57
3	6 Ekim	Berabere	41
4	9 Ekim	Karpov	53
5	12 Ekim 13 Ekim	Berabere	68

MAÇ

Dünya birinciliği maçı 1. oyun 1 Ekim 1981 Merano, İtalya

Beyaz: Korçnoy Siyah Karpov Vezir gambiti (Kabul edilmeyen)

1) c2-c4, e7-e6; 2) Ab1-c3, d7-d5; 3) d2-d4, Ff8-e7; 4) Ag1-f3, Ag8-f6; 5) Fc1-g5, h7-h6; 6) Fg5-h4, 0-0; 7) e2-e3, b7-b6; 8) Kal-cl, Fc8-b7; 9) Ffl-e2, Ab8-d7; 10) c4xd5, e6xd5; 11) 0-0, c7-c5; 12) d4xc5, b6xc5; 13) Vdl-c2, Ka8-c8; 14) Kfl-dl, Vd8-dl, Vd8-b6; 15) Vc2-bl, Kf8-d8; 16) Kcl-c2, Vb6-e6; 17) Fh4-g3, Af6-h5; 18) Kc2-d2, Ah5xg3; 19) h2xg3, Ad7-f6; 20) Vbl-c2, g7-g6; 21) Vc2-a4, a7-a6; 22) Fe2-d3, Şg8-g7; 23) Fd3-bl, Ve6-b6; 24) a2-a3, d5-d4; 25) Ac3-e2, d4xe3; 26) f2xe3, c5-c4; 27) Ae2-d4, Vb6-c7; 28) Af3-h4, Vc7-e5; 29) Şgl-hl, Şg7-g8; 30) Ad4-f3, Ve5xg3; 31) Kd2xd8+, Fe7xd8; 32) Va4-b4, Fb7-e4; 33) Fblxe4, af6xe4; 34) Kdl-d4, Ae4-f2+; 35) Şhl-gl, Af2-d3; 36) Vb4-b7, Kc8-b8; 37) Vb7-d7, Fd8-c7; 38) Şgl-hl, Kb8xb2; 39) Kd4xd3, c4xd3; 40) Vd7xd3, Vg3-d6; 41) Vd3-e4, Vd6-dl+; 42) Af3-gl, Vdl-d6; 43) Ah4-f3, Kb2-b5; 44) Terk.

Dünya Birinciliği maçı 3. oyun 6 Ekim 1981 Merano, İtalya

Beyaz: Korçnoy Siyah: Karpov Vezir gambiti

1) c2-c4 e7-e6; 2) Ab1-c3, d7-d5; 3) d2-d4 Ff8-e7; 4) Ag1-f3, Ag8-f6; 5) Fc1-g5, h7-h6; 6) Fg5-h4, 0-0; 7) e2-e3, b7-b6; 8) Ka1-c1, Fc8-b7; 9) Ffl-e2, d5xc4; 10) Fe2xc4, Ab8-d7; 11) 0-0, c7-c5; 12) Vdl-e2, a7-a6; 13) a2-a4, Af6-e4; 14) Ac3xe4, Fb7xe4; 15) Fh4-g3, Vd8-c8; 16) d4xc5, b6xc5; 17) Af3-d2, Fe4-c6; 18) b2-b3, Kf8-d8; 19) Fc4-d3, Vc8-b7; 20) f2-f3, Ad7-f6; 21) Kf1-d1, Af6-d5; 22) e3-e4, Ad5-b4; 23) Fd3-b1, Fc6-e8; 24) e4-e5, Ab4-c6; 25) Fg3-f2, Ac6-d4; 26) Ff2-d4, Kd8-d4; 27) Fb1-e4, Fe8-c6; 28) Fe4xc6, Vb7xc6; 29) Ad2-c4, Ka8-d8; 30) Kd1xd4, c5xd4; 31) Ve2-d3, Fe7-b4; 32) g2-g3, Kd8-b8; 33) Şg1-g2, Fb4-c3; 34) Kc1-b1, Vc6-d5; 35) h2-h4, h6-h5; 36) Şg2-f2, Fc3-b4; 37) Şf2-g2, Fb4-e7; 38) Kb1-d1, Vd5-b7; 39) Kd1-b1, Vb7-d5; 40) Kb1-b2, Fe7-b4; 41) Kb2-b1 Beraberliği kabul ettiler.

HABER

* Eylül ayının bitiminde Atina'da sona eren 13. Balkan Birinciliğinde pek varlık gösteremedik. Büyüklerde Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'ın arkasından sonuncu, gençlerde ve bayanlarda ise dördüncü olduk.

PROBLEM-ETÜD

Aksi belirtilmedikçe bütün sorular beyazların çözmesi için sorulmuştur. Beyazlar aşağıdan yukarıya doğru oynar ve ilk hamleyi yapar.

No: 18 Beraberlik
(T. Gorgiev, 1928)

No:19 Kazanç
(Greco, 1612)

No:20 İki hamlede mat
(F. Gamage, 1914)

No:21 Üç hamlede mat
(G. Dobbs, 1914)

Geçen sayının çözümleri

No:14 Beraberlik
(A. Kramer, 1922)

- 1) Şf7-f6, g5-g4
- 2) Şf6-g6, Şh8-g8!
- 3) h6-h7+, Şg8-h8
- 4) Şg6-g5, g4-g3
- 5) Şg5-g6!, g3-g2
- 6) Şg6-h6, Beraberlik

No 15 Kazanç
(A. Troyçki, 1898)

- 1) Fg8-h7+, Şe4-d4
- 2) Vb3-b4+, Şd4-d5
- 3) Fh7-g8+, herhangi
- 4) Şah çeker ve veziri alır.

No 16 İki hamlede mat
(W. Meredith, 1889)

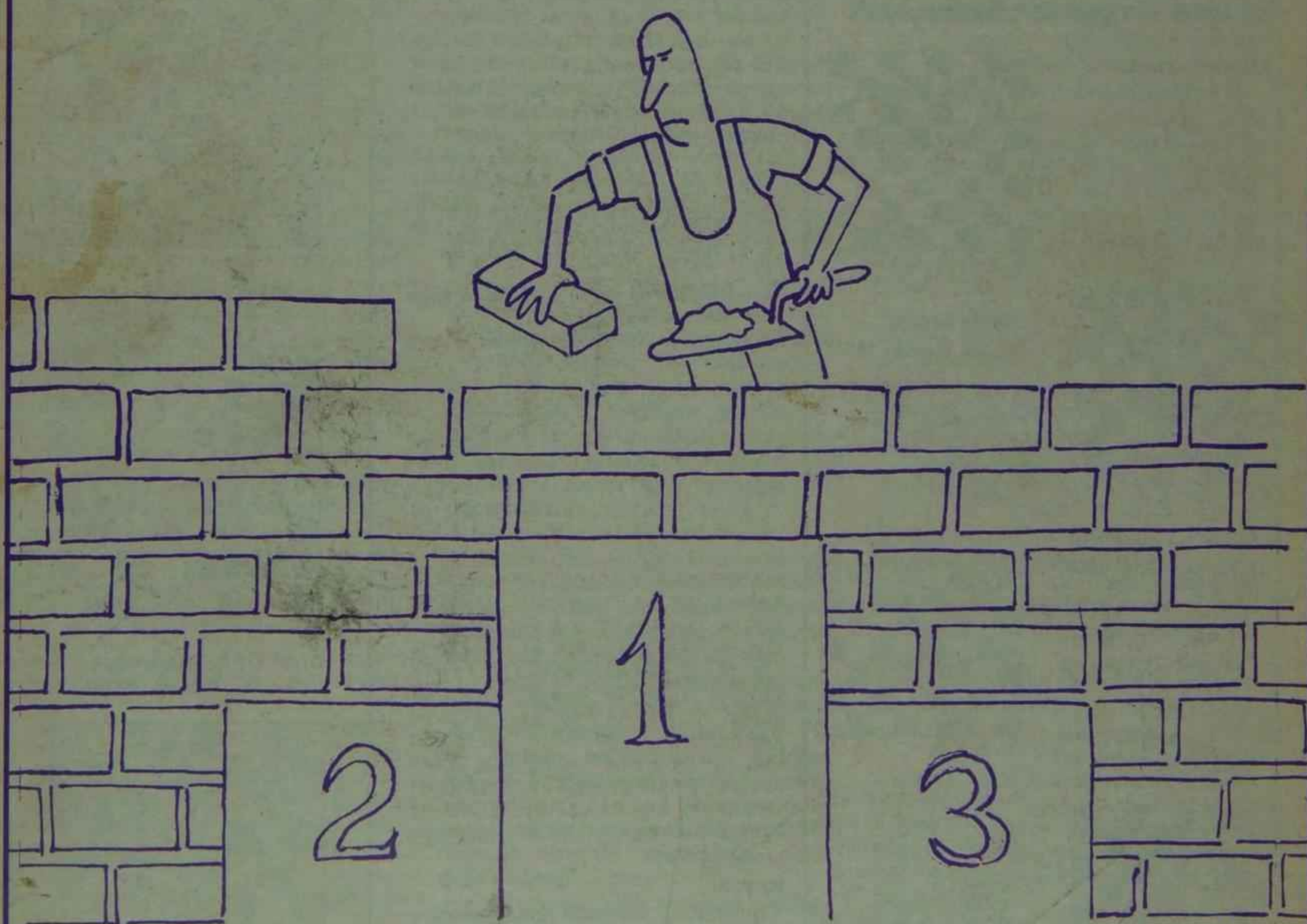
- 1) Vb4-d2 (tehdit: Vd2-h2)
- 1) --, Şe5-d6; 2) Ab6-c4+ Vd3xd2; 2) Ab6-c4+

No 17 Üç hamlede mat
(S. Loyd, 1877)

- 1) Vd3-g3
- A. 1) --, Şa5-a6; 2) Vg3xc7, herhangi; 3) Vc7-b6+ B. 1) --, Şa5-a4 2) Vg3-c3, herhangi; 3) Vc3-b4+, C. 1) --, Fd1-a4, 2) Vg3xc7+, Şa5-a6; 3) Vc7-b6+ D. 1) --, Fd1-b3; 2) Vg3xc7+, Şa5-a4, 3) Vc7-a7+

Mustafa Doğruer

DOĞRUER